

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ПАЖҶҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ АБДУРАҲМОНИ
ҶОМИИ АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

УДК: 372.8 (091)(575.3)
ББК:74.202.2+83.3
Ш-88

ШАРИФОВА ЛАЙЛӢ АБДУЛЛОЕВНА

ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ
МАЪНАВӢ-АҲЛОҚИИ ДОНИШҶӢӢ ДАР МУҲИТИ МУОСИРИ
ТАЪЛИМИЮ ТАРБИЯВИИ КОЛЛЕҶҲОИ ТЕХНИКӢ

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ
аз рӯи ихтисоси 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи
педагогика ва таҳсилот

Роҳбари илмӣ: Гулмадов Ф., доктори
илмҳои педагогӣ, мудири шуъбаи
педагогика ва таҳсилоти муосири
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

ДУШАНБЕ – 2022

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА.....	3
БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ ДОНИШЧӢӢНИ КОЛЛЕЧҲОИ ТЕХНИКӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	17
1.1. Ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ҳамчун ҷузъи фарҳанги касбии донишчӯён-хатмкунандагони коллеҷҳои техникӣ.....	17
1.2. Вижагиҳои арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишчӯёни коллеҷҳои техникӣ.....	45
1.3. Таҷрибаи педагогии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишчӯёни коллеҷҳои техникӣ.....	64
Хулосаи боби якум.....	81
БОБИ II. ШАРОИТҲОИ МУОСИРИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ ДОНИШЧӢӢНИ КОЛЛЕЧҲОИ ТЕХНИКӢ	84
2.1. Нақши муҳити муосири таълимиву тарбиявии коллеҷи техникӣ дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишчӯён.....	84
2.2. Шароитҳои педагогии ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқии донишчӯёни коллеҷҳои техникӣ.....	108
2.3. Таҳқиқоти озмоишии шароитҳои педагогии татбиқи барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишчӯёни коллеҷҳои техникӣ ва натиҷагирӣ аз онҳо.....	134
Хулосаи боби дуюм.....	161
ХУЛОСАҲОИ УМУМӢ ВА ТАВСИЯҲО.....	165
ФЕҲРИСТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА.....	170

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар ҳама даври замон вазифаи асосии ҳар халқу миллат, тарбия намудани наврасону ҷавонон на танҳо ба роҳи мустақили ҳаёт, балкӣ шиносоии онҳо ба арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, ҳудогоҳиву ҳештаншиносӣ ва омӯзишу аз худ кардани мероси пурғановату баландмазмуни муттафакирони гузаштаву имрӯз маҳсуб меёбад.

Масъалаи тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқии насли наврас баъди соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Зеро дар баробари пешрафти иқтисодиёту иҷтимоиёт, ҳамзамон боло бурдани маънавиёт низ зарур арзёбӣ мегардад. Зикр бояд намуд, ки дар баробари пошхӯрии иттиҳоди Шӯравӣ ва ба даст овардани истиқлоли давлатӣ дар Тоҷикистон таъсири ихтилофҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар солҳои 90-уми қарни гузашта боис гардид, ки тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар шуури ҷавонон ва наврасон як андоза коста гардад.

Имрӯз раванди ҷаҳонишавӣ, ки тамоми ҷаҳон, аз ҷумла, Тоҷикистон ва дигар давлатҳои пасошуравиро низ фаро гирифтааст, майли баргаштан ба асли ҳеш ва эҳёи маънавии ин давлатҳо, рӯ овардан ба ақидаҳои мутафакирон бо назардошти талаботи воқеии замони нав, истифода бурдани онҳо мушоҳида карда мешавад, ки ин метавонад барои сохтмони ҷамъияти нав ва тарбияи насли ҷавони комилу ҳаматарафа инкишофёфта заминаи устувор гузорад. Муассисаҳои таълимӣ, аз ҷумла омӯзгорон ин тадбирҳои муфидро баҳри татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон, тайёр намудани кадрҳои баландихтисоси кишвари азизамон ба назар гирифта, барои амалӣ намудани онҳо чораҳои зарурӣ меандешанд.

Тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ, ин таъсир ба дунёи маънавии шахс буда, дар замири инсон сифатҳои фаҳмиши зебӣ, ростқавлӣ, адлу инсоф, росткирдорию бомаърифатиро ба вучуд меорад. Ғояҳои асосии

арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, ин некию нақӯкорӣ, поквичдонӣ ҳурмату эҳтиром ба калонсолон, тарбияи башардӯстию олиҳиматӣ ва дигар хислатҳои наҷиби инсониро дар бар гирифта, дигар унсурҳои тарбия аз он маншаъ мегиранд.

Омӯзиш ва дар амал татбиқ намудани мактаби бузурги ниёгонамон, ки барои тарбияи комили ҷавону наврасон, ҳазорҳо панду андарзо ва шоҳкориҳои беназир ба ёдгор гузоштаанд, дар шароити кунунӣ, барои тарбияи ҷавонон аз ҷумла донишҷӯёни даврони соҳибистиклол ба нафъи кор буда, дар замири онҳо хислатҳои писандидаи инсониро мепарварад.

Имрӯз раванди нави таърих бар души насли ҷавон, баҳусус, донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олии Тоҷикистон вазифаҳои судманду басо мураккабро гузоштааст. Тарбия намудани ҷавонон дар руҳияи ватандӯстию хештаншиносӣ, ҳудогоҳии миллӣ, омӯзиши илмҳои дақиқу муосир боиси он мегардад, ки ҷавонон неруи тавоноии арзишҳои маънавӣ-ахлоқиро дарк намуда, дар рафторҳои амалии худ истифода баранд.

Тарбияи инсонӣ комил ҳамеша дар маркази асосии таваҷҷуҳи тамоми олимону донишмандони ҷаҳон қарор дошту дорад. Барои Тоҷикистон дар ин ҷода омӯзиш ва истифода бурдан аз дурдонаҳои фарҳанги пурғановати форсу тоҷик, омӯзиши таҳқиқотҳои назарраси олимони ҷаҳон дар раванди маърифатнокию ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии насли наврас, баҳусус, донишҷӯёни колечҳои техникӣ, метавонад нақши муҳим бозад.

Дар сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони сиҳибистиклолии кишвар ба масъалаи ҷойгоҳи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар ҷомеа таваҷҷуҳи зиёд дода мешавад. Ин аст, ки бо маром ҷашн гирифтани солрӯзи мутафаккирони бузурги ахлоқу маънавияёти ниёгон, инчунин, озмунҳои “Тоҷикистон - Ватани азизи ман”, Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” ва «Илм - фурӯғи маърифат» баргузор карда

мешавад, ки ин далели дигари интихоби дурусти мавзуи мазкур барои омӯзиш мебошад.

Дарачаи коркарди мавзуи таҳқиқот. Омӯзиши тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ таърихи басо қадима дошта, ҳанӯз аз сарчашмаҳои бостонии мадруми тоҷику форс оғоз гардидааст. Бояд тазакур дод, ки сарчашмаи пурҳикмати ганҷинаи маънавии китоби Авасто бо ҷанбаҳои гуногуни арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ асос ёфта, осори мутафакирони безаволи Шарқ ба мисли Рӯдакию Фирдавсӣ, Ҳофизу Саъдӣ, Унсурмаолии Кайковусу Ҷалолиддини Балхӣ, Носири Хусрав, Абдурахмони Ҷомӣ, Синову Муҳаммади Ғазолӣ ва дигарон асосан ба тарбияи маънавию ахлоқӣ ва ҳидояти насли ҷавон бахшида шудаанд.

Дар таҳқиқоти бунёдии Н.М. Болдирев, Н.К. Крупская, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский, К.Д. Ушинский, И.Ф. Харламов ва дигарон моҳияти мафҳумҳои асосии назарияи тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас, инчунин принсипҳо, мазмун, шаклу методҳои татбиқи амалии он кушода шудаанд. Ҳамчун предмети таҳқиқот арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар илми фалсафӣ, иҷтимоӣ ва педагогӣ баррасӣ мешаванд. Ғояҳо ва тасаввуроти аксиология, илм дар бораи арзишҳо, ки нисбатан ба наздикӣ ташаккул ёфтаанд, аз ҷониби олимони рус С.Ф. Анисимов, О.Г. Дробнитский, А.Г. Здравомислов, М.С. Каган, В.В. Кортава, В.Н. Сагатовский, Л.Н. Столович, В.П. Тугаринов, В.А. Ядов ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Ҷанбаи фалсафии арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар асарҳои В. Брожек, Г. Гегел, О.Г. Дробнитский, А.Г. Здравосмислов, И.А. Илин, А. Камю, И. Кант, М.С. Каган, В.Н. Сагатовский, В.П. Тугаринов, К. Ясперс ва дигарон кушода дода шудааст.

Ҷанбаи психологии тарбияи арзишҳои маънавию ахлоқӣ дар асарҳои психологҳо (Б.Г. Ананев, Н.А. Батурин, А.А. Бодалев, Л.И. Божович, Л.С. Виготский, И.С. Кон, Н.С. Лейтес, Д.А. Леонтев, Д.И. Фелдштейн, В.Д. Шадриков ва дигарон) баррасӣ шудааст. Дар қорҳои онҳо заминаи психологӣ барои ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ

дар раванди таълим омода карда шуда буд, яъне зинанизоми арзишҳо, ҷанбаҳои арзишӣ–ҳавасмандии назарияи фаъолият ва муносибатҳои арзишӣ муайян карда шудаанд.

Ҷанбаи педагогии тарбияи арзишҳои маънавию ахлоқӣ дар таҳқиқотҳои В.И. Андреев, Е.В. Бондаревская, З.И. Василева, Т.Н. Власова, Л.Я. Зорин, В.А. Караковский, И.С. Маренко, Н. Д. Никандрова, Л.М. Перминова, З.И. Равкин, Р.М. Рогова, В.В. Сериков, В.А. Слестенина, Е.Н.Шиянов, Н.Е. Шуркова ва дигарон қушода дода шудааст.

Дар асарҳои як қатор муаллифони то ин ҷо он дараҷа масъалаи омӯзиши арзишҳои донишҷӯёнро муассисаҳои зинаҳои гуногуни таҳсилот баррасӣ шудааст: таҳсилоти касбӣ – техникаӣ (Б.П. Андреев, Г.Л. Бадоев, О.С. Гребенюк, А.Т. Канавес, В.И. Ковалев, В.И. В.Д. Шадриков ва дигарон), муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус (Б.С. Алишев, О.А. Аниқеенок, И.А. Бахтина, П.Н. Осипов, Р.Х. Шакуров ва дигарон), мактаби олии (Р.Р. Бибрих, В.И. Викторов, С.П. Дирин, Ю.С. Захаров, Ю.И. Леоновичус, В.Т. Лисовский, З.Н. Присягина, Э.Н. Фаустова ва дигарон), факултетҳои бозомӯзии касбӣ (М.В. Дмитриева, И.М. Городетская, Е.А. Журавлева, Е.К. Завялова, А.В. Косов, О.Г. Кукосяни ва дигарон).

Бояд қайд намуд, ки муҳаққиқону олимони Тоҷикистон низ оид ба масъалаи тарбияи маънавӣ-ахлоқии наврасону ҷавонон як зумра қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ анҷом додаанд, ки бешак ин пажӯҳишҳо дар баланд бардоштани маънавияти ҷомеа, махсусан ҷавонон мусоидат менамоянд. Аз ҷумла, қорҳои илмӣ-таҳқиқотии М. Лутфуллозода ва А. Нуоров доир ба масъалаҳои педагогикаи миллӣ, Ф. Шарифзода дар бораи тарбияи сифатҳои ахлоқии донишҷӯён дар раванди дарс, И.Х. Каримова оид ба масъалаҳои гуманитарсияи таълиму тарбияи донишҷӯён дар раванди таълим, К. Абдурахимов, Х. Афзалов, К.К. Қодиров, К.Б. Қодиров, М. Орифӣ, А. Паҳлавонов, А. Ҳалимов оид ба назарияҳои пайдоиши афкори тарбиявии халқи тоҷик дар давраҳои гуногун, Ф. Гулмадов

масъалаҳои назариявии ташаккули эътиқоди маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол, И. Арабов, Х. Раҳимзода, Б. Маҷидова дар самти омӯзиши анъанаҳои миллии халқӣ тоҷик ва ба ҳаёти мустақилона тайёр намудани донишҷӯён, Д.Н. Латипов оид ба тарбияи арзишҳои фарҳанги миллии умумиминсонии наврасону ҷавонон, Б. Раҳимов оид ба маданияти рафтору одоби хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар оила бахшида шудаанд.

Илова бар ин, аз ҷониби муаққикони ватанӣ: Т.А. Самиев, М. Бобоева, А.Х. Гиёев, С.А. Пиров, Н.С. Табаров, Ҷ.М. Раҷабов, А. Шарипов, М.Аюбова як қатор рисолаҳои илмӣ доир ба паҳлуҳои гуногуни тарбияи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён анҷом дода шудааст, ки дар таҳқиқоти диссертатсионӣ мавриди истифода қарор дода шуданд.

Ҳамзамон, диссертатсияи номзодии Е.В. Баранова “Гуманизатсияи таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии техникӣ ҳамчун омили рушди маънавии донишҷӯён” барои таҳқиқоти ҳаматарафаи проблемаи мазкур кумак расонид.

Чи тавре ки маълум гардид, таҳлили таҳқиқотҳои илмии мавҷуда доир ба ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти ахлоқии наврасону ҷавонон аз он шаҳодат медиҳад, ки солҳои охир таваҷҷуҳи муҳаққикон ба омӯзиши масоили тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ зиёд гардида бошанд, ҳам, аммо масъалаи тарбияи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни дар шароити коллеҷҳои техникӣ ба таври кофӣ таҳқиқ нагардидааст.

Гузашта аз ин, дар рафти таҳқиқот дар масъалаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ ихтилофоти зерин ошкор шуданд:

- байни талаботи воқеӣ ба ташаккули воқеии арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ ва коркарди нокифояи асосҳои назариявии рӯ овардани донишҷӯён ба арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ;

- байни талаботи донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ ба арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ва сатҳи нокифояи ташкили корҳои тарбиявӣ дар коллеҷҳои техникӣ;

– байни имконияти ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён ва мавҷуд набудани заминаҳои воқеии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён.

Бо назардошти ин, мо мавзӯи “Шароитҳои педагогии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар муҳити муосири таълимию тарбиявии коллеҷҳои техникӣ”-ро ба сифати диссертатсияи номзадӣ интихоб намудем.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти мазкур бо Барномаи миллии рушди иҷтимоии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2021 ва Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳуввияти миллии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022, инчунин бо нақшаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии шӯъбаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022 бевосита иртибот дошта, бо мақсади мусоидат дар амалисозии онҳо интихоб ва коркард шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот – муайян намудани шароитҳои педагогии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар муҳити муосири таълимию тарбиявии коллеҷҳои техникӣ.

Вазифаҳои таҳқиқот:

– омӯختан ва ба низоми муайян даровардани маълумоти илмӣ оид ба шароитҳои педагогии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ дар адабиёти фалсафӣ, психологӣ ва педагогӣ;

– дар ҷараёни корҳои таълимӣ-тарбиявӣ таъмин намудани ҳамгироии шуури ахлоқӣ ва рафтори донишҷӯён бо мақсади аз ҷониби онҳо аз худ намудани арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ;

- истифода намудани маҳорат, таҷриба ва малакаҳои андухташуда аз ҷониби донишҷӯён ва татбиқи онҳо дар рафтори амалӣ;

- кор карда баромадан ва дар амал татбиқ намудани барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ;

- муайян намудани чараҳои тағйирёбии арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, ки имконият медиҳанд дараҷаи тарбиянокии ахлоқии донишҷӯён муайян карда шавад;

- аз ҷиҳати назариявӣ асоснок намудани роҳбарии дурусти педагогӣ ба ташкили корҳои тарбиявӣ ҷиҳати ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ.

Объекти таҳқиқот – раванди ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот – шароитҳои педагогии татбиқи имконоти муҳити муосири таълимиву тарбияи коллеҷҳои техникӣ дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён.

Фарзияи таҳқиқот. Мақсад, объект ва предмети таҳқиқотро муайян намуда, мо дар он нуқтаи назарем, ки ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ дар сурате имконпазир ва босамар мегардад, агар:

- мазмуни корҳои тарбиявӣ бо донишҷӯён дар коллеҷҳои техникӣ ба олами мураккаби арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ нигаронида шавад;

- маҷмӯи низоми муайяни ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён бо назардошти хусусиятҳои таҷриба, анъана ва дигар хусусиятҳои корҳои тарбиявӣ дар коллеҷҳои техникии Тоҷикистон ба вучуд оварда шавад;

- донишҷӯён коллеҷҳои техникий ба корҳои гуногуни дастаҷаъмона ба мақсади ғанӣ гардонидани тасаввуроти онҳо оид ба мавқеи ғаёлонаи ҳаёт ҷалб карда шаванд;

- низоми супоришҳое ба вучуд оварда шавад, ки ба малакаи интиҳоби рафторҳои қобили қабули ахлоқӣ дар ин ё он шароиту вазъияти муайян нигаронида шуда бошанд;

– дар донишҷӯён боварӣ ва эътимод ба қобилияти худ ва муташаккилона амал намудан тибқи арзишҳои маънавӣ-ахлоқии азхудкардашуда ташаккул дода шавад;

- амсилаи умумии барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ коркард ва дар амал ҷорӣ карда шавад.

Марҳилаҳои таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар се марҳила - аз соли 2016 то 2022 гузаронида шуд.

Марҳилаи якум, ҷустуҷӯӣ (2016-2017). Дар ин марҳила адабиёти фалсафӣ, психологӣ ва педагогӣ оид ба масъалаи ташаккул ва рушди арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, тасаввурот оид ба моҳият ва сохтори арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ баррасӣ шуданд. Таҳлили адабиёти илмӣ ва илмию методӣ оид ба мавзуи таҳқиқот гузаронида шуд. Дар ин марҳила проблема ва фарзияи таҳқиқот баён гардида, мафҳум ва мантиқи он таҳия гардида, концепсияи назариявии таҳқиқ ташаккул ёфт.

Марҳилаи дуюм, муқарраркунанда. (2018-2019). Дар ин марҳила маводи озмоишӣ-таҷрибавӣ ҷамъ оварда шуда, таҷрибаи ташаккул ва рушди арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ таҳлил ва ҷамъбаст карда шуд. Дар асоси маводи назариявӣ ва таҷрибавии ҷамъоваришуда шароити педагогии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ ошкор карда шуда, барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар муҳити тарбиявӣ муайян карда шуда, марҳилаи муқарраркунандаи озмоиш гузаронида шуд.

Марҳилаи сеюм, ташаккулдиҳанда (2020 – 2021) ном дорад, ки дар марҳилаи мазкур коркард ва низомбандии маълумоти дар рафти таҳқиқот бадастомадаро дар бар мегирад. Дар марҳилаи мазкур таҳлил, низомбандӣ ва ҷамъбасти натиҷаҳои кори назариявӣю озмоишӣ-таҷрибавӣ амалӣ карда шуданд.

Асосҳои методологӣ ва назариявии таҳқиқот: Асосҳои назариявӣ-методологӣ таҳқиқотро маҷмӯи методҳои умумиилмӣ маърифатӣ (И.В. Блауберг, М.С. Каган, Э.Г. Юдин ва дигарон); андешаҳои педагогии

олимону мутафаккирон ва адибон: Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ҷомӣ, Саъдӣ, Сино, Берунӣ, Ғаззоли ва диг.); назари муҳақиқон ва педагогҳои машҳур оид ба тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ (А.С. Макаренко, К.Д.Ушинский, В.Г. Белинский, Л.С. Фрак, А.Малоу), оиб ба таълиму тарбияи маънавӣ (И.Ф. Харламов, И.С. Марьенко, Д.И. Водзинский, А.С. Макаренко, Б.Т.Лихачев); стратегияи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар робита бо муҳити муносири таълимию тарбиявӣ, ғояҳо ва тасаввуроти аксиологӣ, илм дар бораи арзишҳо (С.Ф. Анисимов, О.Г. Дробнитский, А.Г. Здравомислов, М.С. Каган ва диг.); ҷанбаи фалсафии арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ (В. Брожек, Г. Гегел, О.Г. Дробнитский, А.Г. Здравомислов ва диг.); ҷанбаи психологии тарбияи арзишҳои маънавию ахлоқӣ (Б.Г. Ананев, Н.А. Батурин, А.А. Бодалев, Л.И. Божович, Л.С. Виготский, В.Д. Шадриков ва диг.); ҷанбаи педагогии тарбияи арзишҳои маънавию ахлоқӣ (В.И. Андреев, Е.В. Бондаревская, З.И. Василева, В.А. Сластенина ва диг.); масъалаи тарбияи маънавӣ-ахлоқии наврасону ҷавонон дар раванди таълиму тарбия (М. Орифӣ, А. Паҳлавонов, А. Ҳалимов, М. Лутфуллозода, А. Нуоров, Ф. Шарифзода, К. Абдурахимов, Х. Афзалов, Қ.Б. Қодиров, Х. Раҳимзода, Б. Маҷидова ва диг.); санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки муносибатҳои ҷомеаро аз ҷиҳати маънавӣ-ахлоқӣ ба танзим мебароранд, ташкил медиҳанд.

Сарчашмаи маълумот. Адабиёти илмӣ, педагогӣ-психологӣ, санадҳои меъёрии танзимкунандаи фаъолияти касбии педагогӣ-психологӣ дар соҳаи маориф; санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, барномаҳои давлатӣ дар соҳаи маориф, асарҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва ақидаҳои олимони намоёни тоҷику рус ва мамолики хориҷӣ роҷеъ ба фаъолияти педагогӣ-психологӣ оид ба ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқии насли наврас, ақоиди омӯзгорону намоёндогони соҳаи маориф дар нашрияҳои илмӣ-педагогӣ ва илмӣ-методӣ, маводи

Интернет, таҳқиқоти бунёдии олимони тоҷик ва ғайра, ки ба мавзуи таҳқиқоти мо иртибот доранд.

Заминаҳои эмперии таҳқиқот мутобиқ ба хусусиятҳои истифода аз усулҳои эмпирии мантиқии таҳлили мафҳумҳо: тафсири мафҳумҳои асосӣ, ҳамчун воситаҳои мантиқӣ методологии таҳлил, таърифи мафҳумҳои бунёдӣ, мундариҷаи мафҳумҳо ва синтези категорияҳо; усулҳои умуминазариявии таҳлил ва синтез, мушаххаскунӣ ва ҷамъбасткунӣ, умумикунонӣ ва ҳамгунсозӣ, шаклибасткунӣ ва тағйирдиҳӣ, усули гузариш аз мафҳумҳои умумиятёфта ба мафҳумҳои мушаххас, усулҳои амсиласозии ҳолатҳои имконпазир, таҷрибаи фикрӣ ва таҳқиқоти монографӣ ташаққул ёфтаанд. Дар баробари заминаҳои эмпирии мазкур ҳангоми ба даст омадани натиҷаҳои таҳқиқот методи арзёбӣ, методикаи банақшагирии самараноки таҷрибаҳо, назарпурсӣ, мусоҳиба, суҳбат, мушоҳида, таҳлили натиҷаи озмоишҳо, корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ, аз ҷумла озмоиши санҷишӣ хулосаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар амал мавриди истифода қарор дода шуданд.

Пойгоҳи таҷрибавӣ-озмоишӣ таҳқиқот: Корҳои таҷрибавӣ-таҳқиқотӣ дар Коллеҷи техникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ, Коллеҷи технологии шаҳри Душанбе, Коллеҷи кӯҳӣ-металлургии Тоҷикистон ба номи С. Юсупова ва Коллеҷи техникии ноҳияи Ёвон гузаронида шуд.

Дар таҳқиқоти озмоишӣ беш аз 260 нафар донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ иштирок намуданд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот:

– хусусиятҳои махсуси ташкили корҳои тарбиявӣ оид ба ташаққули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ ошкор карда шуданд;

– меёри ва нишондиҳандаҳои ташаққули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, сатҳи ташаққули сифатҳои маънавӣ-ахлоқӣ ва технологияи рушди

тарбияи маънавӣ- ахлокии донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ дар раванди корҳои тарбиявӣ ошкор ва таҳқиқ карда шуданд;

– шароитҳои педагогии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлокии донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ аз ҷиҳати назариявӣ муайян ва асоснок гардиданд;

– қобилият интихоби арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ аз ҷониби донишҷӯён дар раванди корҳои тарбиявӣ муайян карда шуданд;

– амсилаи умумии барномаи махсуси педагогӣ ҷиҳати дар донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ ба вуҷуд овардани тасаввуроти амиқ оид ба арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ тарҳрезӣ ва татбиқ карда шуд.

Нукаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Мафҳум ва сохтори арзишҳои маънавию ахлокии донишҷӯён ҳамчун ҷузъи фарҳанги касбии мутахассис.

2. Хусусиятҳои арзишҳои маънавию ахлокии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, ки боиси таҳияи барномаи ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ дар муҳити муосири таълимии коллеҷ гардид.

3. Ташаккули босамари арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар раванди корҳои тарбиявӣ ҳамчун меъёри ташаккули шахсияти донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ.

4. Маҷмӯи шартҳои педагогӣ, ки интихоби усулҳо, воситаҳо, инчунин сохтор ва мундариҷаи машғулиятҳоро оид ба ташаккули арзишҳои маънавию ахлокии донишҷӯён муайян мекунанд.

5. Роҳбарии дурусти педагогӣ ба ташкили корҳои тарбиявӣ ҷиҳати ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлокии донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ, ки аз ҷиҳати назариявӣ асоснок карда шудаанд.

5. Амсилаи умумии барномаи ташаккули арзишҳои маънавию ахлокии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки:

– мавқеи самараноки истифодаи самараноки корҳои тарбиявӣ, дарки арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ мутобиқ бо замони муосир роҳандозӣ гардидааст;

– шартҳои педагогии ташаккули сифатҳои ахлоқӣ вобаста ба арзишҳои миллӣ бо назардошти Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуданд;

– мақсади асосии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ зимни мақсаднок ба роҳ мондани корҳои таълимиву тарбиявӣ муайян карда шудааст;

– дар чараёни ташкилу ба роҳ мондани корҳои тарбиявӣ аз технологияи пешқадами муосир барои мукамал намудани таъсирбахшии тарбияи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён тадбирҳои судманд андешида шудааст.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он аст, ки маводи мушаххасе таҳия шудааст, ки аз таъминоти методии шароити педагогӣ иборат буда, татбиқи он имкон медиҳад ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар шароити муосири муҳити тарбиявии коллеҷ ташаккул дода шавад. Ҳамчунин мавқеи шахсии муаллифи таҳқиқот оид ба ҷанбаи ҷустуҷӯ намудани воситаҳои самараноки технологияҳои ба мақсад мувофиқи дар донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ ташаккул додани арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ муайян карда шуд. Заминаҳои педагогии дар донишҷӯён ташаккул додани арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ бо назардошти шавқу рағбати ботинӣ, худрушдиҳӣ ва мақсадгузорӣ барои дастёбӣ ба ҳадаф ва вазифаҳои гузошташуда муайён карда шуд. Инчунин ҳамгироии шуури ахлоқӣ ва рафтори донишҷӯён бо мақсади аз ҷониби онҳо аз худ намудани арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ба даст оварда шуд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии таҳқиқот дар асоснок будани натиҷаҳои таҳқиқот ва хулосаҳои асосӣ ифода ёфта, бо баргузориҳои ҷорабиниҳои маънавӣ-ахлоқӣ ва озмоишҳои дар коллеҷҳои техникӣ доиршуда тасдиқи худро ёфта, бо асоснокии

хулосаҳо ва мавқеъҳои асосии методологӣ таъмин карда шаванд, ки имкон медиҳанд:

- муносибати низомию ягона ба ҳалли масъала ошкор карда шавад;
- истифодаи маҷмуи методҳои таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ, ки ба объект, предмет, мақсад, фарзия ва вазифаҳои он мувофиқанд, татбиқ карда шавад;
- натиҷаҳои мусбати кори озмоишӣ ва маҷмӯи коркарди миқдории маълумоти бадастомада бо таҳлили сифатии онҳо муқоиса карда шавад.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Муҳтавои таҳқиқоти диссертатсионӣ ба шиносномаи ихтисоси илмӣ 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот, аз ҷумла ба *банди 3* – Антропологияи педагогӣ (консепсияи тарбия, таълим ва иҷтимоисозии шахс тавассути таълим; низомҳои /шароитҳои/ рушди шахс дар чараёни таълим, тарбия, омӯзиш;), *банди 5* – Назария ва консепсияҳои тарбия (омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангии тарбия; шаклҳо, принципҳои тарбияи кӯдак дар марҳилаҳои гуногуни ба камол расидани ӯ; асоҳҳои арзишии ташаккули раванди таълим, низомҳои педагогии тарбия;) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараи дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот дар таҳлили ҳамаҷонибаи мавзӯи таҳқиқот; дар омезиши дурусти таҳқиқотҳои назариявӣ ва таҷрибавӣ, коркарди амсилаи умумии барномаи ташаккули тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ; таҳлили миқдорӣ ва сифатии мавод; дар истифодаи маҷмӯи усулҳо вобаста ба мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот; дар барузори таҳқиқоти таҷрибавӣ-озмоишӣ ва тасдиқи амалии муқаррароти кори илмӣ дар давоми озмоиш, таҳлили натиҷаҳои коркарди маълумоти таҷрибавӣ, таҳия ва нашри мақолаҳои илмӣ, иштирок дар чорабиниҳои илмӣ, амалӣ, ҷаъбасти натиҷаҳои бадастомада ва таҳияи таҳқиқоти диссертатсионӣ таҷассум ётааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот: Муқарароти асосӣ ва натиҷаҳои таҳқиқот ҷиҳати баррасии мутахассисон дар конфронсҳои илмӣ, семинарҳои илмӣю методӣ, мизҳои мудаввар, ҷаласаҳои кафедраҳои коллеҷҳои техникӣ ва шӯъбаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ироа гардида, дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, ки таҳқиқоти озмоишӣ онро баргузор гардиданд, мавриди тасвибу озмоиш қарор дода шуда, тасдиқи амалии худро ёфтаанд. Мазмунҳои асосии таҳқиқот ва натиҷаҳои дар раванди корҳои таҷрибай-озмоишӣ ноилшуда дар мақолаҳои илмӣ муаллиф инъикос гардиданд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Аз рӯйи мавзӯи диссертатсия 5 номгӯй мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи феҳристи тавсиянамудаи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 3 номгӯй мақолаҳо дар маҷмуаи маводи конференсияҳо нашр шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия: Диссертатсия аз муқаддима, ду боб, шаш зербоби ба ҷамъ алоҷаманд, хулосаҳои умумӣ, ҳамчунин, тавсияҳои амалӣ оид ба истифодаи натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ ва феҳристи адабиёти истифодашуда таркиб ёфтааст. Диссертатсия аз 194 саҳифаи ҷопи компютерӣ иборат мебошад.

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ ДОНИШЧӢӢНИ КОЛЛЕЧҲОИ ТЕХНИКӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Пеш аз муайян кардани шароити педагогие, ки ташаккули самарабахши арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбиро таъмин мекунанд, зарур аст:

- моҳияти сифати ташаккулёбанда – арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳамчун намуди фарҳанги касбӣ ошкор карда шавад;

- хусусиятҳои арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ муайян карда шаванд;

- вазъи масъалаи ташаккули сарватҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар назария ва амалияи таҳсилот муқаррар карда шавад.

Хулосаҳои бадастомада дар таҳияи барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳамчун асоснокии назариявӣ ва заминаҳои педагогӣ хизмат хоҳанд кард.

1.1. Ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ҳамчун ҷузъи фарҳанги касбии донишчӯён-хатмкунандагони коллеҷҳои техникӣ

Масъалаи муайян кардани моҳияти арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар мантиқи ҳалли масъалаҳои зерин имконпазир аст: оё зарурати объективии инъикоси арзишҳои маънавӣ-ахлоқии дар сохтори фарҳанги касбии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ вучуд дорад? Моҳияти фарҳанги касбии мутахассис аз чӣ иборат аст? Арзишҳои маънавӣ-ахлоқии дар фарҳанги касбии мутахассис чӣ гуна ҷойро ишғол менамоянд? Мантиқи ҷустуҷӯи ҷавобхоро ба масъалаҳои гузошташуда ва асоснокноккунии хулосаҳои бадастомадаро пешниҳод мекунем.

Ошкор намудани моҳияти арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти таҳсилоти миёнаи касбӣ муайян намудани мафҳумҳои асосии «фарҳанг», «фарҳанги касбии мутахассис», «арзиш», «арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ»-ро тақозо менамояд.

Дар айни замон дар афкори илмӣ муосир шаклҳои зиёди таърифи мафҳуми «фарҳанг» мавҷуд аст. Мувофиқи ақидаи К. Клахон ва А. Кробер танҳо дар илми Ғарб зиёда аз 180 адади онҳо мавҷуданд.

Дар Энциклопедияи калони шӯравӣ мафҳуми «фарҳанг» ҳамчун маҷмӯи дастовардҳои ҷомеа дар соҳаи маориф, илм, санъат ва дигар соҳаҳои ҳаёти маънавӣ; қобилияти истифода бурдани ин дастовардҳо барои фатҳ намудани қувваҳои табиат, афзун гардондани истехсолот, ҳалли масъалаҳои таъхирнопазири тараққиёти ҷамъият таъриф шудааст [28, с. 30].

Мафҳуми “маънавиёт” - дар тафсири “Фарҳанги забони тоҷикӣ” марбут ба фаъолияти ақлонӣ, рӯҳӣ, олами ботинӣ инсон, симои маънавӣ одоби ахлоқ ва хислати шахс доништа мешавад.

Маънавиёт [معنويات] - ҳамаи он чӣ, ки ба олами рӯҳӣ ва ғоявӣ ахлоқӣ мансуб аст; олами ботинӣ; ҳаёти маънавӣ; арзишҳои маънавӣ, олами ботинӣ инсон олами маънавии инсонро ташкил медиҳад [133]. Пас агар калимаи «маънавӣ» умуман аз решаҳои «маънӣ» ва «маъно» иборат бошад, якум, мазмуни калом, мафҳум, дуюм, фикр, ғоя, сеюм, моҳият ва мазмун, чаҳорум, ҳолати вачди рӯҳӣ (дар тасаввуф) ва панҷум сабабу воқеияти ҳосили ҷамъи «маъно» ва «маънӣ» мафҳуми васеи маънавиётро ифода мекунанд. Вале ҳарчанд, ки дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” калимаи «маънавӣ» дар баробари калимаи «маънавиёт» ҳаматарафа маънидод карда шуда бошад ҳам, вале мутаассифона мансубияти маъноии калимаи «маънавӣ» муқобили калимаи «моддӣ» ба таври хато гузошта шудааст.

Ахлоқ [اخلاق] - қоидаҳои рафтору одоб, хислатҳои рӯҳиву маънавӣ ва фарҳангии пазируфта миёни мардум ва риояи онҳо аз тарафи ҳар як фарди ҷамъият; ахлоқи нек хулқу одоби писандида; ахлоқу одоб рафтор, тарзу равиш, хулқу атвор доништа мешавад. Дар таълимоти ахлоқии Сукрот (469 -

399 то м.) чунин мешуморид, ки инсон аз дигар махлуқот бо рӯҳи худ фарқ карда, дорои қобилияти муҳокимаронӣ буда, дар рафтори худ меёҷҳои одоброрию менамояд. Ӯ инсонро даъват менамуд, ки нафси худро шиносад ва онро тобеи ақл намояд.

Файласуфи барҷаста Сукрот дар мавриди ахлоқу маънӣ чунин менигорад, ки: "... бовар доштан, имон овардан, маҳфуми умумӣ ва асосии ахлоқӣ маҳсуб меёбад. Мақсади тарбия худшиносӣ ва худтакмилдиҳӣ мебошад. Инсони некхоҳу некандеш мустақим бо роҳи худшиносиву худогоҳӣ равона мебошад. Ин усулро дар илми педагогика методи сукротӣ ном мебаранд, ки мусоҳибро бо худ ба ихтилофҳо ва мунтазам бо худшиносии умумии ахлоқиву маънавии ҳақиқӣ пайваст менамояд [79].

Ҳамзамон, муҳаққиқи Юнони бостон Арасту (384-322 ш. с. пеш аз милод) тарбияро ба се қисмат ҷудо намудааст, аз ҷума; тарбияи ҷисмонӣ, тарбияи маънавӣ - ахлоқӣ. Арасту мақсади тарбияро яке аз ҷанбаҳои асосӣ ва олии рӯҳӣ мешуморид. Дар раванди тарбия ӯ бештар ба тарбияи маънавӣ - ахлоқӣ аҳамияти аввалиндараҷа медод. Ҳамзамон ба ақидаи ӯ малакаҳои инкишофи табиӣ ва омӯзиши он пайваста тақроршавада аст ва аз ин се қисми болозқр қисмати асосии он хирад мебошад, ки сарчашмаи асосии маънавӣ ахлоқӣ маҳсуб меёбад [16].

Ба андешаи Эпикур (341-270 солҳои пеш аз милод) қисмати асоситарини тарбияи маънавӣ - ахлоқӣ, ин нақӯкориву нақӯкирдорӣ мебошад. Ба ақидаи ин мутафаккири бузург лаззати мақсадноки ҳаёт барои пешрафт намудан бояд нақӯкор бошӣ. Дар таълимоти Эпикур хирадмандӣ ва ҳақиқатҷӯӣ ҷои намоёнро ишғол менамояд. Ба ақидаи ӯ шахси хирадманд танҳо барои манфиатҳои дунявӣ набояд зиндагӣ дошта бошад, балки бо ҳамоҳангӣ бо қонунҳои табиат ба ҳадафи мақсадноки хушоҳангии зиндагӣ бояд даст дошта бошад. "Зебогиву нақӯкорӣ бояд кадр карда шавад, агар онҳо ба ҷамъият манфитбах бошанду хушбахтӣ оварда тавонанд; агар ғайри ин бошад аз онҳо бояд даст кашид" [90]. Ҳамзамон, доир ба аҳамият ва

мавқеи ахлоқ ва тарбия мутафаккирони Шарқи бостон, бахусус, мутафаккирони форс-тоҷик нақши бориз гузоштаанд.

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (858-941) дар ташаккули шахсият муҳитро омили асосии рушди тарбияи маънавӣ ахлоқӣ мешуморад. Тарбияи инсон ба ақидаи ӯ бояд ҳамаҷаҳафа бошад. Инсон пеш аз он ки ба камол расад, бояд тарбияи ҷисмонӣ, ахлоқӣ ва фикрӣ гирад:

Чаҳор чиз мар - озодро зи ғам бихарад,
Тани дурусту, ҳӯи неку, номи неку хирад.

Хираду дониш дар эҷодиёти ӯ мавқеи хоса дошта, яке аз сарчашмаҳои асосии маънавияту ахлоқ ба шумор меравад ва рӯшангари роҳи саодат ва ҷароғи маърифат маҳсуб меёбад. Эҷодиёти ин мутафаккири тоҷику форс саршор аз ҳикматҳои нодир буда, мавқеи асосиро ҷанбаҳои маънавӣ - ахлоқӣ, амсоли; хирадмадиву нақӯкорӣ, ҳимматбаландиву хоксорӣ, мардиву маърифатнокӣ ва дигар ҷузъҳои маънавӣ ташкил медиҳанд. Ӯ ҳилофи ақидаҳои замони худ баромада, дар ташаккулёбии фард, на ин ки ирсият, балки муҳитро низ дар тарбия муҳимтарин шуморидааст. Дар осори гаронбаҳои ӯ дӯстиву муҳаббат, садоқату инсонпарварӣ ҷойгоҳи намоён дорад [19].

Илова ба ин, Абулқосим Фирдавсӣ муаллифи шоҳномаи безавол дар шоҳасари хеш дар баробари қаҳрамонӣ, далерӣ, ҷасурӣ, инчунин, оид ба таълиму тарбия ва ахлоқ иброи андеша намудааст. Фирдавсӣ дар бобати илмомӯзӣ ва дониш мефармояд ки:

Касе к-у ба дониш тавонгар бувад,
Зи гуфтору кирдор беҳтар бувад.

Бузургии Фирдавсӣ дар он аст, ки ӯ асоси инкишоф ва ташкил ёбии ҳамагуна касбу ҳунарро дар донишу хирад мебинад. Ба ақидаи шоир бе ақли расо, дониши мустаҳкам, бе илм ягон касбу ҳунар тараққӣ намекунад ва такмил намеёбад. Шоир хирадро аз беҳтарин инъомҳои 29 эзид медонад. Ба ақидаи ӯ тамоми бурду боҳти инсон ба хирадмандӣ ва беҳирадии ӯ вобаста аст. Шоир хирадро, илму донишро омили асосии зиндаю ҷовид мондани

инсон ва номи неки ӯ ҳисоб мекунад. Маҳз аз ҳамин сабаб Фирдавсӣ халқро ба хондан, соҳиби илму маърифат шудан даъват намуда, таъкид менамояд, ки инсони бохирад ҳамеша ба носазоён - бехирадон худро дур нигоҳ медорад [17, С. 22].

Яке аз дигар мутафаккирони барҷастаи ниёгонамон, ки доир ба ҷойгоҳи ахлоқ, тарбия, маънавиёт ва маърифат суҳанпардозӣ намудааст Муҳаммад Ғазолӣ маҳсуб мешавад. Дар ин замина мутафаккири бузурги форсу тоҷик Муҳаммад Ғазолӣ чунин гуфтааст: «Фарзанд амонат аст дар дасти падару модар ва дили фарзанд нафис асту нақшпазир, ҳар нақше, ки ба ӯ гузорӣ, чун мушк ба худ бигирад, ва чун замин покастба саодати дину дунёрасад ва падару модар, муаллим дар он савоб шарик бошанд. Агар тухми бадӣ афканӣ ва ӯро ба ҳолаш гузорӣ, то ҳарчӣ хоҳад, кунадва ба ҳар кӣ хоҳад нишинад, ҳаргиз аз вай умеди некӣ макун». Аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки падару модар дар таълиму тарбияи фарзандон нақши аввалиндараҷа дошта барои авзои ахлоқию маънавии ҷамъият замина мегузоранд.

Ӯ дар бобати маънавиёти шахс, бо маврид ва кутоҳу бо маънӣ суҳан гуфтанро яке аз ҷузъҳои арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ меҳисобад. Дар навишт «суҳан кӯтоҳ буваду маъно дароз ва суҳан дубора навишта нашаваду аз алфози гарон парҳез кунад, то сутуда бувад» [94, С. 95].

Дар таълимоти маънавӣ-ахлоқии мутафаккирони Шарқ Муҳаммад закариёи Розӣ, ки яке аз бузургтарин алломаҳои машҳури Шарқ мебошад, дарҷ менамояд, ки; салоҳи асосии маънавиёт, ин ақл аст, ки бо ёрии он илму маърифати инсон зухур менамояд. Ба қавли ӯ маҳз аз баракати хирад инсон аз ҳайвон бартарӣ пайдо менамояд. Ба андешаи ӯ “ақл роҳбар аст на мутеъ ва мо бояд онро лаҷом назанем ва мо дар ҳама амалиёи худ, бояд ба он муроҷиат намоем.”

Тарбияи маънавию ахлоқии ҷавонон дар ҳама давраи замон масъалаи мубрам маҳсуб меёфт ва барои тарбияи ин қишри ҷомеа роҳу воситаҳои гуногун истифода мегардиданд. Дар тарбия карда ба камол расонидан ва ба ахлоқи нақӯ соҳиб гардонидани насли наврас, омӯхтан ва дар амал тадбиқ

намудани мероси адабии педагогии мутафаккирони барҷастаи ниёғони форсу тоҷик аҳмияти басо муҳим дорад. Дар н маврид яке аз дурдонаҳои дурахшанда «Қобуснома»-и Унсурмаолии Кайковус ба шумор меравад, ки ҳазор сол муқаддам то ҳанӯз ҳам бо ганҷинаҳои ҳикматбори хеш, мактаби бузурги маънавию ахлоқӣ буда, ҷилою дурахши пешинаашро то кунун нигоҳ доштааст [131, с.11]. Ба монанди ин китоб ҳазорон калому китобе, ки ба ташаккули маънавию ахлоқии насли ҷавон бешак мусоидат мекунад, асарҳои безаволи «Бустон»-у «Тулистон»-и Саъдӣ, «Баҳористон»-и Ҷомӣ, «Шоҳномаи»-и безаволи Фирдавсӣ, «Маснавии маънавӣ»-и Ҷололиддини Балхӣ ва ҳазорҳо осори гаронмояи ахлоқӣ ва маънав ниёғонамон мисол шуда метавонанд, ки дар онҳо мавзӯҳои тарбияи инсонӣ комил ва ахлоқу маънавиёти инсон тараннуму талқин шудаанд [91].

Дар бобати маҳфуми маънавият, тарбия ва ахлоқ як зумра мутафаккирони барҷастаи ниёгон ва ҷаҳонӣ иброи андеша намудаанд, аз ҷумла В.И. Даль хулоса менамояд, ки «маънавият, ҳамчун ҷанбаҳои тарбияи ахлоқу одоб, иродаи қавии инсонӣ ва унсурҳои аз ҳам ногусатанӣ маҳфуми мутақобили маънавиест, ки дар ниҳоди инсон ду маҳфуми ба ҳам зидди мусбиву манфӣ маънавиро ба вучуд меорад. Ин ҷавобгарӣ ва зиддияти ботинии инсон боис мегардад, ки ҳақро аз ботил ва амли хайрро аз шарр фарқ карда тавонад. Ба андешаи мутафаккир ва муҳақиқи замон «Ҳар як фарди худогоҳ рафтори маънавии мусбату манфиро дорост, ки дар ин миён тарбияи маънавии динӣ аз тарбияи маънавии шаҳрвандӣ боло меистад [39].

Аз нуқтаи назари аксиологӣ (А.Г. Здравомислов, Г. Франсев, Н. Чавчавадзе, В.А. Ядов ва дигарон), фарҳанг низоми арзишҳои заминавии ҷомеа, ки дар марҳилаи муайяни рушди таърихӣ қарор дорад, мебошад. Франк С.Л. фарҳангро чунин маънидод мекунад: «Фарҳанг маҷмӯи арзишҳои объективие мебошад, ки дар ҳаёти ҷамъиятӣ – таърихӣ амалӣ мешаванд» [139, с. 177].

Як зумра муҳаққиқон (А.Я. Гуревич, М.А. Барг, С.С.Аверинцев, Л.М. Баткин, А.П. Каждан, Г.С. Кнабе, А.Д. Ястребитская) фаҳмиши

фарҳангро ҳамчун низоми таърихан ташаккулёфтаи ягонаи арзишҳо, маъноҳо ва нақшҳои иҷтимоие, ки рафтори одамро муайян мекунад, пешниҳод мекунад. Дар ин маврид фаҳмиши фарҳанг ҳамчун «низоми муносибатҳои байни инсон ва ҷаҳон ба майдон меояд – низоме, ки аз як тараф рафтори инсонро танзим мекунад, аз тарафи дигар, муайян мекунад, ки чӣ гуна он ҷаҳонро дарк карда, онро амсиласозӣ мекунад» [151, с. 85].

Дар охири асри XX масъалаҳои ҳифзи маънавият ва арзишҳои фарҳангӣ тезутунд гардид, ки дар натиҷа як қатор ҷанҳои илмӣ ба ин масъалаи падидаи фарҳанг таваҷҷӯҳ зоҳир карданд.

Олимони – файласуфон кӯшиш мекарданд, ки муносибати ягона, муназзамро ба таҳлили фарҳанг ба вуҷуд оваранд, ки дар натиҷаи он моҳияти фарҳанг ҳамчун хосияти универсалии ҷамъият доништа мешавад. Дар доираи муносибати мазкур тақсими раванди ягонаи фарҳангӣ ба сатҳҳои моддӣ ва маънавӣ ба вуҷуд меояд. Дар баробари ин саъю кӯшиши асосии муҳаққиқон ба ҷиҳати маънавии фарҳанг нигаронида шудааст.

И. Кант қайд кардааст, ки фарҳанг «аз арзиши ҷамъиятии шахс», дар пайванди пайвастаи шахс бо он иборат аст. «Фарҳанг маҷмӯи пешравиҳои инсон ва инсоният дар ҳамаи соҳаҳо ва самтҳост, ба шарте, ки ин пешрафт ба тақмили маънавии фард ҳамчун пешрафти пешрафтҳо хизмат кунад» [146, с. 103].

Дар баробари осори гаронбаҳои мутафаккирони гузаштаи ватанӣ ва хориҷӣ, муҳаққиқони муосири ватанӣ низ доир ба мавқеи ахлоқ, адаб ва тарбия як зумра осори таълиф намудаанд.

Дар ин радиф метавон аз чунин шахсиятҳои бузурге, ки осори ӯ саршор аз масъалаҳои ахлоқӣ баланди инсонӣ, ватанпарастӣ, ҳештаншиносӣ, инсондӯстӣ ва меҳнатдӯстӣ буда, маҳз ба тарбияи инсонии комил бахшида шудааст, нависандаи машҳур, асосгузори адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айний ёдовар гардид. Дар асарҳои «Таҳзиб -ус-сибён» (Тарбияи кӯдакон) ва «Духтарча ё Холида» ақидаҳои шахсии маорифпарваронаи ӯ

доир ба тарбия, таълим ва мактаб баён шудаанд... ва минбаъд образҳои дар асарҳояш офаридаи ӯ ба ташаккули симои ахлоқиву маънавии насли ҷавон таъсири зиёд расонид» [23, С. 52-53].

Муҳаққиқ Я.К.Одинаев дар китоби «Одоби муоширати муосир» мафҳуми ахлоқро чунин шарҳ додааст: «Ахлоқ мафҳуми этикӣ аст, ки қоида, меъёри рафтор, муносибат ва муомилаи байнихамдигарии инсонҳоро ифода мекунад.... Тарбияи ахлоқӣ аз 2 қисм иборат аст. Этика - илм дар бораи назарияи ахлоқ ва этикет - таълиму тарбияи меъёру қоидаҳои ахлоқӣ дар амал».

Ҳамзамон, академик Маҳмадулло Лутфуллоев бар он ақида аст, ки: «мо, тоҷикон, ҳам дар тарбия, ҳам дар фалсафа симои хоси худро дорем» ва дар масъалаи тарбия чунин қайд мекунанд: «Ҳар кас ки ба тарбия машғул бошад, пеш аз ҳама, маданияти тарбияро омӯзад ва баъд поймон шавад. Зиндагӣ мантиқ дорад, ки ҳамаамон ҳам тарбиятдиҳанда ҳастему ҳам тарбиягиранда. Бинобар ин фарҳанги тарбия дарди ҳамаро давост. Он кас тарбия карда метавонад, ки худ тарбиядида бошад» [81 С. 71].

Ба андешаи педагоги ватанӣ Файзулло Шарифзода, дар муайян кардани мафҳуми шахсият хосиятҳои фардии инсонро ба ҳисоб гирифта, нақши таъсири берунаро эътироф менамояд. Зери мафҳуми шахсият онҳо «маҷмӯи сифатҳо ва қонунмандии фардиро ҳамчун ҳолати махсуси ҷиҳатҳои умумиинсоние мефаҳманд, ки дар зиндагӣ тариқи таъсири беруна ба вучуд омада, бо амалиёти мутақобилу ғайриодии байни одамон ва воқеият танзим мешаванд» [145, С. 11-19].

Олимон-педагогҳои тоҷик Х.Раҳимов ва А.Нуров дар асари хеш “Педагогика” тарбияи ахлоқиро чунин маънидод намудаанд: тарбияи ахлоқӣ, маҷмӯи меъёр ва қоидаҳои таърихан ғуншудаи рафтори одам, ки муносибати ӯро ба ҷамъият, меҳнат, одамон муайян мекунад, фаҳмида мешавад. Тарбияи ахлоқ чунин масъалаҳоро ҳал мекунад: ташаккули сифатҳои ахлоқӣ фаҳмиши маъноии ахлоқ, мулоҳиза, ҳис ва эътиқод, малака ва одати рафтори маданӣ, меъёри рафтор дар ҷойҳои ҷамъиятӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Мафҳуми

ахлоқ ва мулоҳиза моҳияти падидаҳои ахлоқро инъикос мекунанд ва ба фаҳмида гирифтани чӣ нағзу чӣ бад, чӣ одилонаю чӣ ғайриодилона имконият медиҳад. Маъноии ахлоқ ва мулоҳиза ба эътиқод мегузаранд ва дар рафтору амали шахс намоён мегарданд. [109].

Муҳаққиқ Зафар Сайидзода роҷеъ ба тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли ҷавон чунин андеша дорад, ки покиза кардани фазои ҷамъиятии то ба ҳадде олуда ба фасоди ахлоқӣ ва пурбор кардани ҷаҳони маънавӣ-ахлоқии аҳли ҷомеа, бавижа наврасону ҷавонон, бо дурдонаҳои ахлоқӣ яке аз василаи муҳими тарбияи ахлоқиву зебоипарастӣ аст. Зеро ҳар қадар тафаккури наврасону ҷавонон аз лиҳози ахлоқӣ нерӯманд бошад, давлат ва миллат низ ба ҳамон андоза нерӯманду тавоно мегардад [115].

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки фарҳанг пеш аз ҳама низоми арзишҳои ҷомеа мебошад, зеро: он аз сохтори устувортарин, бунёдитарини сохтори шуури ҷамъиятӣ иборат мебошад; дар он тамоми натиҷаҳои фаъолияти маънавии ҷамъият ҷамъ шудаанд; он тамоми фарҳанги ҷамъият ва фарҳанги гуруҳҳои иқтимоии онро фаро мегирад; он оҳанги тамоми фарҳангро муайян намуда, муносибати интихобиро ҳам нисбат ба асарҳои навҷодшудаи маънавиёт, ҳам ба арзишҳои дар таърихи гузаштаи халқ офаридашуда ё арзишҳои фарҳанги дигар, бегона муайян мекунад [51, с. 187–207].

Дар ҷомеашиносӣ фарҳанг ҳамчун низоми арзишҳо ва қоидаҳои рафтори умумӣ барои одамоне, ки бо тарзи муайяни зиндагӣ алоқаманданд, фаҳмида мешавад. Фарҳанг усули азхудкунии маънавии воқеият мебошад, ки аз низоми ягонаи ғояҳо, арзишҳо, меъёрҳо, методҳои устуворе иборат мебошад, ки дар намунаҳои фаъолият таҷассум ёфта, дар шаклҳои шайъӣ–ашёӣ ва аломатӣ–рамзӣ воқеӣ гардида, дар раванди ташаккули иҷтимоишавӣ аз насл ба насл мегузаранд [101].

Дар асоси таҳлили чуқури низомҳои А. Запесотский шумораи калони муносибатҳоро ба фарҳанг қайд мекунад. Вай дар натиҷаи таҳлили онҳо моҳияти феноменологии фарҳангро «...ҳамчун маҷмӯи арзишҳо, меъёрҳо,

идеалҳои барои умумияти иҷтимоӣ (этнос, миллат, ҷомеа) хос, ки дар матнҳо, ривоятҳо, расму оинҳо, анъанаҳо сабт ва қайд карда шуда, маъноии ҳастии инсон ва ҷомеа таъмин менамоянд» муайян кардааст [48, с. 150].

Бояд қайд кард, ки ин тавсифи умумии иҷтимоии фарҳанг аст, дар ҳоле ки дар мавриди тафсири психологӣ худ он воридшавии худ шахс ҳамчун субъекти фарҳанг, ҳамчун субъекти азхудкунӣ ва рушди он зарур аст. Аз ин рӯ, ба мафҳуми дар боло овардашудаи фарҳанг илова кардан лозим меояд, ки ин «маҷмӯи арзишҳо, меъёрҳо ва идеалҳоест, ки шахс дар ҷараёни фаъолияти фаъоли ҳаёти ва фаъолияти муштараки худ бо одамони дигар аз худ карда, истифода мебарад», мебошад [48, с. 151]. Дар баробари ин, аксари муҳаққиқони фарҳанг моҳияти фаъолиятӣ, фаъоли азхудкунии ин «маҷмӯъ»-ро аз ҷониби шахс дар равандҳои шайъикунонӣ ва ғайришайъикунонии он қайд мекунанд.

Одам бо фарҳанг аз се ҷиҳат ба фаъолияти муштарак ворид мешавад: аввалан, инсон объекти таъсири фарҳангӣ (давраи андӯхтани донишҳо, таҷриба, арзишҳо, ба даст овардани малакаҳои аввалини касбӣ) буда, фарҳангро аз худ мекунад; сониян, шахс маълумоти ибтидоиро дар бораи олам, касб, дониш дар бораи худ гирифта, дар муҳити фарҳангӣ ҳамчун дорандаи арзишҳои фарҳангии муайян (давраи ворид шудан ба касб дар муҳити касбӣ) ба амл шурӯъ мекуан; сеюм, фард ҳамчун офарандаи фарҳанг, арзишҳои фарҳангӣ, субъекти фарҳанг, офарандаи намудҳо ва шаклҳои он амал мекунад (дар ин ҷо одам соҳибкасби ҳақиқист) –вай ба эҷодкорӣ фуру рафтааст, ки моҳияти он аз пешниҳоди ғояҳои нав, асил, иҷрои кори худ дар асоси муносибатҳои нав, такмил додани методҳои иборат аст, ки ба натиҷаҳои пурсамар ва пурмаҳсул оварда мерасонанд. Дар ҳар яке аз ин се муносибат дараҷаи муайяни таносуб байни фарҳанг ва одам ба назар мерасад.

Ҳамин тавр, фарҳанг ҷараёни таърихан густаришбанди фаъолияти ҳаётии эҷодии инсон (субъекти фаъолият) дар соҳаҳои гуногуни ҳастӣ ва шуур мебошад; фаъолияте, ки азхудкунӣ ва истеъмоли натиҷаҳои

бадастомада, арзишҳои гузаштара дар асоси муносибатҳои таърихан муайяни ҷамъияти дар бар мегирад. Аз ин ҷост, ки фарҳанг ҷиҳати сифатии рушди ҷамъият, ягонагии мушаххасе мебошад, ки дар натиҷаи фаъолияти инсон ва муносибатҳои ҷамъиятии онро ҳамроҳкунанда ба вуҷуд оварда шудааст. Дар натиҷаи ҳам фарҳанги умумӣ, ҳам фарҳанги касбӣ аз тариқи муайянии сифатии фаъолияти инсонӣ ҳамчун низоми хосиятҳои муҳимтарин ва зарурии ҳуди фаъолият муайян мешаванд, ки ба он ягонагӣ, устуворӣ ва босуботи мебахшад.

Дар лоиҳаи Ёломиаи ҳуқуқҳои фарҳанг, ки соли 1995 пешниҳод шуда буд, таъкид шудааст, ки «фарҳанг шартӣ муайянкунандаи татбиқи нерӯи созандаи шахсият ва ҷомеа, шакли тасдиқ намудани ҳувиати мардум ва асоси солимии маънавии миллат, дастури инсонпарварона ва меъёри рушди инсон ва тамаддунҳо мебошад» [40, с. 12].

Дар аксари ҳуҷҷатҳои муносири танзимкунандаи маориф ҳуди ҳамин муқаррарот таъйин карда мешаванд. Аз ҷумла, таъкид шудааст, ки низоми таҳсилот он муҳитест, ки дар он минбаъд (баъди оила) «бавоярасӣ»-и инсон сурат гирифта, «воришавӣ»-и берунӣ, иҷтимоӣ ба ботинӣ, психологӣ ба амал меояд, яъне дохиликунони мазмуни асосии фарҳанг, азхудкунии он аз ҷониби таълимгирандагон сурат мегирад. Дар баробари ин, чунон ки В.П. Зинченко одилона қайд кардааст «одам метавонад дар фарҳанг қарор дошта, берун аз он бимонад, метавонанд ҳуди чунин ҷойи ҳолӣ, ҳамчуноне ки барои он фарҳанг аст, ба он бо ҷашмони нобино назар кунад, аз тариқи он ҳамчун аз тариқи ҳолигӣ гузарад, бидуни «ифлосшавӣ» ва боқӣ гузоштани асари худ дар он» [56, с. 185].

Дар педагогика моҳияти фарҳанг дар асоси муносибати шахсиятӣ–фаъолиятӣ шарҳ дода мешавад [54], [44]. Дар ин замина фарҳанги инсон ҳамчун як томи ягона фаҳмида мешавад, ки инҳоро дар бар мегирад:

а) фарҳанги ботинӣ, ки маҳз бо хусусиятҳои шахсиятӣ, фаъолиятӣ ва интерактивии шахс, ки дар оила ва низоми маориф тарбия дода шудаанд, муайян карда мешавад,

б) таҳсилотгирифта ҳамчун маҷмӯи донишхое, ки бо низомнокӣ, васеъӣ, фарогирӣ ва амиқӣ тавсиф меёбад [255].

Аз мавқеъҳои муносибати шахсиятӣ–фаъолиятӣ дар мазмуни фарҳанг се нақшаи баррасии он мавҷуд аст, ки бо шаш самтҳои асосӣ муаррифӣ шудаанд:

- нақшаи фарҳанги шахсият фарҳанги муносибатҳо ва фарҳанги худтанзимкуниро дар бар мегирад;
- нақшаи фарҳанги фаъолият фарҳанги фаъолияти зеҳнӣ ва фарҳанги фаъолияти шайъиро дар бар мегирад;
- нақшаи фарҳанги фаъолияти муштарак иҷтимоии инсон бо одамони дигар фарҳанги рафтор ва фарҳанги муоширатро дар бар мегирад.

Ҳар яке аз ин самтҳо ҳамчун самти мустақил, худмухтор дар низоми умумии амали мутақобила ва робитаи байниҳамдигарии онҳо ба таври шартӣ фарқ мекунад. Дар айни замон самтнокии гуногунҷанбаи онҳо аён аст, яъне фарҳанги фаъолияти зеҳнӣ, фарҳанги муносибат ва фарҳанги худтанзимкунӣ қабати арзишӣ-маъноӣ, зеҳнӣ-аффеktivӣ ва иродавии фарҳанги инсониро ташаккул медиҳанд. Хусусиятҳои қабати мазкур дар фарҳанги муошират, фарҳанги рафтор ва фарҳанги фаъолияти шайъӣ зоҳир мегарданд.

Муҳаққиқон (В.Т. Кудрявцев, Э. Эриксон ва дигарон) [184], [105] ҷузъҳои зерини таркибии фарҳангро фарқгузорӣ кардаанд:

- дарки олам (фаҳм);
- донишҳои дунё ва худ дар он; маҳорат;
- офариниш (тағйири эҷодӣ);
- омодагии шахс ба рушди минбаъда.

Ҷузъҳои таркибии мазкур мантиқан ба доираи шаш сатҳҳои дар боло зикргардидаи фарҳанг, ки дар ҳар як зиншаи таҳсилот ба инсон хос аст, мувофиқат мекунанд.

Зимняя И.А. ҳафт хусусияти шахси соҳибфарҳанги калонсол, ки донишҷӯ чунин шахс мебошад, фарқ мекунад:

– эҳтиром ба шаъну шарафи шахси дигар ва ҳифзи шаъну шарафи худ дар вазъиятҳои гуногуни ҳамкории иҷтимоӣ (ҳаррӯза, касбӣ, ҷамъиятӣ), яъне фарҳанги шахсият, худтанзимкунӣ;

– номувофиқатии шахс (намуди зоҳирӣ, тарзи рафтор, муошират) ба вазъиятҳои ҳамкории ҳамаҷӯза, касбӣ, ҷамъиятӣ, яъне фарҳанги ҳаёти ҳаррӯза, меҳнат, истироҳат, тарзи ҳаёти солим, муошират;

– риояи анъанаҳои этно–иҷтимоӣ–фарҳангӣ, урфу одатҳо, меъёрҳо, одоб дар муносибатҳои якфарҳангӣ ва бисёрфарҳангӣ, яъне фарҳанги рафтори меъёрӣ, одоб, муносибат, амали муштаракӣ иҷтимоӣ;

– омодагии воқеӣ ба истифодаи фонди умумифарҳангии фардӣ донишҳо (инсоншиносӣ, табиатшиносӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва ғайра), ки бо мазмуни таҳсилоти пурраи миёна ва олӣ дар раванди ҳалли масъалаҳои ҷаҳони муштаракӣ иҷтимоӣ ташаккул ёфтааст, яъне фарҳанги ҷаҳонӣ зехнӣ ва шайъӣ, фарҳанги зехн;

– сарнашавии талаботи қонсӯгардонӣ ва идомаи рушди шахсиятии иҷтимоӣ–фарҳангӣ (ахлоқӣ, зехнӣ, зебоишиносӣ ва ғайра) ва ҳудрушддихӣ, яъне фарҳанги худтанзимкунӣ, худмуайянкунӣ шахсиятӣ;

– тамоюл ба бартарии асосии арзишӣ–маъноии ҷаҳони муосир, кишвар, ҷомеа; дар самтҳои асосии таърих ва ҳифзи ҳаёти фарҳангии ҷаҳон, кишвар, (расомӣ, мусиқӣ, адабиёт, меъморӣ ва ғайра), яъне фарҳанги умумитамаддунӣ;

– масъулияти иҷтимоӣ барои худ, рафтори худ, масъулият барои неқӯаҳволии дигарон, яъне фарҳанги ҳаёти иҷтимоӣ [79].

Дар солҳои охир, аз солҳои 60–70-ум сар карда, дар илми ҷамъиятшиносии Тоҷикистон муносибат ба ҷаҳмиш ва тавзеҳи фарҳанг ташаккул ва таҳким ёфтааст, ки номи «ҷаҳониатӣ»-ро гирифтааст. Тибқи он, фарҳанг аз тариқи категорияи «ҷаҳониат» бо мафҳумҳои ҳамтобеи худ: субъект, объект, муносибат, ҳастӣ, инсон, шахсият ва ғайра дарк карда мешавад, ки дар онҳо ҷаҳониат ва муносибатҳои иҷтимоӣ ҳамчун усули ҳастии инсон дар олам зоҳир мешаванд. Дар муносибати мазкур фарҳанг бо усули мушаххаси таърихӣ (раванд ва

натиҷаи) амали муштаракӣ субъект бо объект дар ҳамаи соҳаҳои ҳастӣ ва шуур алоқаманд карда мешавад.

Соҳибкасбӣ аз он ташаккули ҷамъиятӣ, ки фарҳанг ном дорад, ҷудонашаванда аст. Касб муҳимтарин ангезаи ташаккул ва рушди шахсияти инсон, ягона воситаи худтатбиқкунии он дар ҳамаи соҳаҳои ҳастӣ ва шуур мебошад. Шахс танҳо ба туфайли касб ба тамаддуни башарӣ, раванди таърихӣ, ба олами бойи фарҳанг ҳамроҳ мешавад ва дар он ҷой ба куллаҳои маҳорати касбӣ мерасад. Ҳамин тавр, дар касб ба туфайли фаровонии намудҳои фаъолият таҷрибаи бебаҳои фарҳангӣ интиқол меёбад ва робитаи наслҳо қанда намешавад [70].

Фарҳанг на танҳо натиҷа ва усули фаъолияти инсон, балки меъёри худрушддиҳии ҳуди шахс низ мебошад. Бо чунин нуқтаи назар ба фарҳанг, фарҳанги касбӣ ба муҳимтарин ҷузъи ин шакл: сатҳи рушди касбӣ дар ин ё он намуди фаъолият, ченак ва усули татбиқи нерӯи эҷодӣ, ки дар натиҷаҳои фаъолият моддӣ мегардад, табдил меёбад. Қобилияти истифодаи муносибати фарҳангшиносӣ ба фаъолияти мушаххаси касбӣ ба ҳислатҳо ва хусусиятҳои фарҳанги касбии мутахассис таъсири назаррас мерасонад.

Тибқи таърифе, ки дар луғатномаи фарҳангшиносӣ оварда шудааст, фарҳанги касбӣ истилоҳест, ки дар ҷомеашиносӣ ва фарҳангшиносӣ барои тавсифи сифати иҷтимоӣ-касбии субъекти меҳнат истифода шуда, аз дараҷаи азхудкунии дастовардҳои илму техника аз ҷониби кормандон иборат мебошад, ки ин ҷанбаи шахсиятии фарҳанги меҳнатро ташкил медиҳад. Унсурҳои асосии фарҳанги касбӣ, пеш аз ҳама, таҳсилот (миёнаи умумӣ, миёнаи махсус, олий), инчунин таҷрибаи касбӣ ва тахассуси корманд мебошанд [14].

Фарҳанги касбӣ мафҳуми ҷудонашаванда буда, сатҳи маҳорати дар фаъолияти меҳнатӣ ба даст овардашударо инъикос менамояд; маънои муносибати эҷодӣ – созанда ба меҳнат, қобилияти қабули қарорҳо ва баҳодихии онҳо дар як вақт аз ду мавқеъ – мушаххас – технологӣ ва

ичтимоӣ-фарҳангиро дорад; дар асоси муттаҳидсозии созандаи салоҳиятнокиҳои касбӣ ва иҷтимоӣ ташаккул меёбад.

Фарҳанги касбӣ сатҳ ва сифати тайёрии касбиро тавсиф мекунад. Вазъияти ҷомеа бешубҳа ба сифати фарҳанги касбӣ таъсир мерасонад. Барои нигоҳ доштани фарҳанги баланди касбӣ муассисаҳои таҳсилоти дахлдор заруранд, ки таҳсилоти тахассусиро медиҳанд. Сатҳи фарҳанги касбӣ нишондиҳандаи муҳими рушди ин ё он ҷомеа мебошад. Фарҳанги касбӣ маҷмӯи донишҳои махсуси назариявӣ ва маҳоратҳои амалиро дар бар мегирад, ки бо намуди мушуаххаси меҳнат алоқаманданд. Дарачаи доро будани фарҳанги касбӣ дар тахассус ва дараҷаи тахассусӣ ифода меёбад [67].

Фарҳанги касбӣ намуна ва нишондиҳандаи равшани сифати муоширати инсонӣ мебошад, вақте ки фаъолияти муштаракӣ одамон дар назди онҳо ҳам ҳамчун фаъолияти дигарон, ҳам ҳамчун ҳамкорӣ бо мақсади ташкили самараноки меҳнати худ ва, дар ниҳоят, ҳамчун кӯшиши «муошираткунандагон барои фаҳмидан ва объективона баҳодихӣ кардани ҳамдигар» зоҳир мешавад [158, С. 6, 11-20].

Фарҳанги касбӣ маҷмӯи муайяни донишҳои ҷаҳонбинона ва махсус, сифатҳо, маҳоратҳо, малакаҳо, ҳиссиёт, тамоюлҳои арзишии шахсият мебошад, ки зухури худро дар фаъолияти предметӣ-меҳнати он ёфта, самаранокии баланди онро таъмин менамоянд [45, С. 8-9].

Тавре ки маълум аст, дар фаъолияти инсон на танҳо сатҳи бадастомадаи ташаккули маҳорату малакаҳо, зухуроти қобилиятҳо, балки дараҷаи рушди муносибатҳои эҷодкорона, омодагӣ ба татбиқи пурратари фарҳанги касбӣ кушода мешавад. Аз ин рӯ, дар фарҳанги касбии ин ё он мутахассис ифодаи худро на танҳо робита ва ҳамкориҳои ҷомеа, шахсият ва касб, балки тамоми фарҳанги ғарбии ӯ низ меёбад.

Тақсим кардани фарҳанги касбӣ ҳамчун хосияти гуруҳи муайяни касбии одамон натиҷаи тақсимои меҳнат мебошад, ки боиси ҷудошавии баъзе намудҳои фаъолияти махсус гардид.

Касб ҳамчун падидаи ташаккулёфтаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ дорои сохтори мураккаб мебошад, ки предмет, восита ва натиҷаи фаъолияти касбӣ: ҳадафҳо, арзишҳо, меъёрҳо, методҳо ва методикаҳо, намунаҳо ва идеалҳоро дар бар мегирад. Сатҳи баланди фарҳанги касбӣ бо қобилияти рушдёфтаи ҳалли вазифаҳои касбӣ, яъне тафаккури рушдёфтаи касбӣ тавсиф меёбад; фарҳанги касбӣ дараҷаи муайяни азхудкунии усулҳо ва тарзҳои ҳалли вазифаҳои махсуси касбӣ аз ҷониби аъзоёни гурӯҳи касбӣ мебошад [103, с. 36].

Фарҳанги касбии мутахассис аз ҷиҳати сохторӣ ба тариқи зайл аст: фарҳанги зеҳнӣ, фарҳанги иҷроишӣ-меҳнатӣ, фарҳанги ҷисмонӣ (дар соатҳои корӣ), фарҳанги муошират, ки амалан тамоми ҷузъҳои дигари сохтори фаъолиятро дар ҷанбаи касбӣ-фарҳангӣ фаро мегирад. Берун аз ҳудуди фарҳанги касбии мутахассис қисматҳои дигари фаъолияти ҳаётии ӯ мавҷуданд, ки бо фарҳанг (маишӣ, фароғатӣ, ғайрикасбӣ – корӣ ва ғайра) муносибат ба фарҳанги мутахассис бояд на танҳо воридкунии он ба раванди муошират мувофиқи намуди кори ӯ (муоширати бевоситаи функционалӣ), балки инчунин таъсири фарҳанги касбиро ба муоширати мутахассис дар дигар соҳаҳои фаъолияти ҳаётӣ (яъне ғанӣ гардидани фарҳанги шахият аз ҳисоби рушди фарҳанги касбии ӯ) ба назар гирифтани лозим аст.

Ташаккули одам ҳамчун соҳибкасб бо рушди ӯ ҳамчун шахсият зич алоқаманд аст. Соҳибкасбшавӣ дар якҷоягӣ бо иҷтимоишавӣ ба амал меояд. Фазаи шахсиятӣ нисбат ба фазаи касбӣ васеътар ҷабда, ба таври назаррас ба он таъсир мерасонад. Шахсияти одам одатан ба интиҳоби касб, ба раванди мутобиқшавии касбӣ таъсири мусбат расонида, маҳорати касбиро дастгирӣ карда, эҷодиёти касбиро ангезиш дода, ба иваз кардани касб ҳидоят карда, аз пиршавии касбӣ ва шаклдигаркунии ҳифз мекунад.

Ҳамчун соҳибкасб нафареро ҳисобидан мумкин аст, ки меъёрҳои фаъолияти касбӣ, муоширати касбиро аз худ намуда, онҳоро дар сатҳи баланд амалӣ намуда, ба маҳорати касбӣ ноил гардида, одоби касбиро

риоя намуда, ба самтҳои касбии арзишӣ пайравӣ мекунад; нафареро, ки шахсият ва фардияти худро бо воситаҳои касб тағйир дода, рушд медиҳад; нафаре, ки кӯшиш мекунад, ки ба касбу ҳунар саҳми созанда гузорад, таҷрибаи касбро бой гардонад; нафаре, ки кӯшиш мекунад ва метавонад таваҷҷуҳи ҷомеаро ба натиҷаҳои фаъолияти касбии худ ҷалб намуда, ба баланд шудани вазн ва обрӯи касби худ дар ҷомеа ҳиссагузори карда, ҷархостҳои нави ҷомеаро нисбат ба касб инъитофпазирона ба ҳисоб мегирад.

Мафҳуми «фарҳанги касбӣ» кайҳо боз ба амалияи фаъолияти педагогӣ дохил карда шуда, омӯзиши ҳаматарафаи назариявии он нисбатан вақтҳои охир имконпазир гардид. Масъалаи таҳлили хусусиятҳои фарҳанги касбӣ дар асарҳои С.И. Архангелский, А.Б. Барабаншиков, Е.В. Бондаревская, З.Ф. Есарева, Н.В. Кузмина, Х. Тарасевич, Г.И. Хозяинова ва дигарон инъикос ёфтааст.

Барои фаҳмидани моҳияти фарҳанги касбӣ муқаррароти зеринеро дар назар доштан лозим аст, ки робитаи фарҳанги умумӣ ва касбӣ, хусусиятҳои хоси онро ошкор мекунад:

- фарҳанги касбӣ хусусияти универсалии воқеияти касбӣ буда, дар шаклҳои гуногуни мавҷудият зоҳир мегардад.

- фарҳанги касбӣ фарҳанги умумии дохиликунонидашуда буда, вазифаи тарроҳии мушаххаси фарҳанги умумиро дар соҳаи фаъолияти касбӣ иҷро мекунад;

- фарҳанги касбӣ ташаккули низомноке мебошад, ки як қатор ҷузъҳои сохторию функционалиеро дар бар мегирад, ки созмони хоси худро дорад, ва бо муҳити атроф ба таври интихобӣ ҳамкорӣ карда, дорои хосияти ҷудонашавандаи ҷизи том мебошад, ки ба хосиятҳои қисмҳои алоҳида маҳдуд карда намешавад;

- хусусиятҳои татбиқ ва ташаккули фарҳанги касбии мутахассисро хусусиятҳои инфиродӣ-эҷодӣ, психофизиологӣ ва синну солӣ, таҷрибаи ташаккулёфтаи иҷтимоию педагогии шахсият муайян мекунад [103].

Бо назардошти асосҳои зикргардидаи методологӣ, В. Сластенин амсилаи фарҳанги касбии мутахассисро, ки ҷузъҳои таркибии он ҷузъи аксиологӣ, технологӣ ва шахсиятӣ-эҷодӣ мебошанд, асоснок мекунад.

Ҷузъи аксиологии фарҳанги касбӣ аз маҷмӯи арзишҳои ташаккул ёфтааст, ки аз тарафи инсоният офарида шуда, ба таври хос ба раванди касбӣ дар марҳилаи муосири рушди он дохил карда шудаанд. Мутахассис устои кори худ, соҳибкасб ба қадри он мешавад, ки чӣ тавр ӯ фаъолияти касбиро азхуд карда рушд дода, ва арзишҳои касбиро эътироф мекунад.

Ҷузъи технологии фарҳанги касбӣ тарзҳо ва усулҳои фаъолияти касбии мутахассисро дар бар мегирад. Арзишҳо ва дастовардҳои фарҳанги касбӣ аз ҷониби шахсият дар раванди фаъолият аз худ ва эҷод карда мешавад, ки инро далели робитаи ногустастани фарҳанг ва фаъолият тасдиқ мекунад.

Ҷузъи шахсиятӣ-эҷодии фарҳанги касбӣ механизми азхудкунии он ва таҷассуми онро ҳамчун амали эҷодӣ ошкор мекунад. Раванди азхудкунии арзишҳо аз ҷониби мутахассис дар сатҳи шахсиятӣ – эҷодӣ сурат мегирад. Арзишҳои фарҳанги касбиро аз худ намуда, мутахассис қодир аст онҳоро дигаргун созад, тафсир диҳад, ки ин ҳам бо хусусиятҳои шахсиятии ӯ, ҳам бо хусусияти фаъолияти касбии ӯ муайян мешавад.

Ба назари мо, зарур аст сохтори пешниҳодшудаи фарҳанги касбӣ аниқ карда шуда, он бо ҷузъҳои ҳавасмандкунӣ ва амалиётӣ пурра карда шавад.

Мо чунин мешуморем, ки нуқтаи асосӣ дар ҷузъи ҳавасмандгардонӣ барои сатҳҳои баланди соҳибкасбӣ мазмуни маънавии касб аст:

- шавқмандӣ ба маънӣ, самтнокии касб ба беҳбудии одамони дигар, майли ворид шудан ба самтҳои муосири инсонпарварона, хоҳиши боқӣ мондан дар касб;

- ҳавасмандгардонӣ барои сатҳҳои баланд дастовардҳо дар меҳнати худ;

– хоҳиши рушди худ ҳамчун соҳибкасб, ҳавасмандӣ ба динамикаи мусбати рушди касбӣ, истифодаи ҳама гуна имконият барои рушди касбӣ, мақсадгузории қавии касбӣ;

– гузариши ҳамоҳанги ҳамаи марҳилаҳои соҳибкасбшавӣ

– аз мутобиқ шудан ба касб минбаъд ба маҳорат, эҷодкорӣ, то бедард тай намудани роҳи касбӣ;

– мавҷуд набудани шаклдигаркуниҳои касбӣ дар соҳаи ҳавасмандкунӣ, бӯҳронҳо;

– мақоми дохилии назорати касбӣ;

– арзиши беҳтарини психологӣ натиҷаҳои баланд дар фаъолияти касбӣ, яъне мавҷуд набудани сарбориҳои аз меъёр зиёд.

Нуқтаи асосии чузъи амалиётӣ барои сатҳҳои баланди соҳибкасбӣ таъмини «технологӣ»-и мазмуни маънавии касб аст:

– огоҳии комил аз хусусиятҳо ва сифатҳои соҳибкасб, шуури рушдёфтаи касбӣ, диди ҳамаҷонибаи симои соҳибкасби муваффақ;

– мутобиқ кардани худ ба талаботҳои касб;

– иҷрои воқеии фаъолияти касбӣ дар сатҳи намунаҳо ва стандартҳои баланд, азхудкунии малакаҳо, ҳосилнокии баланди меҳнат, эътимоднокии ва устувории натиҷаҳои баланд;

– рушди худ бо воситаҳои касбӣ аз ҷониби одам, худҷубронкунии сифатҳои нарасанда, таълимгирандагӣ ва ошкороии касбӣ;

– гузоштани саҳми эҷодии худ ба касб аз ҷониби шахс, ғанӣ гардонидани таҷрибаи он, дигаргун сохтан ва солим гардонидани муҳити атрофи касбӣ;

– ҷалб намудани манфиати ҷамъият ба натиҷаҳои меҳнати худ, зеро ҷамъият метавонад талаботҳои худро ба натиҷаҳои меҳнати додашудаи касбӣ надонад ҳам, ин шавқу ҳавасро ташаккул ташаккул додан зарур аст.

Яке аз муҳимтарин унсурҳои фарҳанг арзишҳо мебошанд. Арзишҳо шахсро дар ҷаҳони атрофаш самтдиҳӣ карда, ӯро ба амалҳои мушаххас ҳавасманд карда, таҳрик медиҳанд. Пайвастании шахсият ба фарҳанг, пеш

аз ҳама, раванди ташаккули низоми инфиродии арзишҳо мебошад. Маҷмӯи арзишҳои фарҳангие, ки аз ҷониби шахси алоҳида дарк ва азҳуд карда шудааст, фарҳанги шахсиятро ташкил медиҳад [44, С. 19]. Таъсири фарҳанг ба шахсият ҳамчун пайвастани шахсият ба меъёрҳо, арзишҳо, донишҳои дар ҷомеа мавҷудбуда сурат мегирад, азҳудкунии фарҳанг раванди фардишавӣ мебошад.

Дар назарияи фарҳанг арзишҳо ҷои махсусро ишғол мекунанд. П.А. Сорокин чунин мешуморид, ки «махз арзиш ҳамчун асос ва тахкурсии ҳар як фарҳанг хизмат мекунад». Фарҳанг, тибқи таърифи Г. Рикерт, «раванди татбиқи арзишҳои ҳамагонии иҷтимоӣ дар ҷараёни рушди таърихӣ» мебошад [112, с. 68].

Пеш аз таҳлили низоми арзишҳои донишҷӯён, маънои мафҳуми «арзиш»-ро муайян мекунем.

Пас, ин истилоҳе, ки мафҳумҳои зиёдеро ҷамъбаст мекунад – арзиш – чӣ маъно дорад? Дар посух ба талаботи дархостҳои афзудаи амалияи ҷамъиятӣ ва маърифат иҷтимоӣ дар асри XX аксиология – илм дар бораи арзишҳо ба вучуд омад. Дар сароби пайдоиши аксиология мутафаккирони барҷаста В. Винделбанд, Г. Рикерт, Н. Гартман, М. Вебер, Э. Гуссерл, М. Шелер, Э. Кассирер, М. Хайдеггер истода буданд.

Аз ҷониби файласуфон арзиш ҳамчун категорияе ҳисобида мешавад, ки ба аҳамияти инсонӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии падидаҳои муайяни воқеият ишора мекунад, ки аз нигоҳи неку бад, ҳақиқату ғайриҳақиқат, зебоиву зиштӣ, ҷоизу мамнӯъ, одилонаю ғайриодилона баҳодихӣ карда мешаванд; усулҳо ва меъёрҳои, ки дар асоси онҳо падидаҳои дахлдор (муносибатҳо, баҳодихӣҳо, мамнӯъиятҳо, ҳадафҳо ё лоиҳаҳо) баҳодихӣ карда мешаванд.

Луғати фалсафӣ [136] таърифи арзишҳоро ҳамчун таърифоти махсуси иҷтимоии объектҳои олами атроф пешниҳод мекунад, ки аҳамияти мусбат ё манфии онҳоро барои инсон ва ҷомеа ошкор мекунанд. Таъкид карда мешавад, ки арзиш хосияти предмет ё ҳодиса

набуда, табиатан хос набуда, балки он чизеро инъикос мекунад, ки онҳо объекти таваҷҷуҳи инсон гардидаанд.

Н.О. Лосский арзишхоро ҳамчун «чизи ба ҳар ҷо нуфузкунандаа, ки маъно ва тамоми олам дар маҷмӯъ, ва ҳар як шахсият, ва ҳар як ҳодисаро муайян мекунад», инчунин ҳамчун қувваи асосӣ ва ҳавасмандкунанда дар ҷомеа таъриф кардааст [78]. Ба ақидаи Г.П. Вижлесов, арзишхоро аз ботин, аз умқи ҳаёти фардӣ ва иҷтимоӣ муайян мекунанд, ки мо онро фарҳанги мардум ва ҷомеа меномем, ва маҳз ҳамин тавр арзишҳо ба ҳастаи фарҳанг табдил меёбанд [35].

Арзишҳо аслан тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, тамоми сохторҳо ва муносибатҳои иҷтимоиро фаро мегиранд.

Этика зери арзиш инро мефаҳмад:

1) аҳамияти ахлокии шаъну шарафи шахсият (гурӯҳи шахсон, гурӯҳ), рафтори он ё хислатҳои ахлокии ниҳодҳои ҷамъияӣ;

2) тасаввуроти арзишӣ, ки ба соҳаи шуури маънавӣ алоқаманданд – меъёрҳо, принципҳо, идеалҳои маънавӣ, мафҳумҳои неқӣ ва бадӣ, адолат, хушбахтӣ [206, С. 19-21].

Дар ҷомеашиносӣ арзишҳо, пеш аз ҳама, ҳамчун вазифаҳои танзимкунандаи иҷтимоӣ меъёрии ҳаёти ҷамъиятӣ ва рафтори одамон баррасӣ карда мешаванд [69, С. 442- 443]. Арзишҳо ҳамчун: чизи матлуб, афзалиятнок барои субъекти додасудай иҷтимоӣ, вазъи робитаҳои иҷтимоӣ, мазмуни ғояҳо; меъёри баҳодиҳии падидаҳои воқеӣ амал мекунанд; маъноӣ фаъолияти мақсаднокро муайян мекунанд; муносибатҳои иҷтимоиро танзим мекунанд; ботинан ба фаъолият водор мекунад [108]. А.Г. Здравомислов ва В.А. Ядов арзишхоро ҳамчун ашёи моддӣ ё идеалӣ таъриф мекунанд, ки барои субъекти додасудай иҷтимоӣ аз нуқтаи назари қонеъ гардонидани талаботҳо ва манфиатҳои он аҳамият доранд. Тамоюлҳои арзишиё, ки аз онҳо бармеоянд, муносибатҳои шахсият ба арзишҳои фарҳанги моддӣ ва маънавӣ мебошанд [51, С. 187–207].

Дар илми психологӣ се шакли мавҷудияти арзишҳо қабул шудаанд: ҳамчун идеали ҷамъиятӣ; дар намуди осори фарҳанги моддию маънавӣ, ё амалҳои инсонӣ, ки таҷассумгари мушаххаси шайъии идеалҳои ҷамъиятии арзишӣ мебошанд; ҳамчун арзишҳои иҷтимоӣ, ки аз тариқи маншури (призмаи) фаъолияти ҳаётии инфиродӣ шикаста (инкисор ёфта), ба сохтори психологии шахсият дар шакли арзишҳои шахсиятӣ дохил мешаванд.

Дар луғати мухтасари психологӣ мафҳуми «арзиш» ҳамчун «ҳар гуна объекте, ки барои субъект аҳамияти ҳаётан муҳим дорад» маънидод шудааст. Ҳамин тариқ, объект ва субъекти низоми арзишҳоро муайян кардан зарур аст.

Баррасии сохтор ва мазмуни арзишҳо бояд аз ворид намудани унсури аввалини он – объекти арзиш оғоз карда шавад.

Объект – арзишҳои навъҳои гуногун, ки ба қонеъ гардонидани талаботҳои инсонӣ (ашёҳо, шуғлҳо, муносибатҳо, одамон, гурӯҳҳо ва ғайра) кодир мебошанд. Аксар вақт арзишҳо ҳамчун дорои хусусияти таърихан мушаххас ва ҳамчун арзишҳои абадии универсалии баррасӣ мешаванд.

Унсури дуюми ибтидоӣ субъект мебошад. Ин шахс ё ягон ҷомеа: оила, гурӯҳи иҷтимоӣ, синфи мактабӣ, гурӯҳ, миллат, халқият, ҷомеа мебошанд. Шахси алоҳида дар ин муносибатҳо ҳамчун фард, шахсият, шахрванд зоҳир мегардад. Низоми арзишҳои субъектӣ инҳоро дар бар мегирад:

1. Маъноӣ-ҳаётӣ (тасаввурот дар бораи некию бадӣ, хушбахтӣ, мақсад ва маънии зиндагӣ);

2. Умумӣ: ҳаётӣ (ҳаёт, саломатӣ, амнияти шахсӣ, некӯахлоқӣ, таҳсилот, тартибот ва ғайра); эътирофи ҷамъиятӣ (меҳнатдӯстӣ, вазъи иҷтимоӣ ва ғайра); муоширати байнишахсиятӣ (росткорӣ, бегаразӣ, хайрхоҳӣ, ҳамдардӣ ва ғайра); демократӣ (озодии сухан, вичдон, соҳибхитиёрии миллӣ ва ғайра);

3. Шаҳвандӣ (хусусӣ): дилбастагӣ ба ватани хурд, оила; (кӯшиш ба мутлақият ва ғайра) [101].

Яке аз таснифоти муваффақтарини арзишҳо таснифоти фарҳангшиноси машҳури рус Б.С. Эрасов мебошад. Вай гурӯҳҳои зерини арзишҳоро чудо мекунад: ҳаётӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, ахлоқӣ, динӣ, зебоишиносӣ.

А. Маслоу 14 арзишҳои муҳимтаринро муайян мекунад, ки ба ҳуди таърифи моҳияти инсонӣ дохил мешаванд: 1) ҳақиқат, 2) некӣ, 3) зебӣ, 4) ягонагӣ, 4а) ягонагии зидҳо, 5) ҳаётӣ (раванд, ҳаракат), 6) беҳамтоӣ, 7) камолот, 7а) зарурат, 8) комилият, 9) адолат, 9а) тартиб, 10) соддагӣ, 11) сарват, 12) сабукӣ, 13) бозӣ, 14) худкифоягӣ [89].

Арзишҳо ба рафтори инсон, фаъолияти инсон, рушди фарҳанг, ҳаёти ҷамъиятӣ таъсир мерасонанд. Фаҳмост, ки ин таъсир ба тариқи гуногун, вобаста, аз як тараф, ба хусусиятҳои фард ё маҷмӯӣ ба ин ё он гурӯҳи иҷтимоӣ ё инсоният дар маҷмӯъ, ниҳоят, ба он ки оё арзиш дар дохили олами маънавии субъект фаъолият мекунад, бо таъсир расонидан ба шуури ягонаи он, фаъолият ё рафтори он, аз тарафи дигар – ба хусусияти ин ё он намуди арзишҳо – динӣ ё зебоишиноси, ахлоқӣ ё бадеӣ амалӣ гардида, зухур мекунад.

Вазифаи асосии арзишҳо ва тамоюлҳои арзишӣ вазифаи танзимкунанда, яъне танзими рафтори шахсият дар шароити муайяни иҷтимоӣ мебошад. Ба ақидаи А.Г. Здравомислов ва В. Ядов, мавҷудияти тамоюлҳои арзишии тасбитёфта камолоти инсонро тавсиф намуда, устуворӣ ва босуботии ўро таъмин менамояд [51, с. 187–207]. Вазифаи дигари муҳими арзишҳо вазифаи пешгӯӣ мебошад, зеро дар асоси онҳо таҳияи мавқеи ҳаётӣ ва барномаҳои фаъолияти ҳаётӣ, эҷоди симои оянда, дурнамои рушди шахсият амалӣ карда мешавад.

Аҳроми зинанизомии арзишҳои олий бо «инсон» тоҷгузорӣ мешавад, он ҳадаф ва ченаки ҳамаи чизҳо мебошад. Инсон, олами гирду атрофро бо маънӣ пур карда, онро азхуд карда, ғаришайъӣ гардонида, ҳар дафъа ба он ченаки нави арзишӣ-маъноӣ дода, ҳар дафъа гӯё онро аз нав

тавлид карда ва ба ин васила худро тавлид карда, худро дар ин олами инсонӣ меёбад.

Психологи амрикоӣ Э. Фромм навиштааст, ки одамон маъноӣ ҳаётро аз тариқи трансендикунонӣ, яъне нисбатдихӣ бо арзишҳо муайян мекунад. Барои баъзеҳо ба сифати арзиши пешбарандаи маънавӣ метавонад Маърифат, барои дигарон – Муҳаббат, Эҷодкорӣ, Имон, Озодӣ, ғамхорӣ ба бехбудии Ватан амал кунад. Дар баробари ин Э. Фромм ба «аксуларзишҳо» ё арзишҳои бардурӯғ даркшуда, вайроншуда, аз қабилҳои худҳоӣ ва нарсисизм, майл ба боигарии бемаҳдуд, шӯҳрат ва ҳукмронӣ, ҳавас ба харобкорӣ, эйфорияи нашъамандӣ, наҷодпарастӣ ва фашизм ишора кардааст.

Дар ҳаёти фардии инсон арзишҳои маънавӣ нақши самтдиҳанда ва роҳнаморо мебозанд. Ба туфайли арзишҳо одамон метавонанд муҳим ва назаррастарро аз камтар муҳим, назаррастар ва ғайри фарқ кунанд. Қобилияти ҳукмбарорӣ ё баҳодихиро файласуф И. Кантро ҳамчун яке аз қобилиятҳои олиии инсонӣ медонист. Он, аз як тараф, бо озодии интиҳоб, аз тарафи дигар, бо ғайриқобилияти мақсаднок ва худмуайянкунии маънавии шахсият алоқаманд аст.

Аз нуқтаи назари материалистӣ маънавиёт ифоданокии фардии ду талаботи асосӣ: талаботи идеалии маърифат ва талаботи иҷтимоии зиндагӣ кардан, амал карданро барои дигарон дар низоми ангезаҳои шахсият нишон медиҳад [56].

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» «маънавиёт» ҳамчун хосияти нафс тафсир шудааст, ки аз бартарияти манфиатҳои маънавӣ, ахлоқӣ ва ақлонӣ бар манфиатҳои моддӣ иборат аст [127].

Луғатномаи фарҳангшиносӣ «маънавиёт»-ро ҳамчун муҳимтарин омилҳои рушди тамаддун, кашфи шаклҳои нави ҳаёти ҷамъиятӣ, ки ба шароити тағйирёфтаи мавҷудият мувофиқанд; бартарии сифатҳои (арзишҳои) маънавӣ, ахлоқӣ, зеҳнӣ дар инсон бар дархостҳои моддӣ таъриф мекунад [14].

Дар истифодаи педагогӣ маънавиёт ҳамчун зухуроти «чизи инсонӣ дар инсон» тавсиф мешавад. Маънавиёт чизест, ки шахсиятро аз талаботҳои физиологӣ, ҳисобкунии ахлоқӣ, рефлексияи оқилона болотар мебардорад, чизест, ки ба волотарин қобилияти рӯҳи инсон мансуб аст, чизест, ки дар пояи шахсияти он гузошта шудааст. Ба вазифаҳои таҳқиқоти мо бештар таърифи зерини маънавиёт мувофиқ аст: ин он чизи олитарин, ниҳоитарин, баландтаринест, ки шахсият ба сӯи он кӯшиш мекунад. Агар маънавиёт орзуҳои олий, «амудӣ»-и шахсиятро тавсиф кунад, пас ахлоқ соҳаи орзуҳои «уфукӣ»-и он: муносибатҳо бо одамон ва ҷомеаро тавсиф мекунад.

Аз нуқтаи назари муносибатҳои аксиологӣ ва антропологӣ ҳислатҳои заминавӣ, муҳими шахсият маънавиёт ва ахлоқ мебошанд, ки бо соҳаи ҳавасмандкунӣ ба таври берунӣ (ахлоқ) ва ба таври ботинӣ (маънавиёт) алоқаманданд [240].

Маълум гардид, ки барои равшан шудани ин мафҳум интихоби ҷуфти маъноии «маънавиёт–ахлоқ» мусоидат мекунад, зеро, ба ақидаи мутахассисон, дар байни онҳо на танҳо робитаи маъноӣ, балки онтологӣ низ вучуд дорад: меъёрҳо ва принципҳои ахлоқ асоснокӣ ва ифодаи ғоявиро дар идеалҳои некӣ ва бадӣ, ки категорияҳои маънавиёт маҳсуб меёбанд, мегиранд.

Арзишҳои маънавӣ дар раванди муошират ба вучуд омада, аз тариқи муошират паҳн шуда, ва, пеш аз ҳама, ба баланд бардоштани самаранокии муносибатҳои иҷтимоӣ хизмат мекунад. Мазмунӣ арзишҳои маънавӣ объективӣ мебошад, яъне ба ирода ва шуури шахси алоҳида вобаста нест, гарчанде ки истеъмол (ё беҳтараш – азхудкунӣ)-и арзишҳои фарҳанги маънавӣ дорои хусусияти инфиродӣ, шахсӣ мебошад [240].

Маънавиёт ҳамчун кӯшиши шахсият ба сӯи ҳадафҳои интихобшуда, тавсифи арзишии шуур таъриф мешавад. Ахлоқ аз маҷмӯи принципҳои умумии рафтори одамон нисбат ба ҳамдигар ва ҷамъият иборат мебошад. Дар якҷоягӣ онҳо асоси шахсиятро ташкил медиҳанд, ки дар

он маънавиёт вектори ҳаракати он (худтарбиякунӣ, худтахсилкунӣ, худрушддихӣ) мебошад, он асоси ахлоқ мебошад. Ҳамин тариқ, маънавиёт ва ахлоқ хислатҳои муҳимтарин, асоситарини инсон маҳсуб меёбанд.

В.И. Андреев мафҳуми арзишҳои маънавию ахлоқиро аз тариқи идеал баррасӣ мекунад, ки аз инҳо иборат аст:

- тасаввурот дар бораи амсилаи мусбати барои мо ҷолибтарини шахсият;

- амсилаи меъёрӣ ва матлуби шахсият мувофиқи он ақидаҳо дар бораи сифатҳо ва хислатҳои шахсият, ки бояд ҳамчун ҳадафи ниҳии рушди шахсият баррасӣ шавад [216].

Дар асоси таҳлили адабиёти педагогӣ хусусиятҳои асосии арзишҳои маънавию ахлоқиро фарқ кардан лозим аст:

- ба тарбияи ҳастаи шахсият нигаронида шудаанд (Т.И. Петракова);
- дар таҷрибаи шахсиятӣ асос ёфтаанд (Е.В. Бондаревская, З.И. Василева);

- ба одами ягона – ба ақл, ирода, ҳиссиёти ӯ нигаронида шудаанд;
- аз маҷмӯи принципҳои умумии рафтори одамон нисбат ба ҳамдигар, табиат, ҷамъият, ба хоҳири некӣ «ба хоҳири оне, ки ҳалол ва муфид аст, чизе, ки қарзи одам, гражданин, оиладор аз мо талаб мекунад», иборат мебошад (В.И. Дал);

- арзишҳои ахлоқӣ аҳамияти худро дар танзими муносибатҳои торафт мураккабшавандаи инсонӣ тақвият медиҳанд.

Ҳамин тариқ, тавассути арзишҳои маънавию ахлоқӣ таҷрибаи ҳаётӣ, ки дар арзишҳои олитарин мутамарказ ёфтааст, интиқол меёбад: дар категорияи Некӣ муносибат ба одамон нигаронида шудааст; дар категорияи Ҳақиқат муносибат ба ақл, ки қонуниятҳои оламро дарк мекунад, инъикос ёфтааст; категорияи Зебӯӣ дар ташнагӣ ба ҳамоҳангии ҷаҳон инъикос ёфтааст; арзишҳои Озодӣ, Вичдон, Хушбахтӣ тасаввуроти ҷамъбастии инсонро дар бораи ҳаёти арзанда тавсиф мекунанд; арзишҳои Меҳнат, Маърифат, Муошират, Бозӣ ба усулҳои

фаъолияти аз ҷониби инсоният кашфшудаи эҷоди ҳаёти арзанда ишора мекунад [33, С. 29].

Тамоюлҳои арзишӣ дар фаъолияти касбӣ заминаҳои таҳия ва қабулкардаи ҷомеа барои баҳодиҳии таъйиноти меҳнат, ҷанбаҳои он, низоми арзишҳои маънавӣ, мафкураҳои касбӣ, қоидаҳои одоби касбӣ мебошанд.

Соҳибкасби муосир бояд на танҳо дорои миқдори муайяни донишу маҳоратҳо, балки шуури рушдёфтаи ахлоқӣ низ бошад, ки дар баробари муносибатҳои умумимаънавӣ арзишҳои касбиро низ дар бар мегирад. Соҳибкасбӣ маҳорати пешгӯӣ кардани паёмадҳои фаъолияти касбӣ, ба зимма гирифтани масъулияти шахсиро барои онҳо талаб мекунад.

Саволе ба миён меояд: ин арзишҳо чӣ гунаанд? Ҳама гуна арзишҳои касбӣ яке аз муҳимтарин талаботҳои ҷомеаи касбӣ – талабот ба муттаҳидшавиро барои ҳалли вазифаҳои касбӣ қонеъ мегардонанд. Нақши калон дар қонеъ гардонидани ин талабот ба идеалҳо, ки ҳамчун меъёри он чӣ бояд бошад амал мекунад, ҳамчун меъёри асосии арзёбӣ, ки ҳадафи олии фаъолиятро ифода мекунад, тааллуқ дорад.

Арзишҳои касбӣ, ки шарт ва натиҷаи фаъолияти дахлдор мебошад, дорои сатҳҳои гуногуни мавҷудият: фардӣ-шахсиятӣ, касбӣ-гурӯҳӣ, иҷтимоӣ-педагогӣ мебошанд.

Арзишҳои касбии гурӯҳӣ аз маҷмӯи ғояҳо, консепсияҳо, меъёрҳои иборат мебошанд, ки фаъолияти касбиро танзим ва роҳнамоӣ мекунад. Ин арзишҳо ҳамчун дастур барои фаъолиятҳо дар гурӯҳҳои муайяни касбӣ амал мекунад.

Арзишҳои шахсиятӣ-касбӣ аз ташаккулҳои мураккаби иҷтимоӣ-психологӣ иборат мебошанд, ки дар онҳо ҳадафҳо, ангеҷаҳо, ормонҳо, муносибатҳо ва дигар хусусиятҳои ҷаҳонбинонаи шахсияте инъикос ёфтаанд, ки низоми тамоюлҳои арзишҳои онро ташкил медиҳанд. Тамоюли арзишҳои ахлоқӣ ба шахсият на ҳамчун низоми донишҳо, балки ҳамчун низоми ташаккулҳои маърифатӣ дода шудааст, ки бо ҷузъҳои эҳсосотӣ-иродавие алоқаманд аст, ки онро шахсият ба сифати

дастури ботинии худ, ки фаъолияти онро бедор карда, роҳнамоӣ мекунад, қабул мекунад [103]. Аз аҳамияти хоса дар раванди тайёр кардани донишҷӯ, ба назари мо, он чиз бархӯрдор аст, ки ба кадом афзалиятҳои аксиологӣ дар раванди таҳсилоти касбӣ афзалият дода мешавад. Дар сохтори ҳар гуна низоми тарбиявӣ арзишҳо мавқеи махсусро ишғол намуда, асоси он, ки ба он тамоми ҷузъҳои боқимондаи низом така мекунанд, маҳсуб меёбад. Арзиш дар ин ҷо падидаҳои маънавие мебошанд, ки маъноӣ шахсиятӣ дошта, ҳамчун дастурамал барои рафтори инсон хизмат карда, муносибатҳои ҳаёти ва касбии донишҷӯён – мутахассисони ояндаро ташаккул медиҳанд.

Арзишҳои касбӣ ҷузъи на танҳо шуур, балки рафтор низ мебошанд. Онҳо моли ҳаёти маънавии фард маҳсуб ёфта, ба эътиқодоти ӯ табдил меёбанд. Тамоюлҳои арзишии инсон динамикӣ мебошанд: онҳо бо синну сол, бо андӯшти таҷриба, гирифтани таҳсилот ва ғайра тағйир меёбанд.

Дар таҳқиқоти мазкури диссертатсионӣ арзишҳои маънавию ахлоқии фаъолияти касбии донишҷӯ аз ҷониби мо ҳамчун он хусусиятҳояш фаҳмида мешаванд, ки ба донишҷӯ имкон медиҳанд талаботҳои маънавию ахлоқии худро қонеъ гардонидан, ҳамчун дастур барои фаъолнокии иҷтимоӣ ва касбии ӯ, ки ба дастёбӣ ба ҳадафҳои аз ҷиҳати ҷамъияти муҳими инсопарварона нигаронида шудааст, хизмат мекунанд.

Дар зинанизоми арзишҳое, ки ба шуури касбии мутахассисони оянда хос аст, гурӯҳеро ҷудо кардан мумкин аст, ки дохилшавии арзишҳои касбӣ ба сохтори арзишҳои умумибашарӣ ё арзишҳои ҷомеаи додашуда (арзишҳои ахлоқӣ, дониш, иттилоот, фарҳанг, илм, маориф, китоб, санъат, арзишҳои зебоишиносӣ ва ғайра) ва гурӯҳи арзишҳои касбӣ: идеалҳо, анъанаҳо, меъёрҳои функционалӣ ва мақомиро инъикос мекунад.

Натиҷаи қонунманди диалектикаи ҳаёти инсон, азнавсозии муносибатҳои ӯ бо олам, пеш аз ҳама, бо худ, бо одамони дигар, бо ҷамъият азнавбаҳодиҳии доимии арзишҳо мебошад. Тамоюли нави

пешбарандаи арзишӣ, ки ба сифати алтернативаи пештара маал мекунад, на танҳо қодир аст низоми арзишҳои маънавию ахлоқиро бозсозӣ кунад, балки қувваи таъсири ангезандаи онҳоро низ тағйир диҳад. Дар натиҷаи шароити берунӣ ва дохилӣ дар асоси механизми ташаккулёфтаи психологии тафриқа ин ё он арзишҳо ба амал дохил шуда, мубрам мегарданд.

Хусусиятҳои арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯёни коллеҷи техникӣ дар параграфи оянда баррасӣ хоҳанд шуд.

1.2. Вижагиҳои арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» самтҳои гуногуни таҳсилот ва раванди таълиму тарбияи маънавии донишҷӯёнро дар шароити муносири ҳаёти ҷомеа муайян карда, концепсияҳои миллии таҳсилот ва тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун рухҳои асосии он барои дар амал ҷорӣ намудани маърифатнокӣ ва одобу ахлоқи ҳамидаи насли наврас шароити имкониятҳои мусоид фароҳам оварданд. Дар натиҷаи рушди босуръати илму техника ва арзи вуҷуд кардани ҷаҳонишавӣ фазои иттилоот васеъ гардида, то рафт арзишҳои миллиро ба комихуд фурӯ мебарад ва дар натиҷа ахлоқи маънавиёти ҷомеа, алаҳхусус насли наврас қабои нав ба бар карда, рӯ ба таназзул дорад.

Дар чунин даврони ҳассос мо бояд ҷавононро дар руҳияи арзишҳои милли тарбия намуда, дар зехни ин қишри ҷомеа зиракии сиёсиро ташаккул бидиҳем, фанҳои педагогика, психология, асосҳои маънавият, этика, эстетика ва забону адабиёти тоҷикро бо мазмуни нав ғанӣ гардониди, ҷавононро бешар ба омузиши ин фанҳои ҷанбаи маънавию ахлоқидошта ҷалб намоем. Зеро дар пешрафти ҷомеа, баланд шудани сатҳи дониш, маърифат ва маънавиёти мардум, рушди тафаккури арзишҳои маънавӣ-ахлоқии ҷомеа фанҳои педагогика ва психология нақши муассир доранд. Тавре ки олими

маъруфи тоҷик, академик Муҳаммадҷон Шакурӣ таъкид кардаанд, “Педагогика ва психология ду илме мебошанд, ки бо ҳам дар робитаи зич қарор дошта, бе пайвастагии онҳо раванди тарбияро дуруст ва ба таври илмӣ ташкил намудан ғайри имкон аст” [147, С. 4].

Ҳукумумати мамлакат таҳти роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолии кишвар ҷиҳати тавсеа ва рушди маънавияти ҷомеаи тадбирҳои муайянеро андешида истодааст. Пешвои миллат дар Паёми ҳеш ба Маҷлиси Олии кишвар аз 26.12.2018 чунин таъкид намуданд, ки: “Мо дар замони соҳибистиклолӣ ба рушди соҳаи фарҳанг ҳамчун таҷассумгари симои маънавии халқ, муттаҳидсозандаи нерӯҳои зехнӣ, баёнгари таърихи гузаштаву муосир, ойину анъана, дигар муқаддасоти миллӣ ва ташаккулдиҳандаи одоби ахлоқи ҳамида эътибори доимӣ медиҳем...” [199].

Барои ин ба мо зарур аст, ки пеш аз ҳама хусияти арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбиро мавриди таҳқиқу арзёбӣ қарор диҳем. Пеш аз баррасии хусусияти арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ маълум кардани он, ки онҳо аз хусусияти арзишҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагони муассисаи таҳсилоти умумӣ ва донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олии касбӣ чӣ фарқ доранд, ва ҳарчи возеҳтар муайян кардани мазмуне, ки дар ҳуди мафҳуми «донишҷӯ» гузошта мешавад, кадом хусусиятҳои ба фардияти шахсе, ки таҳсилот мегирад, хос аст, ва ба ин васила ҳудуди соҳаҳои объектӣ ва фаннии соҳаҳои таҳқиқотро нишон додан зарур аст.

Фарҳангҳои тафсири [104], [128] мафҳуми «донишҷӯ»-ро ҳамчун донишҷӯи муассисаи таълимӣ шарҳ медиҳад. Ҳамин тавр, донишҷӯ шахси синну соли муайян мебошад, ки таҳсилот гирифта, соҳибкасб мегардад.

Ҳангоми таҳлили таърифҳои пешниҳодшуда саволе ба миён меояд: оё ин тавсифот моҳияти мебошанд, оё онҳо мафҳуми донишҷӯро пурра

дар бар мегиранд? Инсон, синну сол, иштирок дар раванди ба даст овардани донишу маҳоратҳои касбӣ – оё ин нишонаҳо кофӣ ҳастанд?

Ба назари мо, танҳо ба маънои маъноии ин вожа така намуда, пурра муайян кардани мафҳуми «донишчӯ» душвор аст. Хусусиятҳои онтологӣ, яъне онҳоеро, ки моҳияти ин падида ро муайян мекунад, ҷустуҷӯ кардан зарур аст.

Барои ҳалли масъалаи таҳқиқот муқаррар кардан лозим аст, ки шахсият бо воқеияти иҷтимоӣ дар чӣ гуна муносибатҳо қарор дорад, хусусияти ин муносибатҳо дар ҷист. Маҳз дар ин замина баррасии минбаъдаи донишчӯ хоҳад буд. Бо ин таърифи мафҳуми «донишчӯ» мо ду вазъиятро ба назар мегирем.

Вазъияти аввал бо он алоқаманд аст, ки воқеияти иҷтимоии муосир бо тағйирот, гузариш аз ҷомеаи анъанавӣ ба ҷомеаи муосир тавсиф меёбад. Вобаста ба ин муносибатҳо байни барандаи дониш, меёру арзишҳо, соҳибкасб ва ҷомеа тағйир меёбанд. Дар ин сурат вай вектори мавҷудият ва рушди худро муайян карда, қувваи пешбарандаи он мегардад. Аз ин рӯ, донишчӯёни имрӯза аллакай бо қонунҳои ахлоқу одоби худ ба ҷомеаи муосир тааллуқ доранд.

Вазъияти дуюм ин аст, ки хусусияти муҳими фарди ҷомеаи муосир ин ягонагии ӯ, яъне субъективияти амалӣ, бартарияти баъзе арзишҳои ҷаҳонбинӣ нисбат ба дигарон мебошад.

Дар таҳқиқотҳои илмӣ як қатор масъалаҳо дар заминаи муносибати иҷтимоӣ фарҳангӣ ба дарки моҳияти донишчӯ пешниҳод карда шудааст. Дар ин маврид фарҳанг на танҳо ҳамчун шароит ё вазъи беруна, ҳамчун муҳит, балки ҳамчун ҷузъи ҷудонашаванда, муҳимтарин сарчашма ва нерӯи пешбарандаи дониста мешавад, ки самт ва шаклҳои рушди инсонро муайян мекунад. Аз ин рӯ, барқарор кардан ва қушода додани робитаҳои байни инсон ва фарҳанг, ки дар он вобастагии байниҳамдигарии онҳо пурратар зоҳир мегардад, мубрам мебошад. Ба ибораи дигар, дар заминаи муносибати иҷтимоӣ фарҳангӣ на фақат фарҳанг дар рушди инсон, балки инсон низ дар бозтавлид, пешрафт,

миёнаравии он низ татбиқ мегардад. Аз ин рӯ, танҳо дар сурати муносибати зичтарини муҳити иҷтимоию фарҳангӣ ва одам мо он хислатҳои асосиро пайдо карда метавонем, ки моро ба дарки чи будани шахс ва дар мавриди мо чи гуна шахс будани донишҷӯ наздиктар мекунад.

Пайванди зичтари фардияти донишҷӯ бо муҳити иҷтимоию фарҳангӣ дар ҳамкориҳои ӯ бо фазои институтсионалии охирин, яъне бо фазои ҳамон фарҳанге, ки хоси муассисаи таълимие, ки дар он таълиму тарбияи мутахассиси оянда сурат мегирад, зоҳир мешавад. Ҳамин тариқ, мавзуи мавриди таваҷҷӯҳи мо, яъне муносибати донишҷӯ бо фазои институтсионалие, ки барои муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ устувор аст, ба миён меояд.

Масъалаи муассисаи таҳсилоти миёнаи махсус ҳамчун ҷузъи сохтори ба мазмуни фарҳанг вобаста буда ба қадри кофӣ омӯхта нашудааст. Муассисаи таҳсилоти миёнаи махсус на танҳо як ҷузъи фазои фарҳангии ҷомеа аст, балки ҳудаш низ ҳамчун фазои махсуси фарҳангӣ амал мекунад, ки бо мазмуни донишҳои ба тариқи муайян интиқолшаванда, ҳамгирошаванда ва азхудшавандае тавсиф меёбад, ки фазои фарҳангии ҷомеаро муайян карда, имкониятҳои бузурги эҳтимолии ташаккули фарҳангии шахсиятро дар фаҳмиши васеътарин дар бар гирифта, онро на танҳо ба донишҳои илмӣ ва маҳоратҳои амалӣ, балки ба хусусияти муносибатҳо, ҳамкорӣ, рафтору кирдор низ пайваست менамояд [195, С. 95-99].

Дар баробари ин дар муҳити фарҳангии муассисаи таҳсилоти миёнаи махсус омилҳои номуташаккил ҷой доранд. Ба шумори онҳо, масалан, муносибатҳои маҳкамэътиқодӣ ба истифодаи методҳо ва шаклҳои тарбия (ки барои ҷомеаи анъанавӣ хос мебошанд), табақабандишавии рӯзафзуни молу мулкӣ донишҷӯён, асосан низоми идоракунии бюрократӣ ва ғайра дохил мешаванд. Онҳо рушди фардиёт ва шахсияти донишҷӯро ҳалалдор карда, ба ташаккули касбии ӯ монеа эҷод карда, маҷбур мекунад, ки ҷавон на мустақиман, озодона, бо татбиқ

намудани талаботҳо ва ангезаҳои ҳақиқӣ, балки бо канорагирӣ, бо бакордарории механизмҳои ҷубронкунандаи шахсият амал намояд.

Бо мақсади амалисозии тарбияи маънавӣ ахлоқии донишҷӯён, ки ба хусусиятҳои рушди маънавияти донишҷӯён асос ёфтаанд, дастандаркорон бояд бо ҷузъҳои зер мусаллаҳ бошанд:

- доштани малака ва қобилияти зарурӣ барои иштирок дар фаъолияти муштарак бо волидон;

- донишҳои зарурии педагогӣ- психологӣ дар доираи методу усулҳои хос;

- ошно гардидани донишҷӯён бо ҳайъати ахлоқию маънавии муосири тоҷик дар қиёс бо дигар халқҳо ва методикаи истифодаи ин анъанаҳо дар тарбияи маънавӣ ахлоқии донишҷӯён.

Раванди педагогӣ - ин фаъолияти махсус, мақсадноку муташаккил ва муштаракӣ омузгору хонандагон мебошад, ки ба ҳалли вазифаҳои ҳаррӯза равона гардидаанд [74, С. 19].

Ҳамин тариқ, раванди минбаъдаи таҳқиқот мурочиат ба ҳадафҳо, принципҳо, муносибатҳо ва вазифаҳои таҳсилоти миёнаи касбиро талаб мекунад.

Луғати энциклопедии педагогӣ [155, С. 223] таҳсилоти касбиро ҳамчун раванди аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва педагогӣ муташаккили иҷтимоигардонии меҳнатии шахсият таъриф мекунад, ки тамоюлу мутобиқшавӣ ба олами касбҳо, аз худ намудани ихтисос ва сатҳи мушаххаси тахассус, афзоиши пайваستاи салоҳиятнокии, маҳорат ва рушди қобилиятҳо дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон таъмин менамояд. Таҳсилоти касбӣ барои ташаккули касбӣ, рушд ва худтатбиқкунии шахсият шароит фароҳам оварда, ба ноил шудан ба ҳадафҳои инсондӯстонаи ҷомеа мусоидат мекунад.

Дар Тоҷикистон таҳсилоти касбӣ ба принципҳои демократизм, бетанаффусӣ ва варосат, дастрасии умумӣ, дунявият ва бисёрфарҳангӣ, таносуби оқилонаи принципҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ дар тайёр кардани мутахассисон асос меёбад.

Барои таърифи таҳсилоти касбӣ муносибатҳои гуногун ба вуҷуд омадаанд. Зери он инҳо фаҳмида мешаванд:

- раванди мақсадноки педагогии таълим ва тарбияи касбӣ;
- раванди мақсадноки бозтавлиди қувваи кори соҳибхтисос, ки аз тарафи давлат ва ҷамъият ба амал бароварда мешавад,.
- шабакаи муассисаҳои таҳсилоти касбӣ;
- тайёркунии касбӣ ва сатҳи мавҷудаи азхудкунии босалоҳияти ин ё он барномаи таҳсилоти касбӣ.

Дар амалияи воқеӣ таҳсилоти касбӣ ба ғайр аз вазифаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва дигар вазифаҳо вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

- педагогӣ, яъне тарбия, ташаккул додани асосҳои фарҳанги касбӣ;
- фарҳангшиносӣ, яъне интиқол, ҳифз ва баланд бардоштани фарҳанги умумӣ, зеҳнӣ ва касбию меҳнатии ҷомеа,
- психологӣ, яъне фароҳам овардани шароит барои ташаккул ва рушди шахсияти соҳибкасб, муносибатҳои арзишии меҳнатии он.

Таҳсилоти касбӣ яке аз ниҳодҳои бунёдии ҷомеа мебошад, ки на танҳо дониш ва таҷрибаро аз насл ба насл интиқол медиҳанд, балки мафкура, ҷаҳонбинӣ, тамоюлҳои арзиширо низ ташаккул медиҳанд. Яке аз вазифаҳои муҳимтарини таҳсилоти касбӣ вазифаи тарбиявӣ мебошад. Он ташаккули муносибатҳои зиндагӣ, тасаввуротҳои фарҳангии донишҷӯён дар бораи меъёрҳои иҷтимоӣ-ахлоқӣ, арзишҳо, идеалҳо ва стандартҳои ба онҳо дахлдори рафторро дар назар дорад. Натиҷаи иҷтимоисозандаи таҳсилоти касбӣ низоми устувори муносибатҳои эҳсосотӣ-арзишӣ ва меъёрӣ-рафтории донишҷӯён ба олами атроф, ба касби аз худ кардашаванда, ба худ мебошад [103, С. 5].

Нақши муҳимро таҳсилоти касбӣ дар ташаккули ҷаҳонбинӣ ва ҷаҳонхискунии ягона, ки ба дастовардҳои муосири илмҳои бунёдӣ мувофиқ аст, мебозад. Хатмкунандаи муассисаи таҳсилоти касбӣ бояд ба кори ҷамъиятӣ ва эҷодиёти фарҳангии ба мақсад мувофиқ, барои барпо намудани ҳаёти шахсии худ, муҳити зист ва муошират қодир бошад. Шартҳои асосии фаъолияти ҳаётии ӯ дарк кардани манзараи яклухти олам,

дарк кардани ҷой, нақш ва рисолати инсон дар ин олам буда, ҳамаи инҳо барқарор кардани робитаҳои мусбии инсон бо олам, ҳамоҳангсозии робитаҳои ӯ бо табиат, фарҳанг ва муносибати ӯро ба худ дар бар мегиранд. Бидуни ин инсон наметавонад дар дунёи торафт мураккабшаванда ҳаракат карда, сабабҳо ва паёмадҳои эҳтимолии равандҳои глобалии замони муосирро дарк карда, нақши худро дар робита бо қувваҳои табиӣ ва иҷтимоӣ дарк намояд [103, с. 7].

Моҳияти таҳсилоти касбӣ, пеш аз ҳама, аз ташаккули чунин муносибати донишҷӯён ба касб иборат мебошад, ки дар он меҳнати касбӣ на танҳо ҳамчун воситаи ҳалли масъалаҳои моддӣ, балки инчунин ҳамчун арзиши асосии ҳаётӣ, ҳамчун воситаи рушди хосиятҳои психологӣ ва психофизикии шахсият ва мутобиқгардонии онҳо ба мазмун, хусусияти меҳнати касбӣ ба ҳисоб меравад.

Ҷузъҳои асосии тарбияи касбӣ инҳоянд:

- мазмуни тарбияи касбӣ (сохтори сифатҳои муҳими касбӣ нисбат ба касби мушаххас);
- принсипи тамоюли касбӣ;
- ҷузъҳои раванди таълим (назария, амалия, корҳои беруназсинфӣ);
- унсурҳои мазмунии раванди таълимӣ;
- маҷмӯи меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои баҳодиҳии сатҳи рушди касбии донишҷӯён;
- бастаи методҳои таҳлили сатҳи зуҳури сифатҳои муҳими касбии донишҷӯён [180, С. 32-37].

Принсипҳои асосии татбиқи таҳсилоти касбӣ инҳоянд:

- принсипи тамоюли касбии тамоми раванди таълимӣ – тарбиявӣ, раванди таълими ҳамаи фанҳои таълимӣ;
- принсипи муносибати фардӣ, ки ба баҳисобгирии заминаҳои табиӣ, тафовутҳои фардӣ асос ёфтааст;
- принсипи ғаъолнокии бошуурона, мақсадноки субъект (донишҷӯ) [180, С. 37].

Таҳсилоти миёнаи касбии даҳсолаи охир – ин сатҳи худкифоя, сарфакорона ва серталабтарини таҳсилоти аз ҷониби шахсият ва ҷомеа бозхостшуда мебошад. Гибкость и мобильность, краткосрочность и невысокая стоимость обучения определили ведущее место среднего профессионального образования в подготовке кадров для всех отраслей экономики и социальной сферы. Фасеҳӣ ва зудҳаракатӣ, кӯтоҳмуҳлатӣ ва арзиши пасти таълим мавқеи пешқадами таҳсилоти миёнаи касбиро дар тайёр кардани кадрҳои тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ муайян кардааст. Ташаккули чунин сифатҳо, ба монанди боинтизомӣ, меҳнатдустӣ ва дар айни замон ташаббускорӣ, муоширатнокӣ, фарҳанги технологӣ, дар раванди тайёр кардани мутахассис бояд омилҳои пешбаранда гарданд. Ҳанӯз ҳамаи ин малакаҳо дар низоми муассисаи таҳсилоти касбӣ дар натиҷаи низоми бесамар ва қолабии тарбия суст ташаккул ёфтаанд [173, С. 7-13].

Дар шароити навсозии таҳсилоти миёнаи касбӣ дар қатори бисёр масъалаҳои муосири баланд бардоштани сифати таҳсилоти касбӣ зарур аст ягонагии фаъолияти гуногунчанбаи таълимӣ-тарбиявии муассисаи таҳсилоти миёнаи махсус таъмин карда шавад. Дар ин бобат диққати махсус ба соҳаи тарбия додан зарур аст.

Дар раванди тайёр кардани мутахассис нақши бартаридоштаро таваҷҷуҳ ба рушди шахсият ва фарҳанги касбии ӯ, ки имкон медиҳад раванди мутобиқшавӣ ба муҳити касбӣ ба таври назаррас осон карда шавад, касб мекунад. Ба кадом касбе ки донишҷӯ таълим нагирифта бошад, муассисаҳои таълими миёнаи касбӣ, пеш аз ҳама, одамро тарбия мекунад. Байни фарҳанги умумӣ ва ихтисоси ӯ робитаи мустақим вучуд дошта, сатҳи маҳорати касбӣ бо сатҳи умумии рушди шахсият дар ҳамбастагӣ қарор дорад.

Дар ҷавонон тарбия кардани эҳтиром ба анъанаҳои фарҳанги тоҷикӣ, омодагӣ ба ҳалли масъалаҳои ҳозир ва дар оянда дар назди ҷамъият истода, ташаккул додани шахрванди аз ҷиҳати иҷтимоӣ масъулиятнокро бо мавқеи фаъолонаи ҳаётӣ зарур аст. Самти

афзалиятнок бояд тарбияи омодагӣ ба меҳнати эҷодии сермахсул гардад. Низоми муосири тарбияи ахлоқии донишҷӯён ва ислоҳи рафтори онҳо зарур аст. Чунин низом робитаи гуногунҷанбаи муассисаи таҳсилотӣ бо оила, муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ҳифзи тандурустӣ ва ҷамъиятро дар назар дорад [116, с. 7].

Самтҳои афзалиятноки рушди маориф дар асри XXI бо ташаккули иҷтимоӣ ва касбии шахсият, ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ алоқаманд мебошанд. Ба ақидаи Б.С. Гершунский, онҳоро бо раванҷҳои «дар донишҷӯён ташаккул додани манзараи ягонаи олами гирду атрофи моддию маънавӣ, ки ба дарк намудани мансубияти ҳар яки онҳо ба ҷмеаи ягонаи инсонӣ, интиқоли арзишҳои маънавӣ, фарҳангӣ ва ахлоқӣ аз насл ба насл мусоидат мекунад», алоқаманд кардан зарур аст [36].

Муайян намудани қонуниятҳо, принципҳо ва вазифаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳамчун калидӣ барои таҳқиқоти мо имкон медиҳад ба муайян намудани хусусиятҳои арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ гузашта шавад. Барои ин ба саволи зерин ҷавоб додан лозим аст: ин хусусиятҳо бо чӣ алоқаманданд ва онҳо аз чӣ иборатанд?

Мантиқи муайян кардани хусусиятҳои мазкур аз диссертант баррасии хусусиятҳои арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсусро дар муқоиса бо арзишҳои маънавию ахлоқии мактаббачагон ва донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олии талаб мекунад.

Синну соли навҷавонии мактаббачагон бо тағйироти сифатӣ дар худогоҳӣ тавсиф меёбад. Дар донишҷӯёни синфҳои болоӣ ҳисси «калонсолӣ» ташаккул ёфта, саъю кӯшиши онҳо ба оянда, ки бо интиҳоби касб, муайян кардани ҷой ва нақши худ дар ҷомеа алоқаманданд, ба қайд гирифта мешавад. Дар ин давра донишҷӯёни синфҳои болоӣ ба масъалаҳои муосир таваҷҷӯҳи хоса зоҳир мекунанд. Ҷустуҷӯи мазмунӣ ҳаёти худ ба қувваи аслан бартарафнашавандаи моҳиятии навҷавонӣ мубаддал мешавад (М. К. Мамардашвили, В.

Франкл), ки дар атрофи он тамоми воқеияти маънавию ахлоқӣ ташкил меёбад.

Раванди тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббача ба назарияи сохтори психикии ӯ дар тарбияи арзишҳо асос ёфтааст, ки дар он тадриҷан азхудкунии тарзи рафтор, гузариш ба мадди ботинии шахсият ба амал меояд, ки азхуд намудани меъёрҳои маҳоратҳо, рушд додани ангезаҳои рафторро пешбинӣ мекунад. Сохтори динамикии раванди тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқи аз пайдарпайии муайяни ҳолатҳои он дар ин ё он давраи вақт иборат мебошад.

Раванди тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ раванди тӯлонӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, давраи наврасӣ барои тарбияи онҳо ҳассос мебошад. Маҳз дар ҳамин давра тарбияи арзишҳои маънавию ахлоқӣ махсусан дар асоси худмуайянкунӣ фаъолona ба амал бароварда мешавад. Раванди тарбияи мактаббача ба арзишҳои нигаронида шудааст, ки ба арзишҳои умумибашарӣ мувофиқанд, то ки донишҷӯён худро бо фарҳанги муайян айнаиат диҳанд.

Тарбияи мактаббача, ба қавли К. Ушинский, бояд дар кӯдак одамдӯстӣ, поквичдонӣ ва ростгӯӣ, интизомнокӣ ва ҳисси масъулиятшиносӣ, меҳнатдӯстӣ, ҳисси шаъну шарафи худро якҷоя бо ҳоксорӣ рушд диҳад.

Ба ғайр аз ин ҳислатҳои нек, Я. Коменский маслиҳат меод, ки дар мактаббачагон итоаткорӣ, ҳоксорӣ, бодикқатӣ, хайрхоҳӣ нисбат ба одамони дигар, хушмуомилағӣ ва эҳтиром рушд дода шаванд. Ба сифати воситаҳои чунин тарбия ӯ: ибрати падару модарон, муаллимон, рафиқон, суҳбатҳо, панду насиҳатҳо, машқҳои кӯдакон дар рафтори ахлоқӣ; мубориза бо танбалӣ, бадкирдорӣ, беандешагӣ, беинтизомиро мешуморид. Дар раванди тарбияи ахлоқӣ ташаккули одатҳои мусбат аҳамияти калон дорад [61, С. 229–237]. Таъмини тарбиягирифтагии мактаббачагон аз тариқи самтҳои асосӣ: тарбияи шахсият, шахс ва шахрванд, рушди равандҳои психологию иҷтимоӣ, ташаккули фарҳанги рафтор, малакаҳои санитарӣ беҳдоштӣ ва асосҳои тарзи ҳаёти солим,

принсипҳои ахлоқии ғаёлияти ҳаётӣ, омилҳои худрушддиҳӣ ва худтатбиқкунии эҷодкорӣ ва худэҷодкорӣ ва ғайра сурат мегирад.

Хусусиятҳои синну сол аз он иборат аст, ки ҷавонон ба марҳилаи навҷавонӣ ворид шудаанд. Ба онҳо талабот ба муколама хос буда, онҳо ба ҷустуҷӯи ҳалли масъалаҳо на танҳо барои «пайдо кардани ҳақиқат», балки барои худтасдиқкунӣ таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд. Дастоварди арзишмандтарини навҷавонӣ кашфи олами ботинии худ мебошад (И.С. Кон). Дар марҳилаи мазкур «бунёд ёфтани фазои ботинӣ» – и маънавиёт, дарки қонунҳои ахлоқӣ, арзишҳои ҳаётӣ ба амал меояд. Ҳамин тариқ, дар низоми арзишҳои мактаббача арзишҳои умумибашарии маънавию ахлоқии инсонӣ ба мадди аввал мебароянд. Арзишҳои афзалиятноке, ки барои мактаббачагон таъкид карда мешаванд: саломатӣ, таҳсилотгирифта, масъулият мебошанд. Илова бар ин, мактаббачагон ба арзишҳои маънавӣ-ахлоқии аз нигоҳи мавҷудият: некӣ, инсондӯстӣ, маънавиёт, шафқат, қарз, муҳаббат таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд.

Таҳқиқотҳои тамоюли арзишҳои мактаббачагон [184] нишон доданд, ки донишҷӯёни синфҳои болоӣ саломатиро дар ҷойи аввал, дӯстонро дар ҷойи дуюм ва ишқро дар ҷойи сеюм мегузоранд. Таҳлили арзишҳои инсонӣ нишон дод, ки мактаббачагон наметонанд, ки «стандартҳои баланди зиндагӣ» чист, онҳо фикр мекунанд, ки ин сарват, некӯахлоқии моддӣ ё таҳсилоти олии мебошад. Таҳқиқотҳои мазкур нишон доданд, ки мактаббачагон ба некӯахлоқии моддӣ аҳамияти калон медиҳанд. Дар байни авлавиятҳои маънавӣ-ахлоқии аз 10 пурсидашудагон 5 нафар хоҳиши сарватмандиро муҳим арзёбӣ кардаанд.

Идеали ахлоқию психологӣ мактаббачагон образи аз ҷиҳати эҳсосотӣ рангин кардашуда мебошад, ки рафтори шахсии ӯро роҳнамоӣ карда, ҳамчун меъёри баҳодихӣ рафтори одамони дигар хизмат карда, шартҳои муҳими ташаккули устувории маънавии донишҷӯ мебошад.

Вазифаи омӯзгор дар ниҳоят аз ташвиқ ва дастгирӣ кардани шахсе, ки аллакай калонсол ба ҳисоб меравад, ба худидоракунии кӯмак расонидан, ва ба ин васила, на он қадар ташаккул додани тамоюлҳои

муайяни арзишӣ, балки фароҳам овардани шароит барои худтаҳсилкунӣ иборат мебошад. Мустақилияти таълимгирандагон ҳамчун «ҳавасмандии бошуурокаи амалҳо» (С.Л. Рубинштейн), вақте ки зарурат ба ягон хел иҷборкунӣ барои таҳсил аз берун вучуд надорад, шартӣ асосии эҷоди фаъолияти ягонаи таълимӣ буда, ба омӯзгор имкон медиҳад фаъолияти худ (мақсадҳо, мазмун, интихоби методу воситаҳои таълим)-ро мувофиқи фаъолияти таълимии донишҷӯ. Сохторбандӣ кунад. Нақши пешбаранда дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ба таълимгиранда тааллуқ дорад.

Дар муассисаи таҳсилоти умумӣ дар раванди таълиму тарбия мавқеи бартаридоштаро таълимдиханда ишғол мекунад. Таълимгиранда, бинобар ташаккулнаёфтагии шахсият, мавҷуд набудани масъалаҳои ҷиддӣ, ки барои ҳалли онҳо таълим гирифтани зарур аст, мавқеи тобеъ ва аз ин рӯ, ғайрифаволро ишғол намуда, инчунин ба ташаккули назарҳои худ ба таври ғайрифавол таъсир мерасонад.

Ҳамин тариқ, яке аз тафовутҳои асосии байни мактаббача ва донишҷӯ тағйирёбии мавқеи ӯ дар раванди таълиму тарбия мебошад. Аз таълимгиранда ӯ ба мавқеи таълимдиханда мегузарад, ки ин, мутаносибан, маънои фаъолияти ӯро дигар карда, ба мадди аввал арзишҳои дигари маънавию ахлоқӣ мебароянд.

Азбаски донишҷӯ ҳангоми ба муассисаи таҳсилоти миёнаи махсус ё олии қабул шуданаш аз мавқеи таълимгиранда ба мавқеи таълимдиханда мегузарад, фаъолияти вай тамоми хислатҳои фаъолияти шахси калонсолро пайдо мекунад. Дар ин муносибат барои мо ҳулосаҳои олимони П. Чарвис, М. Кноулс, Р.М. Смит, ки бо андрагогика, илм дар бораи таълими калонсолон машғуланд, муҳим мебошанд. Ба андешаи онҳо, муҳимтарин заминаҳои таълиму тарбияи калонсолон ин аст, ки аввалан, донишҷӯи калонсол дорои чунин таҷрибаи ҳаётӣ мебошад, ки метавонад ҳамчун манбаи муҳими таълиму тарбия истифода шавад; дуюм, вай маънои фаъолияти худро равшан дарк карда, мефаҳмад, ки барои ҳалли масъалаи муҳими ҳаётӣ, расидан ба мақсади мушаххасе, ки

аз ҷониби худӣ ӯ гузошта шудааст, таълим мегирад; сейум, ӯ ба истифодаи бидуни таъхири маҳоратҳо, малакаҳо, донишҳо ва сифатҳои дар рафти таълим гирифтааш умед мебандад.

Ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ қавонон аллакай бо бағочи муайяни донишҳо, таҷрибаи муайяни ҳаёти ва ҷаҳонбинии ҷамъияти меоянд. Бинобар ин, зарур аст, аз як тараф, кори ташаккули гурӯҳ, тарбияи ахлоқӣ, шахрвандӣ–ватандӯстӣ ва ғайра шурӯъ карда, аз тарафи дигар, ташаккул додани шахсият, ҷаҳонбиниро давом додан зарур аст.

Ҳамин тариқ, агар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар мактаббачагон «аз варақи сафед» зери таъсири эътибори волидон ва омӯзгорон сурат гирад, пас ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯён ба баъзе тамоюлҳои арзишии аллакай ташаккулёфта така мекунад. Ғайр аз ин, ҳамаи муносибатҳои арзиширо донишҷӯ нисбат ба худ истифода мебарад, ки ин ба принципҳои таълиму тарбияи ғайридирективӣ, ки аз ҷониби К. Рочерс баён гардидаанд, мувофиқат мекунад [43]. Моҳияти ин принципҳо чунин аст:

- ташаккули шахсияти донишҷӯ дар ҳоле бомуваффақият қараён мегирад, ки сифати ташаккулёбанда аз ҷониби донишҷӯ ҳамчун бевосита ба манфиатҳои шахсии ӯ алоқаманд доништа шавад;

- ташаккули муваффақтарин аз тариқи амал сурат мегирад;

- дар ташаккули ҳислатҳои шахсияти донишҷӯ (дар мавриди мо арзишҳои маънавию ахлоқӣ) на танҳо ақлу заковат, балки эҳсосоти донишҷӯ низ бояд иштирок намояд;

- мустақилият, эҷодкорӣ осонтар зухур хоҳад кард, ки агар худбаҳодиҳӣ ва худтанқидӣ дар раванди ташаккул нақши пешбарандаро бозанд, дар ҳоле ки баҳодиҳиҳои донишҷӯ аз ҷониби дигарон нақши дуҷумро дорад;

- дар ҷаҳони зудтағйирёбандаи имрӯза маҳорати муҳимтарин – ин маҳорати кушода мондан барои таҷриба ва нигоҳ доштани қобилияти тағйирёбӣ мебошад.

Бинобар ин, фарқияти дигари байни мактаббачагон ва донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус ё мактабҳои олии мустақилияти охириҳо, кӯшиш ба худидоракунии худтатбиқкунии мебошад.

Хусусиятҳои психофизиологии донишчӯён аз хусусиятҳои мушобеҳи мактаббачагон низ фарқ мекунам. Синну соли навҷавонии донишчӯён бо тағйироти сифатӣ дар ҳудудҳои тавсиф ёфта, дар онҳо ҳисси «калонсолӣ» пайдо гардида, саъю кӯшиш ба оянда, ки бо интиҳоби касб, муайян кардани мавқеъ ва нақши худ дар ҷамъият алоқаманд аст, ба кайд гирифта мешавад. Дар ин давра донишчӯён ба масъалаҳои муосир мароқи махсус зоҳир менамоянд. Ҷустуҷӯи мазмуни ҳаёти шахсии худ ба қувваи аслан бартарафнашавандаи моҳиятии навҷавонӣ табдил меёбад (М. К. Мамардашвили, В. Франкл), ки дар атрофи он тамоми воқеияти маънавӣ-ахлоқиташкил меёбад.

Ба назар гирифтани хусусиятҳои психофизиологии донишчӯён ба педагог имкон медиҳад ба донишчӯён ёрии педагогӣ расонида, вазъиятҳоро барои дарки таҷрибаи ҳаёти ахлоқии худ ҷавонони донишчӯ фароҳам орад.

Аз ҷониби психологҳо ва педагогҳо (Б.Г. Ананев, В.И. Андреев, Г.А. Бокарева, Н.М. Пейсахов, Н.Ю. Посталюк, С.Л. Рубинштейн ва дигарон) муқаррар карда шудааст, ки намудҳои пешбари фаъолият ҳам барои донишчӯи муассисаи таҳсилоти олии, ҳам барои донишчӯи муассисаи таҳсилоти миёнаи махсус якҷоя кардани намудҳои таълимӣ ва касбии фаъолият мебошад. Ин намудҳои асосии фаъолият ташаккулёбии касбӣ ва шахсиятии мутахассиси ояндаро муайян мекунам. Дар давраи синну соли донишчӯӣ ташаккулёбии фаълони услуби инфиродии фаъолият сурат гирифта, рушди қобилиятҳои махсус ҷараён гирифта, фаъолияти маърифатӣ тафаккури абстрактӣ пайдо карда, манзараи ҷамъбастшудаи олам ташаккул ёфта, байни соҳаҳои гуногуни воқеияти мавриди омӯзиш робитаҳои амиқи мутақобила барқарор карда мешаванд. Дар маҷмӯъ, олимон (И.И. Илёсов, В. Я. Лиаудис) фаъолияти донишчӯро ба фаъолияти аз ҷиҳати функционалӣ ҷудошуда,

даркшаванда дар тамоми ҷузъҳои сохторӣ – ҳадафҳо, ангезаҳо, усулҳо, амалҳои назоратӣ–тамринӣ ва баҳодихӣ рабт дода, донишҷӯро ба қабати фаъолияти худтанзимшавандаи таълимӣ дар шароити муайяни ташкили он дохил мекунад. Дар таҳқиқоти худ дар асоси хулосаҳои олимони дар боло зикршуда мо кӯшиш мекунем, ки тасаввуротро дар бораи намудҳои фаъолияти донишҷӯёни навъҳои гуногуни таҳсилоти касбӣ амиқтар карда, чунин хусусиятҳои онро муайян кунем, ки имкон медиҳанд аз мавқеи сифатан дигар, бо назардошти воқеияти тағйирёбандаи объективӣ, ба ҳалли масъалаи ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ наздик шавем.

Донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ баъди муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ дар зинаи навбатии рушди низоми маориф, марҳилаи барои худ нави иҷтимоӣ-синну солӣ қарор доранд. Ба муассисаҳои таҳсилот лозим аст, ки бо назардошти принсипи муттасили ба ҷавонон таъсири тарбиявӣ расонида, паҳлӯҳои нави арзишҳои умумибашарию барои донишҷӯён боз кунанд.

Дар ин марҳалаи ҳаёти марди ҷавон ташаккули мавқеи фаъоли шахрвандии ӯ аҳамияти хоса пайдо мекунад, ки дар рушди шуури шахрвандӣ, мафҳуми ҳуқуқу озодиҳои инсон, фарҳанги ҳуқуқӣ, дар тарбияи рафтори ҳуқуқӣ, масъулиятшиносӣ барои кирдораҳои худ ифода меёбад.

Масъалаҳои тарбияи ҷавонон ҳамеша дар маркази диққати олимон қарор доштанд. Аз ҷумла, дар солҳои 60 – 80-ум оид ба масъалаҳои шахсият, ташаккул, тарбияи он чунин муаллифон, ба монанди Б. Ананев, Е.В. Иленков, И. Кон, А.Н. Леонтев, В.П. Тугаринов, Е.Т. Соколова ва дигарон, корҳои бунёдиро ба нашр расониданд. Дар як қатор таҳқиқотҳо масъалаҳои ҷавонони донишҷӯ махсус таҳлил карда шуданд. Ба масъалаҳои идоракунии фазои тарбиявии муассисаи таҳсилоти миёнаи махсус корҳои Т.П. Беликова бахшида шудаанд.

Ҳамчун маҳсули иҷтимоишавӣ тамоюлҳои арзишии ҷавонон маҳсуб меёбанд, зеро дар раванди азхудкунии меъёрҳои ахлоқию одобӣ,

идеалҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ ташаккули низоми шахсиятии тамоюлҳои арзишӣ, ташаккулёбии марди ҷавон ҳамчун субъекти фаъоли ҳаёти иҷтимоӣ ба амал меояд [159, С. 41-44].

Воситаи асосии тарбияи донишҷӯён фаъолияти онҳо, асосан таҳсил мебошад. Татбиқи имкониятҳои тарбиявии раванди таълимӣ бо тайёрии ҷаҳонбинона, касбӣ–амалӣ ва педагогии омӯзгорон – мавқеи граҷданӣ, сифатҳои ахлоқӣ, фарҳанг, маҳорати педагогии онҳо таъмин карда мешавад. Дар ниҳояти қор тарбия дар раванди таълимӣ аз тариқи фаъолияти фаъоли фикрии донишҷӯён, рушди мустақилият, ташаккули муносибати бошууронаи онҳо ба маводи мавриди омӯзиш ва воқеияти дар паси он истода сурат мегирад.

Дар баробари таҳсил тарбия дар дигар намудҳои фаъолият: дар меҳнат, қори ҷамъиятӣ, варзиш, худфаъолияти бадеӣ ва ғайра низ сурат мегирад. Рисолати ҳамаи намудҳои фаъолият тарбияи муносибати масъулиятнок ба худӣ фаъолият, ташаккули меҳнатдӯстӣ, сифатҳои ирдавӣ, мустақилият, ташаббус, мусоидат ба худтасдиққунӣ ва худтатбиққунии шахсият маҳсуб меёбанд.

Воситаи муҳими тарбия муносибатҳои байнишахсиятӣ мебошанд. Онҳо дар гурӯҳҳои донишҷӯён ташаккул меёбанд. Муносибатҳои расмӣ ва ғайрирасмиро фарқ мекунанд. Муносибатҳои расмӣ дар асоси мақсадҳои умумии гурӯҳ, фаъолияти муштараки донишҷӯён, ташкил, роҳбарӣ ва иҷроиши расмии онҳо онҳо бунёд карда мешаванд. Дар асоси онҳо меъёрҳои муайяни ахлоқӣ қарор гирифтаанд, аз ин рӯ онҳо рафтори донишҷӯёнро дар рӯҳияи дастаҷамъӣ ва ёрии ҳамдигарӣ, интизому масъулиятшиносӣ, серталабӣ ва эҳтиром нисбат ба ҳамдигар ташаккул медиҳанд. Муносибатҳои ғайрирасмӣ дар асоси ҳамдардӣ, манфиатҳо ва майлу рағбатҳо ба вуҷуд меоянд. Онҳо дар зиёд шудани таваҷҷуҳ ва ҷалби донишҷӯён ба ҳамдигар, муоширати боваринок, дӯстӣ ва ёрии байниҳамдигарӣ зоҳир шуда, сифатҳои инсондӯстонаи шахсиятро ташаккул медиҳанд. Муносибатҳои ғайрирасмӣ муносибатҳои низ мебошанд, ки ба антипатия ва нописандӣ асос ёфтаанд. Ин муносибатҳо

аксар вақт боиси ҷанҷолҳо гардида, ба муттаҳидии гурӯҳ таъсири манфӣ расонида, хислатҳои манфии шахсиятро ташаккул медиҳанд. Муносибатҳои мусбати ғайрирасмӣ аҳамияти калони тарбиявӣ доранд.

Нақши муайяни тарбиявиرو муносибатҳои байнишахсиятии гурӯҳҳои хурд (маҳфилҳо, бахшҳо) мебозанд. Чунин гурӯҳҳо ба манфиату мақсадҳои умумии донишҷӯён, фаъолияти муштараки онҳо, робитаҳои бевосита асос ёфтаанд. Онҳо дар мабдаҳои ихтиёрӣ ташаккул ёфта, мақсаду арзишҳо, меъёрҳо ва шаклҳои рафтори онҳо аз ҷониби аъзоёни гурӯҳ ихтиёран қабул карда мешаванд ва аз ин рӯ барои онҳо муҳим мебошанд. Ин хусусиятҳо барои тарбияи шахсият муҳити мусоиди психологиро фароҳам меоранд.

Яке аз воситаҳои тарбия худидоракунии шахият ва гурӯҳ мебошад. Шахси ҷавон дар солҳои донишҷӯӣ як мавҷуди фаъолест, ки барои истиқлолият талош мекунад. Бинобар ин, ба ӯ на танҳо ҳамчун ба объект, балки ҳамчун ба субъекти тарбия муносибат кардан лозим аст. Вай ба қадри назаррас қодир аст худ, фаъолият ва муносибатҳои худро идора кунад, паёмадҳои амалҳои худро пешгӯӣ кунад. Дар баробари ин, ӯ ба роҳбарии педагогӣ эҳтиёҷ дорад. Вазифаи педагогҳо аз он иборат аст, ки донишҷӯёнро роҳбарӣ карда, онҳоро ба худидоракунӣ – ба худ тарбиякунӣ ҷалб намояд. Ва ба ин васила онҳоро ба роҳи рушди истиқлолият, камолоти иҷтимоӣ ҳидоят намояд [159, С. 42].

Фарқи асосии байни донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии дар самтнокии гуногуни фаъолияти асосии онҳо мебошад. Барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии намуди асосии фаъолият фаъолияти таълимӣ буда, мувофиқан, ҷои афзалиятнокро дар миқёси арзишҳо маърифат, таҳсил ва ғайра ишғол мекунанд.

Барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ фаъолияти асосӣ дорои самтнокии касбӣ мебошад. Тамоюли касбӣ ба ташаккули шавқу рағбат ба касби оянда, муносибати арзишӣ ба он, шавқу рағбат ба ӯ фарқ мусоидат мекунад, зеро донишҷӯён моҳияти амалии онро дарк

мекунанд. Ҳамин тариқ, ҷои асосиро дар зинанизоми арзишҳо барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ меҳнат ишғол мекунад.

Меҳнат ҳангоми мавҷуд будани маъноӣ фаъолияти касбӣ самара мебахшад. Маъно – ин асос барои баҳодиҳии аҳамияти фаъолияти касбӣ аз ҷониби инсон шахсан барои худаш, яъне муносибати ғаразнокӣ аз ҷиҳати шахсиятӣ бавоситаи таҷрибаи фардӣ инсон ба меҳнат мебошад. Танҳо аз ҷиҳати эҳсосотӣ ба таври инфиродӣ тобишдор гардида, тамоюлҳои арзишӣ, идеалҳо (маъниҳо) барои шахси мушаххас ба маъноҳо табдил меёбанд. Маҷмӯи маъноҳо (маъноӣ ҳаёт, маъноӣ касб) низоми арзишҳои шахсии маънавии шахс, мафкураи шахсии касбии ӯ, кредои фардӣ касбии ӯро ташаккул медиҳанд. Муҳим аст, то ки инсон қобилияти маънозодкуниро дошта бошад, яъне маъноҳои ҳарчи навтарро аз касби худ «ғалбер карда барорад»

Дар раванди фаъолияти меҳнатӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ ташаккул меёбанд. Муҳимтарини онҳо: муносибати одам ба одам ва муносибати одам ба меҳнат мебошанд. Онҳо барои хусусияти кор халқунанда мебошанд.

Зухуроти зоҳирии муносибати одам ба меҳнат дар рафтори меҳнатии ӯ ифода меёбад. Дар навбати худ, хусусияти рафтори меҳнатии одам ва муносибати ӯ ба меҳнат бо бисёр омилҳои ба ҳам алоқаманд муайян карда мешавад, ки бо тағйир додани онҳо ба рафтори меҳнатии фард ва, аз ин рӯ, ба сифати кори ӯ таъсир расонидан мумкин аст.

Ҳангоми таҳлили меҳнат ҳамчун падидаи фарҳангӣ мувофиқи мақсад таҳлили феноменологӣ мебошад. Дар доираи муносибати мазкур меҳнат ҳамчун усули тарҳрезии воқеияти ҳаррӯза амал мекунад. Ҳаёти ҳаррӯза, ки соҳаи таҷрибаи инсонӣ мебошад, дар асоси фаъолияти меҳнатӣ ҳамчун шакли махсуси дарк ва андарёфти ҷаҳон ба вуҷуд меояд. Аз он, ки ҷӣ гуна одамон корро таъриф мекунанд, дар ниҳоят воқеияти ҳаррӯзаи онҳо вобаста мебошад [191, С. 48-49].

Тамоюли касбии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, ба ақидаи олимон (Н.К. Котиленков, Н.В. Кузмина, А.Н. Сейтешев, В.А. Сластенин, П.П. Шавир, А.И. Щербаков) тавсифи типологии шахсият (А.Е. Голомшток), ифодаи ягонагии он (Г. Г. Горелова); сохтори маъноташаккулдиҳанда (Т.С. Дергач), мачмӯи хосиятҳо (Н.Д. Коваленко); ҳастаи худмуайянкунии касбӣ (Л.М. Митина); низоми шароити дохилӣ (ангезаҳо, муносибатҳо, арзишҳо) мебошанд.

Ангезаҳои касбӣ нисбат ба ангезаҳои маърифатӣ дар аввал ҳамчун маҳсули иловагӣ амал мекунанд, ки дар асоси мавқеи маъруфи Я.А. Пономарев, ба ғайр аз нияти бошууруна ба вучуд омада, зери таъсири он хосиятҳои предмету ҳодисаҳое, ки ба амал дохил шудаанд, вале аз нуқтаи назари мақсади бошууруна гузошташуда аҳамиятнок нестанд, ташаккул меёбад. Вақте ки маҳсулоти иловагӣ бо усули истифодабарии он дарк карда шавад, он ба маҳсулоти асосӣ табдил меёбад. Мусоидаткунии мутақобилаи (Вилюнас В.К.) ангезаҳои маърифатӣ ва касбӣ ба амал омада, онҳо ба маъноташаккулдиҳанда, яке аз пешбарон дар соҳаи бисёркуллаи (А.Н. Леонтев) ҳавасмандгардонӣ (А. Вербитский, Н. Бакшаева), ташаккули нави фаъолияти таълимии донишчӯ табдил меёбанд. Дар натиҷа ангезаҳои маърифатӣ ва касбӣ маҳсули тағйироти мутақобила мубаддал гардида, ҳам рушди минбаъдаи ҳамдигар, ҳам рушди худӣ фаъолиятро муайян намуда, ба фаъолияти таълимии донишчӯ самтнокии касбиро мебахшад.

Ҳамин тариқ, хусусияти дигари донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус тамоюли касбии фаъолияти таълимии онҳо мебошад, ки аз ҳамгироии ангезаҳои вобаста ба фаъолияти таълимӣ ва касбӣ иборат мебошад.

Ҳамин тариқ, мо дар раванди таҳқиқоти худ як қатор хусусиятҳои арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишчӯи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбиро муайян кардем. Онҳо чунин мебошанд:

– ҷои аввалро дар зинанизоми арзишҳо барои донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус, дар муқоиса бо мактаббачагон

(арзишҳои умумибашарӣ) ва донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии (маърифат), меҳнат ишғол мекунад;

- ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ дар донишҷӯён ба тамоюлҳои арзишии аллакай қисман ташаккулёфта таъя мекунад;

- хусусиятҳои психофизиологӣ (ба вуҷуд омадани ҳисси «калонсолӣ», сазӣ кардан ба оянда, ки бо интиҳоби касб, муайян намудани мавқеъ ва нақши худ дар ҷомеа алоқаманд аст);

- муносибатҳои арзиширо донишҷӯ дар худ татбиқ менамояд, ки ба принципҳои таълиму тарбияи ғайридирективӣ мувофиқат мекунад;

- фаъолияти таълимии донишҷӯ бо тамоюли касбӣ тавсиф мешавад;

- ҳангоми қабул ба муассисаи таҳсилоти миёнаи махсус донишҷӯ аз мавқеи таълимгиранда ба мавқеи таълимдиҳанда мегузарад.

1.3. Таҷрибаи педагогии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ

Барои таҳлили таҷрибаи оммавии ташаккули сифатҳои мазкур дар донишҷӯён ба як қатор саволҳои зерин ҷавоб гирифта зарур аст:

1. Хусусиятҳои кори тарбиявӣ дар гузашта чӣ гуна буд? Кадом ҳадафҳо ба миён гузошта шуда, ба чӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешуд?

3. Барои ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ чӣ гуна ҷораҳо дар замони мо дар Тоҷикистонандешида мешаванд?

Дар шароити рушди маорифи муосири Тоҷикистон барои истифодаи таҷрибаи педагогии гузашта дар ҳалли вазифаҳои муосири тарбиявӣ зарурати мурочиат кардан ба таърихи афкори педагогии ватанӣ ба миён меояд. Дар таҳқиқотҳои педагогӣ оид ба ошкор кардани механизмҳои тарбияи арзишҳо дар донишҷӯён таҷрибаи мусбат андӯхта шудааст. Омӯзиши таҷрибаи ватании кори тарбиявӣ, истифодаи эҷодкоронаи ҷанбаҳои мусбати он ба омилҳои муҳимтарине табдил ёфта

истодаанд, ки интихоби роҳҳои ислоҳоти низоми таҳсилоти миёнаи касбиро дар шароити муосир муайян мекунанд.

Чунин ҳисобида мешавад, ки илме, ки арзишхоро меомӯзад таълимоти фалсафӣ оид ба табиати иҷтимоӣ-эстетикӣ арзишҳои ҳаёти инсон ва фарҳанг (аксиология) мебошад, ки ҳамчун соҳаи махсуси илмҳои инсоншиносӣ дар охири асри XIX пайдо шудааст. Аммо, хеле пеш аз ин кӯшиши дарки муносибати арзишӣ вучуд дошт. Дар тарбия ва рушди шахсият арзишҳои ботинии маънавию ахлоқӣ мавқеи хоса доранд. Амалияи тарбияи шахсият дар қишрҳои амиқи тамаддуни башарӣ реша доранд.

Бартарии навҳои гуногуни арзиш – накукорӣ, зебӣ, некӣ, муқаддасият – ҳам дар осори классикони фалсафаи бостон, ҳам дар осори мутафаккирони давраи Эҳё ва ҳам дар осори олимони замон баён шудааст: дар бораи таносуби арзиши объективӣ ва баҳодихҳои гуногуни субъективӣ. Вай бар ин назар аст, ки тафовути муносибатҳои арзишӣ вобаста ба сифатҳои ахлоқии одамон ва синну соли онҳо «...комилан оқилона аст, то ки чизҳои гуногун барои кӯдакон ва одамон, хуб ва бад намудор шаванд». Вале «арзишманд чизест ва лаззат он чизе медиҳад, ки чунин барои хуштинат мебошад» ва аз рӯйи фазилат амал мекунад. Яъне, меъёри арзиши ҳақиқӣ «...шахси хуштинат ба маънои томаш мебошад» [16].

Мутафаккирони қадим ба арзишҳои инсонӣ, фардияти инсонӣ ва субъективӣ будан таваҷҷӯҳи зиёд доштанд. Дар осори худ Диоген Лаэртский на танҳо тафсири васеътари арзишҳои умумибашарию додааст, балки дар бораи тарбияи дурусти фарзандон аз дидгоҳи худ тавсияҳо низ додааст [41]. Умуман, дар кадом минтақае, ки афкори фалсафӣ ба вучуд наомада бошад, бешак ҳамчун муносибати арзишӣ ба олам ва ҳамчун худогоҳин ин муносибат амал мекунад. Тасаввуроти арзишӣ–назариявиро дар афкори фалсафии тамаддунҳои қадимтарин – Юнон, Чин, Ҳиндустон ёфтан мумкин аст. Ғайр аз ин, масъалаи «арзиши

ҳамаи чизи мавҷуда» [76] яке аз масъалаҳои марказии фалсафai қитъai Америка ба шумор мерафт.

Дар илми педагогии ватанӣ муроҷиатро ба тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ аллакай дар давраи Эҳё пайдо кардан мумкин аст. Мавқеи муҳим ба тарбияи ахлоқии кӯдакон, педагогикаи халқӣ чудо карда мешуд, ки дар он аз тариқи фолклор, эҷодиёти шифоҳии мардумӣ идеалҳои маънавию ахлоқие интиқол меёфтанд, ки дар тарбияи кӯдак нақши бузург бозидаанд. Мактаби ибтидоии таҳсилот даврони пеш, хона, оила аст. Кӯдак на он қадар бо он дарсхое, ки ӯ гӯш мекард, чӣ қадар бо он фазои ахлоқие, ки бо он ӯ нафас мекашид, бояд тарбия меёфт. Ин на амали панҷсоата, балки ҳардақиқагӣ буд, ки ба воситаи он кӯдак маълумот, назарҳо, эҳсосот, одатҳоро аз худ мекард. Дар педагогикаи халқӣ таъсири урфу одат, мисоли зинда, муҳит калон буд.

Фарҳанги маънавӣ, урфу одатҳои халқӣ омилҳои пешбарандаи раванди тарбиявӣ буда, дар ташаккули шахсияти насли наврас таъсири калон мерасонанд. Ҷунариҳои мардумӣ, бозиҳо, санъат ва дигар воситаҳои тарбиятӣ, ки мардум истифода мебаранд, арзишҳои миллии маънавию ахлоқии онҳо беҳтарин хислатҳои инсониро дар насли наврас ташаккул медиҳанд.

Дар урфу одат ва анъанаҳои ҳар як миллат арзишҳои умумибашарӣ ифода ёфтаанд. Анъанаҳои мардумӣ механизми интиқол ва ҳифзи таҷрибаи иҷтимоӣ ба наслҳои наврас буда, бо кӯмаки онҳо омодашавии кӯдак ба фаъолияти мустақилона ба амал меояд. Арзишҳои умумиинсонӣ ҳамчун меҳвари анъанаҳои мардумӣ амал мекунанд. Онҳо аз тариқи хусусиятҳои тарзи ҳаёти халқ, ки бо хусусиятҳои фарҳангӣ, табиӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва дигар хусусиятҳо алоқаманданд, инъикос меёбанд. Ба таври равшантар анъанаҳо дар арзишҳои маънавӣ ва моддии этнос, санъати бадеию амалӣ, осорҳои эҷодиёти халқ Нохир мешаванд. Нақши анъанаҳои халқӣ дар тарбияи насли наврас бебаҳо аст. К.Д. Ушинский қайд карда буд: «Тарбия, агар нахоҳад, ки нотаъсон

бошад, бояд халқӣ бошад, бояд бо халқият фаро гирифта шуда бошад» [132].

Дар «Таълимот»-и Владимир Мономах ғояҳои тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ фаъолон рушд ёфтаанд. Дар онҳо маҷмӯи асосии қоидаҳои ҳаёт, ки соҳибдавлат ба онҳо риоя мекард ва риоя карданро ба фарзандонаш насиҳат мекард, кушода дода мешавад: дӯст доштани Ватани худ, ғамхорӣ дар бораи халқ, содир накардани гуноҳ, некӣ кардан ба наздикон, меҳрубон будан, дурӣ чустан аз аъмоли бад [22, С. 97].

Симеон Полоский ва Епифаний Славинетский ба сифати омилҳои асосии тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ ибрати омӯзгорон ва падару модаронро доништа, ба қоидаҳои рафтори бачагон дар оила, дар мактаб, дар ҷойҳои ҷамъиятӣ диққати асосӣ медоданд.

Дар педагогикаи Россия асари назаррасро И.И. Бестской, М.В. Ломоносов, Н.И. Новиков, Ф.И. Янкович гузоштаанд. Н.И. Новиков ношири аввалин маҷаллае дар Россия буд, ки ба тарбияи арзишҳои ахлоқӣ (фазилатҳо) «Қироати кӯдакон барои дил ва ақл» нигаронида шуда буд. Ӯ чунин мешуморид, ки дар кӯдакон хайрхоҳӣ ва ҳамдардӣ ба одамон, инчунин эҳтиром ба меҳнатро тарбия кардан лозим аст. А.А. Прокопович–Антоновский ахлоқро арзиши олий меномад, ки бо таҳсилоти қалб ва маърифатноксозӣ ақл ба даст меояд [216, С. 39].

Нақши анъанаҳои мардумӣ дар раванди педагогӣ дар адабиёти муосири педагогӣ низ таҳқиқ карда мешавад. Имкониятҳои истифодаи анъанаҳои халқӣ дар омодакунии кӯдакону наврасон ба азхудкунии таҷрибаи маънавӣ, ахлоқӣ, зебоишинӣ, меҳнатии наслҳо (В.Ф. Афанасев, Г.Н. Волков, М.Б. Гуртуева, З.М. Магомедова, М. Орифӣ, М. Лутфуллозода, Қ. Қодиров, Б. Маҷидова, ва дигарон), нақши онҳо дар ташаккули маънавии шахсият (Г.С. Виноградов, Н.А. Константинов, Е.Н. Мединский, В.З. Смирнов, М.Ф. Шабаева, Ф. Гулмадов, М. Каримзода ва дигарон) мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор гирифтаанд. Ҷанбаи иҷтимоии тарбия дар асоси анъанаҳои мардумӣ аз тариқи таҳлили ҳадафҳо, мазмун, роҳҳои интиқоли таҷриба мавриди баррасӣ

карор гирифтааст (В. Балжиев, А.Ш. Гашимов, Ж. Доржиева, Т.К. Искаков, Я.И. Ханбиков, И.А. Шаров ва дигарон).

Масъалаҳои педагогикаи халқӣ дар қорҳои педагогҳои даврони гуногун инъикос ёфтаанд. Аксари ғояҳои марбут ба ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ дар осори Я. Коменский инъикос ёфтаанд. Ӯ анъанаҳои халқии тарбияро омӯхта, онҳоро ба низоми педагогии худ дохил намудааст. Пешниҳодҳо оид ба тарбияи маънавиёт ва ахлоқ, ки дар асари «Дидактикаи бузург» ифода ёфтаанд, то имрӯз мубрамият ва аҳамияти худро аз даст наводаанд. Я.А. Коменский дар пайравии Афлотун ва Арасту хирад, мӯътадилӣ, шучоат ва адолатро асоси фазилати «кардиналӣ» медонист [216, С. 37]. Ғайр аз ин фазилатҳои асосӣ, Я. Коменский маслиҳат медод дар кӯдакон хушмуомилағӣ, эҳтиром, хайрхоҳӣ нисбат ба одамони дигар, хоксорӣ, итоаткорӣ, дақиқӣ, меҳнатдустӣ рушд дода шаванд. Ба сифати воситаҳои тарбия ӯ инҳоро пешниҳод мекард: ибрати муаллимон, падару модарон, рафиқон, насихатҳо, суҳбатҳо, мубориза зидди беҳаёгӣ, машқ намудани фарзандон дар рафтори ахлоқӣ; мубориза бо танбалӣ, беандешагӣ, беинтизомӣ [61, С. 229–237].

Н.И. Пирогов педагогикаи худро маънавию ахлоқӣ меномид, зеро асоси онро арзишҳои умумибашарии ахлоқӣ ташкил медоданд. Ӯ хатои калони мактабро дар он медонист, ки дар он истоданро бо иззати эҳтиром дар назди як идеали муайяни умумибашарии ахлоқӣ ёд намедиханд, эҳтиром кардани шаъну эътибори инсониро намеомӯзонанд.

Нашриҳои Н.И. Пирогов боиси афзоиши таваҷҷӯҳи ҷомеа ба масъалаҳои педагогӣ гардиданд. Мақолаи «Масъалаҳои ҳаёт», ки мазмуни асосии он тарғиби тарбияи умумиинсонӣ буд, диққати ҳамзамонро ба худ ҷалб намуда, боиси мубоҳисаи пурҷӯшу хурӯши ҷамъияти педагогӣ гардид. Соли 1856 дар мақолаи «Масъалаҳои ҳаёт»–и Н.И. Пирогов принсипи асосии тарбияи ахлоқиро баён кардааст: «ахлоқро танҳо бо роҳи ахлоқӣ, бо кумаки тадбирҳои ахлоқӣ беҳтар

кардан мумкин аст» [103, С. 41- 42]. Ҳамчун асос ғояи Ж.Ж. Руссоро дар бораи зарурати, пеш аз ҳама, тарбияи одам гирифта, ӯ мақсади тарбияро дар тайёр кардани одами дорои ахлоқи баланд медид. «Мақсади ҳаёти мо аз чӣ иборат аст? маъноӣ мо чист? рисолати мо дар чист? чиро бояд мо чустуҷӯ кунем?». Чунинанд саволҳои аввалини ҳаёт, ки Н.И. Пирогов дар мақолаи худ ба миён гузоштааст. Дар ҳалли мустақилонаи ин масъалаҳо ҳам ҷомеа бо самти ҳукмфармои худ, ҳам ҳар як шахсияти алоҳида манфиатдор мебошанд. Ба ин розӣ нашудан душвор аст, зеро дар ҳамаи марҳилаҳои рушди таърихӣ мактаб ва афкори педагогӣ талаботи пешрафти ҷамъиятиро инъикос мекарданд. Барои замони худ, дар арафаи ислохоти ҷиддии феодалию крепостнойии давлат чунин гузориши масъала бештар бамаврид буд. Гузашта аз ин, он имрӯз ҳам бамаврид аст, вақте ки кишварро пайваста бӯҳронҳои иқтисодӣ фаро мегиранд.

Н.И. Пирогов равияи диниро дар маориф танқид кард. Дарвоқеъ, ба ақидаи Н.И. Пирогов, дар байни чизе ки ҷомеа дар он марҳилаи рушд аз он иборат буд, ва рӯйпӯши масеҳии худ ихтилоф вучуд дошт. Чунин ба назар мерасад, мулоҳиза меронад Н.И. Пирогов, ки ба саволҳои гузошташуда дар бораи мақсад ва таъйиноти ҳаёти мо аъзоёни ҷамъияти масеҳӣ ҷавобҳоро дар раванди тарбия дар оила ва мактаб гирифта, бо ҳамин тариқ барои амалӣ намудани ахлоқи масеҳӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва шахсӣ тайёр карда шудаанд. Аммо дар воқеият чунин ҳукмронии ахлоқи масеҳӣ мушоҳида намешавад. Дар муқообили асосҳои масеҳии тарбия, ки дар мактаб гирифта шудаанд, дар ҳама зухуроти ҳаёти ҷамъиятӣ кӯшиши ифодаёфтаи моддӣ, қариб тичоратӣ ҳукмфарост. Ҳамин тариқ, Н.И. Пирогов аввалин бор номувофиқатии бархӯрдҳо ва зиддиятҳоро бо «таълимоти Масеҳ» зери шубҳа гузошт. Вай аввалин шуда муносибати дунявиро ба баррасии масъалаи тарбия пешниҳод кард.

Педагогҳо – инқилобчиён ба тарбияи ахлоқии кӯдак низ диққати калон медоданд. Дар байни онҳо В.Г. Белинский, А.И. Гертсен, Н.А.

Добролюбов, Д.И. Писарев, Н.Г. Чернишевский мебошанд. Аммо дар намояндагони ҳаракати инқилобӣ масъалаҳои педагогика бо масъалаҳои сиёсат ва ҳаёти ҷамъиятӣ, ки умуман ба он замон хос аст, зич алоқаманд буданд.

В.Г. Белинский муҳимтарин ҷиҳати тарбияи маънавию ахлоқиро ташаккули ходими ҷамъиятӣ меҳисобид. А.И. Гертсен ба муҳайё кардани шароит барои рушди озодонаи шахсият диққати калон меод.

Н.Г. Чернишевский ва Н.А. Добролюбов ғояи талаби оқилонаро рушд дод, то ки ҷавонон дар кирдорҳои худ муҳаббат ба адолат ва ҳақиқатро ба роҳбарӣ гиранд. Н.Г. Чернишевский, монанди Н.А. Добролюбов, ба тарбияи аҳамияти калон медиҳад. Ё менависад: «Магар тарбияи ҷизи зарурӣ нест ва аз ин ҳам бештар, оё он ногузир зарур нест?». Тарбия кардан – ин яъне таъсир расонидан ба фикр, эҳсос ва ирода, ки бо ҳам алоқаманданд. Тарбия кардан дар рафти таълим умуман маъноӣ ба нутқо, ҳитобҳои ҳаяҷонбахш ва ғайра рӯ оварданро надорад. Эҳтимол, Н. Чернишевский дар назар дошт, ки омӯзгор бояд дар муошират, дар муносибати байни одамон ибрати шахсӣ нишон диҳад, то донишҷӯён чунин намунаи рафторро аз худ кунанд.

Раванди таълим раванди тарбия низ мебошад. Ин фикрро Н.Г. Чернишевский на як бору ду бор таъкид карда буд. Вай дар амалияи худ нишон дод, ки ин бо роҳи интиҳоби бодикқати мавод барои ҳар як машғулияти навбатӣ, «интиҳоби чунин далелҳо ва ҳар гуна маълумотҳои дигаре ба даст оварда мешавад, ки ҳатто бе шарҳу тавзеҳоти махсус ва методҳои зӯроварӣ донишҷӯёнро маҷбур мекунанд, ки дар як самт фикр кунанд, ба баланд бардоштан ва мустаҳкам намудани бовариҳои муайян ва ҳиссиёти ахлоқӣ кумак мекунанд».

Ғояҳои минбаъдаи Н. Пироговро дар бораи тарбия К.Д. Ушинский рушд дода, чунин мешуморид, ки ахлоқ маънавӣ аст ва аз ин рӯ, ғазилат аст. Вай кӯшиш кардааст, ки механизмҳои ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқии кӯдакро ошкор намояд. «Мо далерона изҳори боварӣ мекунем, ки таъсири маънавӣ вазифаи асосӣ, муҳимтари тарбия, назар ба

рушди зеҳн умуман, бо дониш пур кардани сар ва ба ҳар кас фаҳмонда додани манфиатҳои шахсии вайро ташкил медиҳад», – менависад К. Ушинский [132]. Дар ниҳоят, ба ақидаи К.Д. Ушинский, мақсади тарбияи кӯдакон дар мактаб бояд ташаккули шахсияте бошад, ки хислатҳои он эҳтиром ва муҳаббат нисбат ба одамон, муносибати некхоҳона ба олами гирду атроф, ҳисси шаъну шарафи худ мебошанд. Фаъолияти К.Д.Ушинскийро аз нуқтаи назари муносибати аксиологӣ баррасӣ карда, бояд қайд намуд, ки ӯ дар таҷдиди низоми арзишҳо дар масъалаҳои тарбия наовар буд. Дар кори ӯ бори аввал вожаҳои «шахсият», «озодӣ», «баробарӣ» нисбат ба донишҷӯён садо додаанд.

Назарҳои инсондӯстонаи К. Ушинский ба рушди илми педагогӣ дар охири асри XIX – ибтидои асри XX таъсири калон расониданд. Ғояҳои «тарбияи озод», ки тарафдорони он К.Н. Вентсел, Л.Н. Толстой, А. Зеленко, И. Л. Логунов–Посадов ва дигарон мебошанд, минбаъд ҳам рушд ёфта истодаанд.

Л.Н. Толстой бадбахтии асосии насли наврасро дар набудани маънавият ва беимонӣ, дарки баландтари маънии ҳаёт ва роҳбарии рафтори аз он бароянда, аз нофаҳмидани «таълимоти масеҳӣ дар маънои аслии он» медид. Аз худи ҳамин он парокандагии аҷоиб, бадахлоқӣ, кашшоқӣ, беҳудагии ҳаёти халқҳои масеҳӣ, ташнагӣ ба ҷанг, задухӯрдҳо ва муқовиматҳо ба амал омаданд.

Ангезаи озодие, ки аз ҷониби Л.Н. Толстой пешниҳод карда мешавад, ба ғояҳои К.Д.Ушинский то андозае ҳамовоз мешавад. Аммо Л.Н.Толстой таълимро дар асоси озодии пурратари шогирдон бунёд кард. Озодӣ, ба қавли Лев Толстой, «ягона меъёри педагогика» мебошад. Дар ин асос вайро бо Руссо ва намояндагони дертарини ҳаракати «тарбияи озод», албатта, нисбат ба воқеияти россиягӣ муқоиса кардан мумкин аст. Лев Толстой муҳаббатро ягона шартӣ зарурии ҳаёти инсон ва фазилати асосӣ медонист.

Дар маркази диққати концепсияи педагогии К.Н. Вентсел шахсияти кӯдак бо манфиатҳо ва талаботҳои ӯ гузошта мешуд. К.Н. Вентсел

таъкид мекунад, ки мақсади тарбияи маънавию ахлоқӣ «талқини некӣ» набуда, балки бедоркунии иродаи мустақили озоди ахлоқӣ, эҷодиёти аслии ахлоқӣ дар кӯдак мебошад» [162, с. 14-38]. Бо назардошти он ки тарбия бо фарҳанг зич алоқаманд аст, К.Н. Вентсел ба масъалаи муносибати байни тарбия, ҷамъият ва фарҳанг рӯ меорад. Педагог бо гузоштани ин савол нишон медиҳад, ки назарияи тарбияи озод тарафдори бунёди фарҳанги олие мебошад, ки насли муосир бояд ба сӯйи он ҳаракат кунад. «Мусоидат кардан ба бунёди ин...фарҳанги олий карзи муқаддаси мост ва ба иҷрои он танҳо моро маҳз тарбияи озод, ки ҳадафи олии худро дар ташаккули шахсияти эҷодкори инфиродӣ мебинад, бурда метавонад».

Фарҳанг ба такмили шахсияти кӯдак мусоидат мекунад ва К.Н. Вентсел бо ҳар роҳ кӯшиш мекард маҳз фарҳангро ба яке аз лаҳзаҳои асосии тарбиявӣ табдил диҳад. Аммо, бо истифода аз муносибати фарҳангшиносӣ ба назарияи тарбияи озод пай бурдан мумкин аст, ки ба ақидаи К.Н. Вентсел, ҳар як кӯдак бояд ҳақ дошта бошад маҳз он чизро дар фарҳанги додашуда интиҳоб кунад, ки онро фардияти беназири ӯ талаб мекунад. Дар акси ҳол, фарҳанг хусусияти берунӣ, намоишкорона пайдо мекунад. К.Н. Вентсел чунин мешуморид, ки бояд ҳамаи кори имконпазирро кард, то ки фарҳанг аз мақоми фарҳанги берунӣ, намоишкорона нисбат ба шахсият, ба мақоми фарҳанги ҳақиқии ботинии шахсият интиқол дода шавад.

Дар давраи баъд аз инқилоб тарбияи арзишҳои маънавию ахлоқӣ дар таҳқиқотҳои педагогӣ аз мавқеаҳои синфӣ баррасӣ карда мешуд. Дар педагогикаи шӯравӣ масъалаи арзишҳои маънавию ахлоқӣ ҷои муҳимро ишғол мекард.

А.С. Макаренко дар кори илмӣ-педагогӣ ва амалии худ бо насли наврас имкониятҳои гурӯхро дар ташаккули шуури ахлоқии донишҷӯён амиқ кушода додааст. Вай боварӣ дошт, ки «меъёрҳо дар ҳар як лаҳзаи додашуда бо эҳтиёҷи синфӣ ва муборизаи мо муайян мешаванд. Ва

офариниши навъи матлуби рафтор, пеш аз ҳама, мавзуи таҷриба, одат, машқҳои тӯлонӣ дар он чизест, ки ба мо лозим аст» [87, С. 424].

Тарбия кардани одам, меғуфт А.С.Макаренко, маънои дар ӯ тарбия кардани роҳҳои ояндадореро дорад, ки дар онҳо хурсандии фардои ӯ, – ангезаи ҳақиқӣ дар ҳаёти одам ҷойгир аст. Тарбияи роҳҳои ояндадор дар ҳаёти ҷавонон набояд ба таври худҳаракат, аз як маврид ба мавриди дигар ҷараён гирад. Дар таълимоти А.С. Макаренко «низоми хатҳои ояндадор»-и пайдарпай амал мекард, ки онро ӯ «назарияи хурсандии фардо» номид, зеро дар он дурнамоҳои гуногуни хурсандибахш ба ҳам пайваست мешуданд. Ин яке аз бозёфтҳои пурқиматтарини педагогии Макаренко мебошад. «Низоми хатҳои дурнамо»-и ӯ ба омӯзгор ёрӣ мерасонад, ки барои шогирдонаш роҳҳои умедбахшро муайян намуда, он «шодии фардо»-ро ба ҳаёт татбиқ намояд, ки одам бе он одам «дар ҷаҳон зиндагӣ карда наметавонад», ташкил кардани ҳаёт ва фаъолияти гурӯҳи донишҷӯёнро тарзе меомӯзонад, то ки дар кори оддитарин ҳаррӯзагӣ, тирагӣ набошад.

Асарҳои В. Сухомлинский дар ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ аз аҳамияти калон бархӯрдор аст. «Мо саъй менамоем, ки дар шуур ва ҳиссиёти ҳар як кӯдак идеали муҳими ахлоқиро тасдиқ кунем: шаъну шарафи шахсии ман аз он иборат аст, то ки ба одамон некӣ кунам ва бадӣ накунам» [125, С. 33-35]. В.А. Сухомлинский хулоса мекунад, ки арзишҳои маънавию ахлоқии шахсият дар солҳои навҷавонӣ дар атрофи ҷузъи ғоявии он сохторбандӣ мешаванд.

Муҳаббати самимӣ ба кӯдакон ва фарҳанги ҳақиқии педагогӣ, ба ақидаи В.А. Сухомлинский, мафҳумҳои ҷудонашавандаанд. Ба эътиқоди ӯ, омӯзгор вазифадор аст, ки боварии кӯдаконро қадр карда тавонад, беҳифозатии кӯдаконро дарёғ дошта бошад, барои онҳо таҷассумгари некиву адолат бошад. Бе ин ҳислатҳо омӯзгор буда наметавонад.

Дар ҷомеа аз оммавияти калон ҳамеша назарияҳои «тарбияи оқилона» бархӯрдор буд, ки дар он тасаввурот дар бораи тарбия бо ғояҳои дар донишҷӯён бедор кардани эҳтиром ба шаъну шарафи инсон

ва ҳақиқат рабт дода мешуданд. Давраи солҳои 50 – 60-уми асри XX ақидаҳои назариявиеро, ки ба фардияти кӯдак вобастаанд, ошкор мекунад, гарчанде фардият ҳанӯз дар мадди дуҷум қарор дорад (М.И. Данилов, В.М. Коротов, М.И. Махмутов). Дар педагогикаи солҳои 70–80-уми асри XX таваҷҷуҳи зиёд ба таҳқиқи масъалаҳои тарбия мушоҳида мешавад. Ба ҳадафҳои тарбия чунин ҷанбаҳо, ба монанди ахлоқи кӯдак ва фардияти ӯ дохил мешаванд (Б.Г. Ананев, Е.В. Бондаревская, З.И. Василева, В.В. Давидов, П.В.Занков, Т.Е. Конникова, Б.Т. Лихачев, И.С. Маренко, К.Д. Радина, Г.П. Шедровитский, Д.П. Элконин ва дигарон).

Б.Г. Ананев, Л.С. Виготский, Н.В. Гусева, А.Б. Запорожес ва дигарон дар бораи аҳамияти алоқа бо олами фарҳанге ҳарф мезаданд, ки таҳсилоти беназири ибтидоиро ба вучуд оварда, рушди олами ботинии одамро роҳнамоӣ мекунад. Яке аз вазифаҳои асосии маорифи ватанӣ «дар наслҳои наврас эҷод кардани мабдаҳои бунёдии он арзишҳои мебошад, ки ба таври анъанавӣ дар нақши ангеҳои ҳаёт ва фаъолияти инсонӣ, ки аҳамияти доимӣ доранд, амал мекунанд» [153, С. 26-27], [34], [49].

И.С. Маренко масъалаҳои тарбияи маънавӣ-ахлоқиро аз тариқи категорияи «муносибати шахсият» баррасӣ мекунад. Ба онҳо пешниҳод карда мешавад, ки муносибатҳои донишҷӯёнро ба меҳнат, ба моликияти ҷамъиятӣ, таълим, гурӯҳ, ба худ ва ба одамон ба назар гиранд. Дар рушд ва ташаккули шахсияти донишҷӯ, тавре ки олим ишора мекунад, андӯхтани таҷрибаи ахлоқии рафтор аҳамияти калон дорад. Таҷрибаи рафтори ахлоқӣ – ин мазмун ва шартҳои таҷрибаи усули амалҳо ва кирдорҳо дар ҳар як марҳилаи таҳсилот мебошад. Ин муносибатҳо бояд сатҳи баланди ахлоқӣ дошта, ба ташаккули идеал дар донишҷӯён мусоидат намоянд [88, С. 62].

Дар таҳқиқоти К.Д. Радина бори аввал робитаҳои мутақобилае, ки байни арзишҳо ва муносибатҳои маънавӣ-ахлоқӣ ва муносибатҳои донишҷӯён ба вучуд меоянд, ошкор карда шудаанд. Вай ба назарияи

тарбия мафҳуми «муносибати эҳсосотӣ-ахлоқӣ»-ро ворид мекунад [30, С. 72-80].

Дар концепсияи Т.Е. Конникова тарбияи маънавӣ-ахлоқии шахсият ҳамчун азхудкунии пайвастаи меъёрҳои ҷамъиятӣ ва принципҳои ахлоқие ба амал бароварда мешавад, ки дар ҷомеа қабул шуда, ба таври объективӣ барои донишҷӯён намунаи мувофиқи ахлоқиро барои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ амалӣ маҳсуб меёбад. Ба ақидаи ӯ, муошират ва фаъолиятро тавре ташкил кардан, муносибатро бо дигарон тавре ба роҳ мондан лозим аст, то ки донишҷӯён пайваста дар низоми муносибатҳои зиндагӣ кунанд, ки ба арзишҳои маънавию ахлоқи мувофиқ бошанд [66].

З.И. Василева мафҳуми ахлоқро аз доираи ангезаҳо берун бароварда, онро бо чунин хислатҳои интегралӣ шахсияти ягона, ба монанди мавқеи ахлоқӣ дар гурӯҳ, боварҳо, муносибатҳои инсоншиносӣ алоқаманд мекунад [160, С. 3-7].

Масъалаи тарбияи арзишҳои маънавию ахлоқиро мавриди баррасӣ қарор дода, бояд қайд кард, ки дар аксарияти таҳқиқотҳо тарбияи арзишҳои ахлоқӣ ба сифати муҳимтарин ҳадафи тарбияи инсон дониста мешавад (Б.Г. Битинас, Е.В. Бондаревская, З.И. Василева, Б.Т. Лихачёв, И.С. Маренко, Л.И. Новикова, И.М. Таланчук). Дар назария ва амалияи тарбияи ахлоқӣ мавқеъҳои усулан нав дар ҳалли масъалаи «гурӯҳ ва шахсият» дар робита ба баланд бардоштани мақоми шахсият ошкор шуданд (А.Т. Куракин, Л. И. Новикова, Б.Т. Лихачёв) [216, С. 45].

Дар маорифи муосир тамоюл ба фард, ба рушди шахсият ба вуқӯъ пайваста истодааст, ки фарҳангро ба муҳимтарин омили таҷдиди маънавии ҳам шахсияти алоҳида, ҳам ҷомеа дар маҷмӯъ табдил медиҳад. Мавриди таваҷҷуҳи мо ҷанбаи тарбиявӣ-таҳсилоти фарҳанг ҳамчун асоси ҳифзи арзишҳои маънавию ахлоқӣ ва интиқол додани онҳо ба донишҷӯён дар робитаи зичи мутақобилаи рушди шахсияти алоҳида ва ҷомеа дар маҷмӯъ мебошад. Маҳз аз ин рӯ дар педагогикаи муосир ба фарҳанг ҳамчун омили рушди иҷтимоӣ аҳамияти махсус дода мешавад.

Р.М. Чумичева қайд мекунад, ки «рушди фардӣ-эҷодии шахсият бе алоқаи байни кӯдак ва фарҳанг имконнопазир аст. Маҳз фарҳанг ҳамчун омили пайвасткунандаи байни чизи иҷтимоӣ ва ирсӣ дар шахсият амал карда, инсонро узви ҷомеаи мутамаддин месозад» [142, С. 14].

Дар вақтҳои охир назарияи таҳсилоти шахсият – меҳвар рушд кардааст. Он ба тарбияи одаме, ки қодир аст дар байни одамон мувофиқи қонунҳои меҳру муҳаббат, неқӣ, адолат ва ғайра зиндагӣ кунад, яъне ба ҳамаи он чизе, ки ба мафҳуми арзишҳои маънавию ахлоқӣ мувофиқ мебошад, нигаронида шудааст. Ба сифати роҳнамои методологии таҳқиқоти мо ғояҳои Е.В. Бондаревская мебошад.

Е.В. Бондаревская мақсади таҳсилоти арзиш-меҳварро ҳамчун «тарбияи инсонӣ ягонаи фарҳанг, ки дорои моҳиятҳои бо ҳам алоқаманди табиӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мебошад» таъриф кардааст [31, С. 73]. Вай мафҳумҳои зеринро муайян мекунад, ки ба раванди тарбиявӣ хосанд:

- тарбияи шахсияти инсондӯст (шафқат, неқӯкор ва ғайра);
- тарбияи шахсияти фарҳангӣ (донистани забонҳои модарӣ ва хориҷӣ, адабиёт, таърих, бомаърифатӣ ва ғайра);
- тарбияи шахсияти озод (сатҳи баланди худшиносӣ, мустақилияти қабули қарорҳо ва ғайра);
- тарбияи шахсияти эҷодкор (эҷодкорӣ ҳаётӣ, зехни рушдёфта, донишҳо, маҳоратҳо, малакаҳо ва ғайра);
- тарбияи шахсияти маънавӣ (талабот ба маърифат, талабот ба зебӣ ва ғайра);
- тарбияи шахсияти ахлоқӣ (шаъну шараф, вичдон, дарки вазифа, эҳтироми шаъну шарафи инсон ва ғайра) [29], [31].

Азбаски суҳан дар бораи одамони ҷавон, ташаккули шахсияти онҳо меравад, табиист, ки савол дар бораи таносбуҳои афзалиятноки таълим, рушд ва тарбия ба миён меояд. Қаблан мо дар бораи таълиму тарбия ҳарф мезадем, имрӯз чизи асосӣ таълиму тарбия аст, зеро тарбия – ин рушди шахсият, баҳусус аз ҷиҳати ахлоқӣ низ мебошад. Ва дар шароити

ҳозира лозим аст на он қадар дар бораи тарбия, чӣ қадар дар бораи худтарбиякунӣ ҳарф зада шавад. «Кӯдак худро ҳудаш месозад ва мо – ёварони ӯ, вобаста ба соҳаи худ ҳастем. Механизмҳои психологии рушд аз тариқи мавзӯи фаъолият амал мекунад. Воситаи тавоноии рушд ва, аз ин рӯ, тарбияи фаъолияти таълимӣ мебошад» [132].

И.С. Артюхова [155] таъкид мекунад, ки арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ бояд ба асоси ҳамаи методикаҳои фанӣ табдил ёбанд. Хусусияти асосии мазмуни арзиш-меҳвари таҳсилот аз он иборат аст, ки он ҷудо аз мавҷудияти шакли муҳофизавии он – технология, методика, шакл ва ғайра муқаррар карда намешавад. Ба ҷуз аз ҷузъҳои стандартии аз берун муқарраршаванда, ба мазмуни таҳсилоти арзиш – меҳвар унсурҳои шахсиятӣ ва эҳсосотӣ–арзишӣ дохил мешаванд, ки аз ҳуди раванди таълим бо муоширати ба он ҳосил байнисубъективӣ ҷудонашаванда мебошанд. Ҳамин тариқ, ба ақидаи И.С. Артюхова, мазмуни машғулиятҳои таълимӣ бояд аз таҷрибаи илмӣ фарҳангӣ, ки новобаста аз раванди таълиму тарбия, яъне дар шакли маводӣ таълимию барномавӣ (стандартҳои таҳсилотӣ) ва таҷрибаи шахсиятӣ вучуд дорад, ташаккул ёбад.

Вазифаи махсуси таҳсилот аз он иборат аст, ки бо мазмуни худ он асосҳои бунёдӣ, заминавии шахсияти озода эҷодкор, инсонӣ фарҳанг, ҷиҳатҳои маънавӣ, ахлоқӣ, экологӣ, зебоишиносӣ, иқтисодӣ ва дигари онро поягузорӣ мекунад. Ва барои ин, тавре ки В.Болотов ва А. Малишевский одилонӣ қайд мекунад, «дарки таҳсилот дар заминаи ҳаёти шахсе, ки ба фарҳанг пайваст шуда, имконияти татбиқ намудани қувваҳои моҳиятии худро пайдо намекунад», зарур мебошад [35]. Ба ақидаи ин муаллиф, мазмуни зиндагӣ – ин заминаи рушди маънавӣ-ахлоқӣ кӯдак буда, таҳсилот танҳо аз тариқи механизмҳои худ ба рушд таъсир мерасонад.

Масъалаи муҳим дар тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ масъалаи ошкор намудани механизми ташаккули онҳо дар донишҷӯён мебошад.

Ба сифати меҳнзмҳои ташаккули таҳсилоти шахсияти ҷустуҷӯ (Г.И. Шукина), интиҳоб (Л.А. Йовайша), арзёбӣ (М.Г. Казакина), худтатбиқкунии шахсият (О.В. Ивановская), проексия (Е. И. Головаха), механизми ҷамъбастишудаи арзишии ташаккули арзишҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳими «ҷустуҷӯ–арзёбӣ–интиҳоб–проексия» (А.Б. Кирякова), механизми эҳсосотӣ–арзишии тарбияи арзишҳои маънавию ахлоқии «дарк–арзишдиҳӣ–баҳодиҳӣ–интиҳоб–азхудкунӣ» (В.В. Николина) – ро ном мебаранд [216].

Дар консепсияи илмӣ В.В. Николина марҳилаҳое ҷудо карда шудаанд, ки бо тарбияи арзишҳои маънавию ахлоқӣ дар донишҷӯён алоқаманд буда, имкон медиҳанд азхудкунии онҳо пурра таъмин карда шавад. Марҳилаҳои ба ҳам алоқаманди раванди ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ ҳамзамон фаъолияти хусусияти маърифатӣ, эҳсосотӣ ва иродавидоштаро дар бар мегиранд. Аз як тараф, ташаккули онҳо ба доираи маъноии худ, ба «Ман»-и худ, ва аз тарафи дигар бошад, – ба амалҳои маъноэҷодкунандаи дарки олам, қабули арзишҳо нигаронида шудааст [98, с. 5-19].

Н.Е. Шуркова омилҳои зерин, ки ба ташаккули арзишҳо дар раванди тарбиявӣ таъсир мерасонанд, «интиҳоб–тамоюл–зиндагӣ»-ро муайян мекунад:

– намоиши интиҳоби арзишӣ, вақте ки донишҷӯён дар назди алтернатива истода, «некӣ, ҳақиқат ва зебоиро дар ҳамаи зухурот бар муқобили бадӣ, дурӯғ, зишти интиҳоб мекунанд»;

– фаъолияти арзиш – меҳвар, вақте ки тарбиятгиранда бо олам ба таври муштарак амал карда, арзёбии фаъолияти мутақобиларо барои ҳаёти худ анҷом медиҳад;

– риояи муносибатҳои арзишӣ аз ҷониби тарбиятгирандагон дар фаъолияти муштарак бо воқеияти атроф.

Н.Е. Шуркова «варианти дурушт кардашудаи ахроми арзишҳои олитарин» – ро пешниҳод мекунад, ки арзишҳои зерини ахлоқиро дарбар мегирад: озодӣ, хушбахтӣ, вичдон, баробарӣ, адолат, бародарӣ, меҳнат,

маърифат, муошират, бозӣ, некӣ, ҳақиқат, зебӣ, ҳаёт, табиат, ҷамъият [149, с. 35].

Дар таҳқиқотҳои баъзе олимон (В.Г. Воронсов, М.Г. Казакин, А.В. Киряков, Н.А. Коростелев, Л.П. Разбегаев) нишон дода шудааст, ки арзишҳои маънавию ахлоқӣ дар ҷаҳолияти ҳаётии одамон вазифаи танзимкунандаро иҷро карда, дорои маъноӣ мустақил мебошанд ва аз ин рӯ қабати пурраро дар мероси фарҳангӣ ташаккул дода, хусусиятҳои ҷаҳонбиниро муайян мекунанд. Маҳз ба туфайли нишонаи маънавию ахлоқӣ ба тарбияи маънавию ахлоқӣ бевосита алоқаманд буда, гурӯҳи махсуси арзишҳои маънавию ахлоқӣро ташаккул медиҳанд.

Солҳои охири давлат илмӣ педагогӣ ва ҷомеа ба тарбияи насли наврас ҳамчун вазифаи афзалиятнок ҳидоят мекунад. Ба доираи вазифаҳои давлати демократӣ фароҳам овардани чунин шароити педагогӣ барои ҷустуҷӯи озоди ахлоқӣ ва рушди арзишҳои маънавию ахлоқӣ дохил мешавад, ки зимни онҳо ҷустуҷӯи ҷаҳлонаи асосҳои инсондӯстонаи ҳаётии инсон сурат мегирад.

Мутобиқи қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» вазифаҳои таълиму тарбия ба як маҷмӯи ягонаи арзишҳо: тарбияи муҳаббат ба Ватан, шаҳрвандӣ, ватандӯстӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамкориҳои байни халқҳо, риояи арзишҳои умумибашарӣ, тарбияи интернационализм, омодагӣ ба зиндагӣ дар ҷомеаи муосир, талош барои тақмили он, ташаккули манзараи илмӣ олам дар интиҳоби озодонаи ақида ва боварҳо аз ҷониби донишҷӯён ва, бинобар ин, тамоюлҳои арзишӣ муттаҳид карда шудаанд. Тағйироти назаррас дар сохтори онҳо, ки бо раванди тасдиқи принципҳои гуманистӣ ва демократӣ дар соҳаи маориф алоқаманд буда, аксар вақт ба қоидаҳои қатъии иқтисоди бозорӣ ба муҳолифати шадид медароянд, муносибатҳои нав, инъитифозиртар, аз доғмаҳои идеологӣ ва конъюнктураи сиёсӣ озодро ба тарбия ва таълими ҷавонон, ба арзишҳои маънавию ахлоқӣ онҳо тақозо менамоянд.

Айни замон дар мамлакат тамоюлҳои муносибати навшуда ба вазъият ва моҳият, ба паёмадҳои ташаккулёфтаи манфии вазъияти тарбия дар асоси маълумотҳои заминавии таълиқии илмҳои ҷомеашиносӣ, ки ба солимгардонии маънавии фазои тарбиявии шахсият нигаронида шуда, дар барномаи рушди тарбияи дар низоми маорифи Тоҷикистон инъикос ёфтаанд, ба мушоҳида мерасанд.

Дар айни замон барои ташаккули арзишҳои маънавий-ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ заминаҳо ба вуҷуд омадаанд. Ҷанбаҳои зерини ташаккули арзишҳои маънавий-ахлоқиро таъкид мекунем:

- тарбияи маънавиёт аз тариқи анъанаҳои ахлоқии халқи тоҷик;
- тарбияи шахрвандӣ, ки моҳияти он маънои шахрванд будан, яъне маънои баробар кардани манфиатҳои худро бо манфиатҳои давлат дорад» [57];
- таълими дунявӣ;
- чун анъана ҷанбаи ҳуқуқии тарбияи маънавиёт ҷойгоҳи махсус дорад, зеро ҳадафи тарбияи ҳуқуқӣ шинос намудани ҷавонон бо мавқеъ ва уҳдадорҳои шахс дар назди ҷомеа мебошад;
- шинос шудан бо арзишҳои фарҳангии андӯхтаи халқи тоҷик ва тамоми инсоният ба ташаккули фарҳанги ботинӣ, рушди сифатҳои зеҳнӣ ва ахлоқӣ мусоидат мекунад.

Ҳама гуфтаҳои боло хусусияти бисёрҷанбагӣ ва бисёррангии ташаккули арзишҳои маънавий-ахлоқии донишҷӯёнро тасдиқ мекунад.

Ҳамин тавр, адабиёти омӯхта ва таҳлил кардашуда нишон медиҳад, ки масъалаи арзишҳои маънавий-ахлоқӣ ва ҷойгоҳи он дар тарбияи шахсияти донишҷӯёни яке аз мавзӯҳои муҳимтарин на танҳо дар илми муносири педагогӣ ба шумор меравад, балки он дар таърихи мактаби ҷаҳонӣ, аз давраи қадим ва асрҳои миёна сар карда, нақши пешбарандаро низ бозидааст.

Арзишҳо ва идеалҳо бо омилҳои таърихӣ зич алоқаманданд. Дар робита ба ивазшавии синфҳо, тасаввурот дар бораи арзишҳо ва идеалҳо

низ тағйир меёфтанд. Аммо ҳам дин, ҳам фалсафа тасдиқ мекунанд, ки дар одамон зимни ивазшавии форматсияҳо чизи зиёди умумие боқӣ мондаанд, ки ҳазорсолаҳо боқӣ монда, аз насл ба насл мегузаранд. Инҳо меъёрҳои ахлоқии бо вақт санҷидашудае мебошанд, ки ба арзишҳои умумибашарии маънавию ахлоқӣ табдил ёфтаанд.

Дар хотима қайд мекунем, ки дар ҳамаи марҳилаҳои рушди маорифи Тоҷикистон ба масъалаҳои тарбия аҳамияти аввалиндараҷа дода мешуд.

«Кори асосии тарбия маҳз аз ҳамин иборат аст, – навишта буд С.Л. Рубинштейн, – то ки одамро бо ҳаёт бо ҳазорҳо риштаҳо тавре пайваस्त кунад, то ки дар назди вай аз ҳар тараф вазифаҳои пайдо шаванд, ки барои ӯ аҳамияти калон доранд, барои ӯ ҷолиби диққатанд, онҳоро аз онҳо худ мешуморад ва ба ҳалли онҳо ӯ дохил мешавад» [113].

Дар осори педагогҳо қайд карда мешавад, ки табиати педагогии инсонпарварӣ дар соҳаи муносибатҳои инсонии байни омӯзгор ва донишҷӯ қарор дорад. Дар ин муносибатҳо шахсияти донишҷӯ бо олами ботинӣ, шавқу ҳавас, талабот, қобилиятҳо, имкониятҳо ва хусусиятҳои худ арзиши асосӣ маҳсуб меёбад. Аксар вақт ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ бо муносибати инсондӯстона ба одам муайян карда мешавад, яъне сифатҳои шахсӣ бо таъба ба арзишҳои инсондӯстона – меҳрубонӣ, шафқат, шаъну шараф, вичдон, адолат, одоб, дарки вазифа, эҳтиром ба шаъну шарафи инсонӣ ташаккул меёбанд. Моҳиятан ин самтнокии асосии тамоми раванди тарбия мебошад. Мақсади асосии он рушди шахсияти долнишҷӯ мебошад, ки ба интиҳоби бошуурона ва масъулиятноки рафтору кирдорҳо дар вазъиятҳои гуногуни зиндагӣ, бидуни вайрон кардани арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, умумибашарӣ, умумиарзишманд қодир мебошад.

Хулосаи боби якум

Дар боби аввал мазмуни маъноии мафҳуми арзишҳои маънавию ахлоқии фаъолияти касбии донишҷӯ, ки мо онро дар таҳқиқоти мазкур

ба он риоя хоҳем кард, ошкор карда шуд. Ҳамин тариқ, дар кори мо мафҳуми мазкур он хусусиятҳоеро мефаҳмонад, ки ба донишҷӯ имкон медиҳанд талаботҳои маънавӣ-ахлоқии худро қонеъ созанд ва ҳамчун дастурамал барои фаъолияти иҷтимоӣ ва касбии ӯ, ки ба ноил шудан ба ҳадафҳои аз ҷиҳати ҷамъиятӣ муҳимми инсонпарварона нигаронида шудаанд, хизмат кунанд.

Дар боб ба ҷанбаи сохторӣ-мазмунӣ фарҳанги касбии мутахассис равшанӣ андохта шудааст. Якчанд ҷузъҳои дигар илова карда шуданд – ҳавасмандкунӣ ва амалиётӣ. Дар натиҷа, ҷузъҳои сохтори салоҳиятнокии иҷтимоӣ-меҳнатӣ ба тариқи зайл мебошанд:

- маҷмӯи арзишҳое, ки аз ҷониби инсоният офарида шуда, ба раванди касбӣ дар марҳилаи муосири рушди он ба таври хос дохил карда шудаанд;

- ҷузъи технологӣ (усулҳо ва тарзҳои фаъолияти касбии мутахассис).

- ҷузъи шахсиятӣ-эҷодӣ (механизми азхудкунии фарҳанги касбӣ ва таҷассуми он ҳамчун амали эҷодӣ).

- ҷузъи ҳавасмандӣ (мазмунӣ маънавии касб).

- ҷузъи амалиётӣ (таъмини «технологӣ»-и мазмунӣ маънавии касб).

Дар зинанизоми арзишҳое, ки барои шуури касбии мутахассисони оянда хосанд, гурӯҳеро ҷудо кардан мумкин аст, ки дохилшавии арзишҳои кори касбиро ба сохтори арзишҳои умумибашарӣ ё арзишҳои ҷомеаи додасуда (арзишҳои ахлоқӣ, донишҳо, иттилоот, фарҳанг, илм, маориф, китоб, санъат, арзишҳои зебоишиносӣ ва ғайра) ва гурӯҳи арзишҳои касбӣ: идеалҳо, анъанаҳо, меъёрҳои функционалӣ ва мақомиро инъикос мекунад.

Ҳангоми ҳалли вазифаи дуҷуми таҳқиқот дар муқоиса бо арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯёни дигар муассисаҳои таҳсилот дар қор хусусиятҳои зерини арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус ошкор карда шуданд:

- ҷои аввалро дар зинанизоми арзишҳо барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус дар муқоиса бо донишҷӯён

(арзишҳои умумибашарӣ) ва донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии (маърифат) меҳнат ишғол мекунад;

- ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯён ба тамоюлҳои арзишҳои аллакай қисман ташаккулёфта таъяс мекунад;

- муносибатҳои арзиширо донишҷӯ ба худ татбиқ менамояд, ки ба принсипҳои таълиму тарбияи ғайридирективӣ мувофиқ аст;

- фаъолияти таълимии донишҷӯ бо тамоюли касбӣ тавсиф мешавад;

- ҳангоми дохил шудан ба муассисаи таҳсилоти миёнаи махсус донишҷӯ аз мавқеи таълимгиранда ба мавқеи таълимдиҳанда мегузарад.

Тасаввуроти дар боби мазкур дар бораи моҳият ва хусусиятҳои арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ тавсифёфта ҳангоми таҳияи шароити педагогӣ ва барномаи ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯён дар шароити муҳити таҳсилотии коллеҷ, ки дар боби дуюм тавсиф шудааст, аз ҷониби мо ба ҳисоб гирифта хоҳанд шуд.

БОБИ II. ШАРОИТҲОИ МУОСИРИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ ДОНИШЧӢЁНИ КОЛЛЕЧҲОИ ТЕХНИКӢ

Дар дониши илмӣ, тавре ки дар боби қаблӣ муқаррар карда шуд, барои баррасии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишчӯёни коллеҷ ва муайян намудани шароити мувофиқи педагогӣ, равшан намудани механизми ташаккул ва рушди арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишчӯён заминаҳои муайян ташаккул ёфтаанд. Барои мо, инчунин, лозим аст, имкониятҳои муҳити муосири таълимиву тарбиявиро дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии муқаррар намоем. Боби мазкур ба ҳалли ҳамин вазифаҳо, инчунин ба таҳлили натиҷаҳои озмоиши шароити педагогии ошкоршуда бахшида шудааст.

2.1. Нақши муҳити муосири таълимиву тарбиявии коллеҷи техникӣ дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишчӯён

Масъалаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишчӯён зарурати истифодаи ҳадди аксари имкониятҳои муҳити инноватсиониро тақозо мекунад. Дар баробари ин, омӯзиши адабиёти махсус оид ба масъалаи мазкур маълум кард, ки масъалаҳои ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишчӯён дар муҳити инноватсионӣ қаблан матраҳ нашудааст. Бинобар ин, ба назари мо, ба мақсад мувофиқ аст, ки саволҳои зеринро дида бароем: Муҳити таҳсилотӣ аз чӣ иборат аст? Самтҳои асосии корҳои тарбиявӣ дар муассисаи тасҳилоти миёнаи касбӣ кадомҳоянд? Концепсияҳои таълимию тарбиявие, ки дар муассисаи тасҳилоти миёнаи касбии техникӣ истифода мешаванд, аз чӣ иборатанд? Корҳои тарбиявӣ чӣ гуна имкониятҳои педагогӣ доранд? Имкониятҳои муҳити таҳсилотӣ барои ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ чӣ гунаанд? Мақсади бахши мазкур аз ҳалли саволҳои зикршуда иборат мебошад.

Чустучӯи ҷавоб ба саволҳои ба миён гузошташуда моро водор мекунад, ки ба рушди маориф ва тарбия дар ҳазорсолаи нав замина гузошта, самтҳои асосии фаъолияти тарбиявиро муайян мекунад, мурочиат намоем. Бояд таъкид дод, ки таҳсилоти миёнаи касбии даҳсолаи охир – ин сатҳи сарфакоронатарин ва серталабтарини таҳсилоти касбӣ аз ҷониби шахсият ва ҷамъият мебошад [202, С. 5].

Қабул аз баррасии имкониятҳои муҳити тарбиявӣ-таҳсилотии коллеҷҳои техникӣ дар ташаккули арзишҳои маънавий-ахлоқии донишҷӯён зарур аст таҳлили маъноии мафҳумҳои анҷом дода шаванд, ки ба навъе ба истилоҳи «муҳити тарбиявӣ-таҳсилотии коллеҷ» алоқаманданд.

Коллеҷ – ин муассисаи мустақили таҳсилоти навъи пешрафте мебошад, ки дар он барномаҳои амиқ кардашудаи таҳсилоти миёнаи касбӣ аз рӯи нақшаҳои инфиродии таълимӣ татбиқ гардида, ба мутахассисони оянда сатҳи баланди тахассусиро таъмин менамояд.

Коллеҷҳо омодаسازیи бисёрзинаи мутахассисони дорои таҳсилоти миёнаи касбиро амалӣ мегардонанд ва, чун қоида, муассисаҳои таҳсилоти бисёрфункционалӣ ва бисёрравия мебошанд.

Коллеҷ – ин муассисаи инноватсионии таълимиест, ки сатҳи марбутаи омодаسازیи кадрҳои ҷавобгӯи талаботи муосирро таъмин намуда, барои ташаккули таҳсилоти бетанаффус имкониятҳои васеъ дошта, барои истифодаи технологияҳои пешқадами педагогӣ ва ҳалли масъалаи башардӯстонаسازیи таҳсилот шароити заруриро фароҳам меорад. Имрӯз, ин навъи муассисаи таҳсилоти миёнаи касбиро ҳамчун як навъи пешбарандаи низомташаккулдиҳандаи муассисаи таҳсилоти тамоми таҳсилоти миёнаи касбии Тоҷикистони муосир номидан мумкин аст.

Хусусияти тайёрии касбӣ дар коллеҷҳои Тоҷикистон ҳислати инноватсионии он мебошад, ки ба педагогҳо имкон медиҳад кори таълиму тарбияро бо қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ҳамроҳ созанд; назар ба дигар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус таҳсилоти олитарро диҳад;

аз ҷиҳати сохтори раванди таълимӣ, шаклу методҳои таълим коллеч ба муассисаи таҳсилоти олии наздик мешавад. Маҳз дар коллеч, навъи усулан нави муассисаи таълимӣ дар Тоҷикистон шароити заминаҳои зарурӣ барои татбиқ ва худтатбиқкунии шахсияти донишҷӯ ва омӯзгор, рушди маънавии онҳо, тақмили маҳорати касбии педагогӣ фароҳам оварда мешаванд.

Аксари натиҷаҳои усулан муҳиме, ки солҳои охир ба даст оварда шудаанд, чун қоида, пайдоиши навгониҳоеро муайян мекунанд, ки татбиқи онҳо ногузир низоми иҷтимоию фарҳангиро тағйир медиҳад. Чунин навгониҳо инноватсияҳо номида мешаванд. Самаранокии муҳити тарбиявии коллеч ба дараҷаи зиёд натиҷабахшии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқиро муайян мекунанд.

Истилоҳ ва мафҳуми «инноватсия»-ро ҳамчун категорияи нав дар даҳаи аввали асри XX олими австриягӣ И. Шумпетер ба гардиши илмӣ ворид карда буд. Истилоҳи «инноватсия» (аз латинӣ: инноватис) ҳамчун чизи нав, навгонӣ, тағйирдиҳӣ тафсир меёбад. Инноватсия маънои ҷорӣ намудани чизи нав, навгонӣ, яъне навсозӣ, чизи нав, тағйирдиҳиро дорад. Дар охири солҳои 50-ум ва ибтидои солҳои 60-ум равандҳои инноватсионии педагогӣ мавзӯи омӯзиши махсуси олимон – педагогҳо дар назарияи тарбия (Т.И. Илина, З.Г. Нигматова, В.А. Сластенин, Ю.П. Соколников, И.Т. Огородников, Г.И. Шукина ва дигарон), дидактика (Ю.К. Бабанский, М.К. Енисеев, В.К. Кириллов, А.А. Кирсанов, И.Я. Лернер, М.И. Махмутов, М.Н. Скаткин ва дигарон), этнопедагогика (В.Ф. Афанасев, Г.Н. Волков, Я.И. Ханбиков ва дигарон) гардиданд. Дар солҳои 70-ум илми нав бо соҳаи сершоха ва мураккаб муаррифӣ гардид.

Дар таърихи педагогика истилоҳҳои «таълими анъанавӣ» ва «таълими инноватсионӣ» аз ҷониби олимони дидактикҳо соли 1978 дар маърузаи онҳо ба Клуби Рим пешниҳод гардиданд, ки таваҷҷуҳро ба номувофиқатии принципҳои таълими анъанавӣ ва талаботи ҷомеаи муосир ба шахсият ва рушди имкониятҳои маърифатии он ҷалб намуд.

Инноватсияҳо, равандҳои инноватсионии таҳсилот имрӯз воқеияти объективӣ, унсурҳои муҳими рушди низоми таҳсилоти миёнаи касбӣ мебошанд. Зухуроти инноватсионии амалияи педагогӣ гуногунанд: ғояҳои доираи васеи «педагогикаҳои инноватсионӣ»; технологияҳои инноватсионии таълим, ки дар доираи парадигмаи инсонпарваронаи таҳсилот ташаккул меёбанд, татбиқ карда мешаванд. Назарияи инноватсияҳои педагогӣ: тамоюлҳо ва қонуниятҳои рушди равандҳои инноватсионӣ (А.М. Новиков, Г.В. Мухаметзянова, Г. Б. Иброҳимов, Н. Р. Юсуфбекова ва дигарон); масъалаҳои таснифоти инноватсияҳои педагогӣ (К. Ангеловский, Н.Ю. Посталюк ва дигарон); масъалаҳои гунашиносии равандҳои инноватсионии таҳсилот (А.И. Субетто ва дигарон); гуногунии сохторҳои раванди инноватсионии таҳсилотӣ (М.М. Поташник, А.В. Лоренсов ва дигарон) ва ғайра рушд меёбанд [35, с. 44].

Мазмуни категорияи «инноватсияи педагогӣ» ҳамчун натиҷа (Н.В. Горбунова ва дигарон), ҳамчун раванд (М.М. Поташник ва дигарон) ва ҳамчун падидаи ягона (Г.В. Мухаметзянова ва дигарон) шарҳ дода мешавад [163]. Олимони ба он таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд, ки чӣ тавр амалияи дигаргунсозӣ бо ихтилофот байни талаботи мавҷуда ба рушди босуръати таҳсилоти миёнаи касбӣ ва бемахоратии педагогҳо дар татбиқи он дучор омадааст. Барои омӯхтани ин самтҳои озод дар мафҳумҳои инноватсияи педагогӣ зарур буд.

Дар «Луғати педагогика» се шарҳи мафҳуми «инноватсияи педагогӣ» оварда шудааст:

1. Тағйирдиҳии мақсаднок, ки ба муҳити таҳсилотӣ унсурҳои (навгониҳои) нави босуботро ҷорӣ менамояд, ки дорои навгонӣ буда, тавсифоти қисмҳо, ҷузъҳои алоҳида ва ҳуди низоми таҳсилотиро ҳамчун чизи том беҳтар месозанд.

Намудҳои навгониҳо аз рӯйи инҳо фарқ мекунанд:

- аз рӯи намуди фаъолият-педагогӣ, таъминкунанда, идоракунанда;
- аз рӯйи объекти тағйирот – захиравӣ, технологӣ ва маҳсулотӣ;

– аз рӯйи хусусияти тағйироти воридшаванда – куллӣ (дар ғояҳо ва муносибатҳои усулан нав асосёфта), омехта (омезиши нави унсурҳои маълум) ва дигаргунсозанда (намунаҳо ва шаклҳои мавҷудай тақмилдиҳанда ва пурракунанда);

– аз рӯйи миқёси тағйироти воридшаванда: маҳаллӣ (тағйирбиҳои аз ҳамдигар мустақили қитъаҳо ё ҷузъҳои алоҳида), модуль (гурӯҳи ба ҳам алоқаманд ва ба ҳамдигар мутобиқшудаи якҷанд тағйирдиҳиҳои маҳаллӣ), низомӣ (азнавсозии куллии низом ҳамчун чизи то);

– аз рӯйи миқёси истифода – якка ва паҳншуда;

– аз рӯйи сарчашмаи пайдоиш – берунӣ (берун аз низоми таҳсилотӣ) ва дохилӣ (дар дохили низоми таҳсилотӣ таҳия карда мешаванд).

2. Раванди азхудкунии наwgонӣ (восита, методика, метод, технология, барномаи нав ва ғайра).

3. Ҷустуҷӯи методикаю барномаҳои идеалӣ, ҷорикунии онҳо дар раванди таҳсилотӣ ва дарку андарёфти эҷодии онҳо [60, с. 102].

Ба иноватсияҳои соф педагогӣ тағйироти зеринро нисбат додан мумкин аст:

1) дар мазмуни таҳсилот, яъне дар нақшаю барномаҳои таълимӣ аз рӯйи ҳамаи ҷанҳо ё ҷанҳои алоҳида;

2) дар ташкили дохилии фаъолияти коллеҷ;

3) дар муносибатҳои «омӯзгор – донишҷӯ»;

4) дар методҳои таълим [161, С. 148-150].

Иноватсияҳо ҳамчун падидаи бисёрҷанба дар соҳаи маориф дорой самтнокии асосии худ – наwsозии сифатии фаъолияти педагогӣ мебошад. Ҷорӣ намудани иноватсияҳо дар раванди таҳсилот дар вазифаҳои марбутай технологияҳои иноватсионӣ ба таври назаррас зоҳир мегардад:

– амсиласозии фаъолияти касбӣ ҳамчун низоми педагогии таълим;

– рушди қобилиятҳои касбии таълимгирандагон дар шакли интерактивӣ;

– тақмили сифати раванди таълимӣ-тарбиявӣ [127, С. 33].

М.М. Поташник қайд мекунад, ки раванди инноватсионии таҳсилот дорои сохтори мураккаб буда, бисёрсохторӣ (аз рӯйи сохтори худ гуногун аст) мебошад. Муаллиф зинанизоми зерини сохторҳо: фаъолиятӣ, субъектӣ, сатҳӣ, сохтори даври ҳаётӣ, ки дар марҳилавӣ будан ифода ёфтааст, идоракунӣ, ташкилиро қайд мекунад. Дарвоқеъ, равандҳои инноватсионии таҳсилот низомнок мебошанд, вале маҷмӯи оддии онҳо бидуни пайвандҳои сохторӣ ва тавсифкунандаи раванди инноватсионии таҳсилот дар маҷмӯъ нокифоя мебошад. Дар байни қонуниятҳои ҷараёнгирии равандҳои инноватсионии таҳсилотӣ дар адабиёт чор қонуният фарқ карда мешаванд: қонуни бесуботшавии бебозгашти муҳити педагогии инноватсионӣ, қонуни татбиқи ниҳоии раванди инноватсионии таҳсилотӣ, қонуни қолаббандии инноватсияҳои педагогӣ, қонуни такроршавандагии даврӣ ва баргардандагии инноватсияҳои педагогӣ.

Таҳлили баъзе ҷанбаҳои муносибати инноватсионӣ дар раванди таҳсилоти муассисаи тасҳилоти миёнаи махсус имкон медиҳад як қатор муқаррароти умумӣ ифода карда шавад:

1. Технологияҳои инноватсионии таълиму тарбия дар аксари мавридҳо аз воситаи амсиласозии фаъолияти касбии мутахассиси муосир иборат мебошанд.

2. Дар раванди тарбиявӣ мазмун ва технологияҳои инноватсионӣ ҳар қадар бештар ва босифаттар ҷорӣ карда шаванд, ҳамон қадар пурратар ва ба таври мувофиқтар низоми арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯёни коллеҷро ташаккул додан мумкин аст.

3. Муносибати инноватсионӣ ба бунёди таълиму тарбия имкон медиҳад вазифаҳои мураккаби таълиму тарбия самараноктар ҳал карда шуда, ба коллеҷ дар қарор гирифтани дар речаи рушди доимӣ кумак мекунад [181, С. 4].

1. Ҷойи махсус дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бояд ба кори тарбиявӣ ҷудо карда шавад, ки ҳамаи самтҳои асосии рушди ҳамаҷонибаи донишҷӯро пешбинӣ менамояд [214, с. 22].

Дар айни замон яке аз самтҳои пешбарандаи рушди низоми таҳсилоти миёнаи касбӣ тақмили тарбия ҳамчун қисми ҷудонашавандаи ҳудудшиносӣ раванди ягонаи таҳсилотӣ дар асоси принципҳои зерин: самти инсонпарваронаи тарбия, самаранокии ҳамкориҳои иҷтимоӣ, мутамарказии тарбия ба рушди салоҳиятнокии иҷтимоӣ фарҳангии шахсият ба ҳисоб меравад.

Ҷавобон субъекти раванди тарбияи ҳудудшиносии ҳудудшавкунӣ иҷтимоӣ фарҳангӣ мебошанд, бинобар ин, имрӯз тарбия метавонад ва бояд на ҳамчун интиқоли яқсамтаи таҷриба ва ҳукумронӣҳои арзёбикунанда аз насли калонсол ба насли ҷавон, балки бояд чун фаъолияти муштарак ва ҳамкориҳои онҳо фаҳмида шавад, ки ба ташаккули маҳорати ҷаҳонбинӣ арзишии худ дар наврас, қардани интиқоли ҳаётӣ бо роҳи ахлоқӣ нигаронида шудааст.

Дар низоми маорифи Тоҷикистон фарҳанги нави тарбия фаъолон ташаккул меёбад, ки бо чунин хусусиятҳо, ба монанди гуногунандешӣ ва гуногунрангии амалияҳои тарбиявӣ, зиёд шудани дараҷаи озодии ҳамаи субъектҳои раванди таълиму тарбия, самтнокии шахсиятӣ–фаъолияти таҳсилот, ташкили муҳити тарбия, оптимизатсияи равандҳои иҷтимоикнуонӣ ва фардикунонӣ, хусусияти гуногунфарҳангии таҳсилот ва ғайра тавсиф меёбад.

Муваҷҷаии ташаккули стратегияҳои тарбиявӣ шубҳае надорад. Масъалаи мақбур дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» инъикос ёфта, ба афзолияти арзишҳои умумибашарӣ дар соҳаи таҳсилотӣ – инсоншиносӣ асос ёфта, дар матбуоти даврии педагогӣ васеъ инъикос ёфта, аз ҷиҳати назариявӣ қарорд карда мешавад.

Тарбия раванди мақсадноки фароҳам овардани шароит барои рушд, ҳудудшиносии ва ҳудудшиносии шахсияти донишҷӯ, дар ин зимн дар асоси эътирофи он фаҳмида мешавад, ки танҳо амали мақдӯрии чунин шароити тарбия, аз қабилӣ ташаккули фазои мусоиди таҳсилотӣ, таъсири шахсияти мураббӣ ва фаъолияти ӯ, ташкили самаранокии вазъияти иҷтимоии рушд, муоширати шахсиятӣ ва иҷтимоӣ–нақшӣ,

амалӣ намудани фаъолияти ҳамкорӣ дар гурӯҳ, фаъолияти фаъоли эҷодии пайваста бо хусусиятҳои давраи иҷтимоӣ – синну солии рушди онҳо муносиб таъсири мусбати тарбиявӣ доранд. Татбиқи ин барнома имкон медиҳад зинанизоми арзишҳои маънавию ахлоқӣ муайян карда шуда, таҳсилоти асосӣ ва иловагӣ чудо карда шуда, равандҳои тарбия, таълим ва рушд ба ҳам наздик карда шаванд.

Тарбия дар низоми таҳсилоти миёнаи касбӣ дар асоси принципҳои зерин амалӣ карда мешавад:

- муттасилии фаъолияти тарбиявӣ, ки дар зинаҳои пештараи низоми таҳсилоти бетанаффуси хусусиятҳои синнусолӣ ва иҷтимоию психологӣ тағйирёфтаи донишҷӯён амалӣ карда мешаванд;

- ягонагӣ ва алоқамандии мутақобилаи кори таълиму тарбия;

- самтнокии башардӯстона ва касбии раванди таҳсилотӣ;

- хусусият маҷмӯии кори тарбиявӣ;

- мутобиқати ташкилии фаъолияти воҳидҳои сохторӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус оид ба татбиқи барномаҳои тарбия;

- таъба ба таҷрибаи муоширати байнишахсӣ, ки худтатбиқкунии қобилияти худро дар фаъолияти касбӣ аз ҷониби донишҷӯён дар назар дорад;

- идоракунии мақсадноки рушди шахсияти донишҷӯ ҳамчун раванди мақсаднок бо назардошти хусусиятҳои минтақавӣ ва миллӣ, инчунин хусусиятҳои касбӣ;

- муносибати шахсияте, ки манфиатҳои шахсияти донишҷӯ ва оилаи ӯро эътироф мекунад;

- тағйирпазирии низомҳои тарбиявӣ, ки амсилаҳои гуногуни фаъолияти тарбиявиро бо манфиатҳои ҷомеа ва давлат пешбинӣ мекунанд;

- истифодаи босалоҳияти назарияи психологӣ – педагогӣ ва илмияти муносибатҳо, методҳо ва усулҳо аз ҷониби ҳайати омӯзгорони муассисаи таҳсилот.

Олимон ва педагогҳо, дарки моҳияти тарбияро аз ҷониби худ баён намуда, таъкид мекунанд, ки на идора кардани шахсият, балки идораи кардани раванди рушд ва ташаккули он зарур аст. Ва ин маънои онро дорад, ки дар кори педагоги муосир афзалият ба усулҳои таъсири бавосита дода мешавад:

– даст кашидан аз ҳар гуна методҳо, аз шиорҳо ва даъватҳои ҷабҳавӣ;

– худдорӣ аз диктатизм ва насихатгӯии барзиёд.

Дар мадди аввал методҳои муколамавии муошират, ҷустуҷӯи муштараки ҳақиқат, рушд аз тариқи эҷоди вазъиятҳои тарбиявӣ, намудҳои гуногуни фаъолияти таълимию эҷодии донишҷӯён пешниҳод карда мешаванд [165, С. 10-11].

Таҳсилоти миёнаи касбӣ имконият дорад, ки ба донишҷӯён роҳҳои татбиқ намудани чунин хислатҳои инсонӣ, ба мисли шафқат ва ҳамдардиро на танҳо дар зиндагии рӯзмарра, балки дар фаъолияти касбӣ низ нишон диҳад. Дар кори иҷтимоию тарбиявӣ гурӯҳи педагог бо консепсияи кори тарбиявии коллеҷ роҳнамоӣ мешавад, ки дар он соҳаи раванди таълиму тарбия ба таври зайл ифода ёфтааст: тарбияи шахсияти соҳибкасб; тарбияи шахсияти эҷодкор; тарбияи аъзои гурӯҳ; таҳсилоти шаҳрванд; тарбияти оиладор [65, С. 27].

Татбиқи самтҳои асосии кори тарбиявӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар ҷадвали № 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Татбиқи самтҳои асосии кори тарбиявӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ

Самтҳои асосии кори тарбиявии коллеҷ	Вазифаҳои асосии кори тарбиявӣ	Шаклҳои татбиқи вазифаҳои тарбиявӣ
Тарбияи соҳибкасб	Ташаккул додани: – шавқи фаълоне ба касби интихобшуда; – низоми донишҳои амиқи бошуурона;	– ба донишҷӯён омӯзонидани қонуниятҳои психологияи муошират дар ҷомеа ва гурӯҳҳои касбӣ;

	– масъулияти инфиродӣ ва гурӯҳӣ барои иҷрои супоришҳои таълиму тарбиявӣ ва истехсолӣ; – муносибати бошуурона ба дастовардҳои касбии худ; – ахлоқу одоби баланди ҷаҳонӣ; – сатҳи баланди рушди зеҳнӣ.	– мунтазам тақмил додани тайёрии касбии педагогҳо; – иттилоотнокии касбии донишҷӯён; – дар донишҷӯён рушд додани тафаккури фазоӣ, комбинаторӣ, мантиқӣ ва диалектикӣ (тафсир, рамзгӯзорӣ, печонидан, кушодан); – кумак ба донишҷӯён дар таҳлил ва дарки саҳми худ ба қори умумӣ; – омӯзиши хусусиятҳои фардӣ – психологӣ донишҷӯён, довталабон, ба низом даровардани маълумот оид ба динамика ва устувории майлу рағбатҳо, шавқҳо ва шӯғлҳо.
Тарбияи шаҳрванди Тоҷикистон	Ташаккул додани: – дарки иштирок дар сарнавишти Ватан, гузашта, имрӯз, ояндаи он; – эҳсоси ифтихори миллӣ, ҳувияти миллӣ дар якҷоягӣ бо дарки ҷойгоҳ ва нақши халқу кишвари худ дар рушди фарҳанги ҷаҳонӣ; – донишҳои ҳуқуқҳои шаҳрвандии худ ва иҷрои софдилонии уҳдадорӣҳои шаҳрвандии худ; – масъулият барои ҳифзи нерӯи маънавӣ, илмӣ, фарҳангии Тоҷикистон;	Ташаккули сифатҳои шаҳрвандии шахсият пеш аз ҳама дар машғулиятҳои таърих, ҷамъиятшиносӣ, адабиёт сурат мегирад. Таълими ин қурӯҳо бояд дар асоси маводи воқеӣ бунёд ёфта, таърихи ҷомеаи моро ба таври ҳаққонӣ инъикос намояд
Тарбияи одами шаҳр	– ташкили муоширати донишҷӯ бо шаҳр; – ташаккули самтҳои эҳсосотӣ – арзишӣ аз тариқи дарки фарҳанги таърихӣ Панҷакент дар заминаи фарҳангҳои тоҷикӣ, аврупоӣ, ҷаҳонӣ; –	– гузаронидани сайругаштҳои пиёда, экскурсияҳо бо автобусҳо, хатсайрҳои рӯзҳои истироҳат; – ташкили даврҳои мавзӯии лексияю шабҳо; – қор аз болои иншои «Хусусияти шаҳри ман»; – ташкил намудани намоишгоҳҳои аксбардорӣ, намоишгоҳҳои расмҳо, намоиши кинофилмҳо ва слайдҳои ҳавасқорона, албомҳои оилавии

		«Шаҳри ман»; – факултативҳои мавзӯӣ; – мактаби одоб; – озмунҳо; – маҳфилҳое, ки омӯзгорон ва донишҷӯёнро муттаҳид мекунад; – иштирок дар ҷашни Рӯзи шаҳр, дар фестивалҳои мусикӣ ва суруд, гамхорӣ дар бораи шаҳр бо роҳи иштирок кардан дар чорабиниҳои нигоҳдории тозагӣ, ободонӣ (коллеч, кӯча, ноҳия).
Тарбияи донишҷӯ ҳамчун инсонии Олам	Ташаккул додани: – тафаккури сайёравӣ, глобалӣ, дарки ҳамаҷонибаи олами атроф ва инсон ҳамчун қисми ҷудонашаванда ва арзиши олии он; ҳисси масъулияти шахсӣ барои ҳалли масъалаҳои глобалии марбут ба ҳар як сокини Замин; – экологӣ, ки ҳифзи табиат ва инсон дар рӯи Замин, фаъолияти муштарак мутақобилаи онҳоро таъмин менамояд; – тасаввурот дар бораи баробарии арзишӣ–маъноии одамон ҳамчун аъзои ҷомеаи инсонӣ.	– тренингиҳои иҷтимоӣ психологӣ, ки шиносиро бо усулҳои ҳифзи иҷтимоӣ психологӣ шахсият дар вазъиятҳои ташаннуҷ ва низоъҳои иҷтимоӣ амалӣ гардонид, рефлексияҳои рафтори худ ва муносибатҳоро бо одамони дигар таълим медиҳанд; – ташкили даврҳои мавзӯии лексияю шабҳо; – маҳфилҳое, ки омӯзгорон ва донишҷӯёнро муттаҳид менамоянд.
Тарбияи одами оиладор	Ташаккул додани: – омодагии ахлоқию психологӣ ба издивоҷ; – ҳавасмандии талабот ба ташкили оила; – амсиласозии муносибати психологӣ нисбат ба тарбияи кӯдакон ва муносибати эҳтиёткорона нисбат ба ҳамсар; – хусусиятҳои мушаххас (донишҳои муосир дар бораи хусусиятҳои ҷинсӣ, фарҳанги муносибатҳои одамон); – рӯзҳои дарҳои кушод барои волидон.	– конфронсияҳои падару модарон, ки дар он бояд хусусиятҳои синнусоии донишҷӯён, арзишҳои ахлоқии оилаи муосир, анъанаҳо ва урфу одатҳои тарбияи оилавӣ, масъалаҳои муноқишаҳои оилавӣ ва ҳалли онҳо баррасӣ карда шаванд; – ҳадамоти боварӣ, ки дар он донишҷӯён ва волидон онҳо метавонанд аз рӯи масъалаи мавриди таваҷҷӯҳи худ машваратҳои инфиродӣ гиранд;

	– маҷлисиҳои волидайн	– семинарҳои масъалавӣ бо иштироки мутахассисон: табибон, психологҳо, психотерапевтҳо, ҷомеашиносон.
--	-----------------------	--

Раванди минбаъдаи таҳқиқот муайян намудани муносибатҳо ва принципҳоеро тақозо менамояд, ки татбиқи онҳо дар кори тарбиявии муассисаи таҳсилоти миёнаи махсус ба ташаккули арзишҳои маънавий-ахлоқии донишҷӯён мусоидат мекунад.

Корҳои тарбиявӣ дар коллеҷҳои техникӣ мувофиқи Консепсияи сиёсати давлатии қавонун дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳуҷҷатҳои асосии меъёрии таҳсилоти миёнаи касбӣ ба роҳ монда мешавад.

Фаъолияти тарбиявӣ дар мавриди мазкур ҳамчун фароҳам овардани шароит барои ташаккули ҷаҳонбинӣ ва низоми тамоюлҳои арзишҳои маънавий-ахлоқии донишҷӯ, ташаккули тамоюли касбӣ, ташаккули тарзи ҳаёти солим ва фарҳанги экологӣ, рушди ҳамкориҳои байни омӯзгорон ва донишҷӯён, рушди фаъолияти эҷодӣ, ки бо заминаи умумии фаъолияти ояндаи касбии ӯ алоқаманд аст, тасаввур карда мешавад [172, С. 17-18].

Фаъолияти иштирокчиёни низоми тарбиявии коллеҷ якҷанд сатҳ дорад. Фаъолияти дохилии тарбиявӣ кори тарбиявии куратори гурӯҳ ва шӯрои донишҷӯёни гурӯҳ, кори тарбиявии омӯзгорон, роҳбарони иттиҳодияҳои эҷодии донишҷӯёнро дар бар мегирад. Ин гузаронидани чорабиниҳои дохилигурӯҳӣ ва умумиколлеҷӣ, аз қабилӣ соатҳои мавзӯии синфӣ, озмунҳои эҷодӣ, вохӯриҳо бо одамони ҷолиб, наشري рӯзномаю плакатҳо, машваратҳои психологӣ, кори ҷабҳавӣ ва инфиродӣ бо донишҷӯён ва ғайра мебошанд.

Муҳити дохилии низоми таҳсилотӣ муҳити берунии ҳар як шахсияти дар он рашдбандаро ташкил медиҳад. Ин муҳити беруна аз ихтоси психологӣ, маънавий, иҷтимоӣ, фарҳангӣ иборат мебошад [166, С. 23]. Низоми чорабиниҳои фароғатӣ ҳамчун қисми фаъолияти берунаи тарбиявӣ аз ҷониби кураторҳо, шӯроҳои донишҷӯён, омӯзгорон ба

нақша гирифта шуда, ташкил карда мешавад. Ин боздид аз театрҳо, гузаронидани экскурсияҳо ва ғайра мебошанд [172, С. 17].

Дар коллеч низоми муайяни корҳои тарбиявии беруназсинфиро ба роҳ монда, муҳити тарбиякунандаи педагогиро ҳамчун омили муҳими ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯ, мавқеи ҳаёти ва дастурҳои ахлоқии ӯ фароҳам овардан зарур аст.

Тарбия аз тариқи сохтори махсус ва ташкили муҳити шахсоне, ки бо ин муҳит муошират якҷоя амал карда, ин тарбияро мегирад, ба сифати яке аз принципҳои муассиртарини педагогика ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, муайян намудани асосҳои назариявии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар донишҷӯён муроҷиатро ба баррасии муҳити инноватсионии тарбиявӣ талаб мекунад.

Ҷузъҳои муҳити инноватсионии тарбиявӣ – ин низомест, ки унсурҳои сохтории зеринро дар бар мегирад: муносибатҳо ба ташаккули тамоюлҳои арзишӣ; корҳои беруназсинфӣ; ҳамкорӣ бо ниҳодҳои берунии таҳсилоти ва иҷтимоӣ. Муҳити тарбиявии коллеч бояд тамоми шароитро барои ташаккули зинанизоми устувори арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯён ба таври беҳтарин муттаҳид созад. Дар шакли умумӣ муҳити инноватсионии тарбиявии коллеч дорои ҷузъҳои зерини сохтор мебошад.

Ҷузъи фазой- маъноӣ:

– ташкили меъморӣ – зебоишиносии фазои истиқоматӣ (меъмории бино, тарроҳии асбобу анҷом, имконияти шаклдигаркунии фазои биноҳо дар вазъияти зарурӣ ва ғайра),

– фазои рамзӣ (рамзҳои гуногун – нишон, суруди миллӣ, анъанаҳо ва ғайра).

Ҷузъи мазмунӣ-методӣ:

- соҳаи мазмунӣ (концепсияҳои таълиму тарбия, барномаҳои таҳсилотию таълимӣ, нақшаи таълимӣ, китобҳои дасрӣ ва ғайра), шаклу методҳои ташкили таҳсилот (шаклҳои ташкили машғулиятҳо –

мубоҳисаҳо, конфронсҳо, экскурсияҳо ва ғайра, ҷамъиятҳои таҳқиқотӣ, сохторҳои худидоракунии ва ғайра).

жузи иртиботӣ-психологӣ:

– хусусиятҳои субъектҳои муҳити таҳсилоти (тақсимои мақомҳо ва нақшҳо, хусусиятҳои синнусолӣ ва эҳсосоти таълимгирандагон ва педагогҳо, арзишҳо, муносибатҳо, қолабҳо ва ғайра, фазои дохилии онҳо),

жузи ташкилӣ:

– хусусиятҳои фарҳанги идоракунии, мавҷудияти принципҳои бунёди равандҳои ташаккули хислатҳои шахсият, ҷорӣ намудани инноватсияҳо ва ғайра.

Роҳ аз тариқи таъсири муҳити зист дар маҷмӯъ, ки фардро ба иштирок дар ҳаёти ҷамъиятӣ шинос карда, ба ӯ фаҳмидани фарҳанг, рафтор дар гурӯҳҳо, тасдиқ кардани худ ва иҷрои нақшҳои гуногуни иҷтимоиро меомӯзад, яке аз самтҳои таъсиррасониҳои бавоситаи тарбиявӣ мебошад. Ҳангоми чунин муносибат ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии гӯё ба таври стихиявӣ, дар ҳаракати инфиродии ҳар як марди ҷавон дар муҳити махсус ташкилшудаи педагогӣ сурат мегирад.

Аз маводи дар боло баррасишуда хулоса баровардан мумкин аст, ки раванди ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар донишҷӯёни коллеҷ ҳамон қадар самараноктар хоҳад буд, чӣ қадар он бештар ба фароҳам овардани муҳити инноватсионии тарбиявӣ, яъне шароит барои ҷустуҷӯи доимӣ, нав кардани тарзу усулҳои фаъолияти таълимию касбӣ нигаронида хоҳад шуд.

Самтнокии инноватсионии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба фароҳам овардани муҳити муайяни инноватсионӣ роҳнамоӣ мекунад. Дар назарияи таҳсилот муҳити таҳсилоти ҳамчун интиқолдиҳандаи омилҳои муҳимтарини мамҷӯие, ки моҳияти раванди ташаккули шахсиятро муайян мекунанд (Е.Н. Богданов, З.И. Тюмасева), ҳамчун ҷузи таркибии низоми тарбиявӣ, ки муваффақиятнокии рушд ва

худрушддихии шахсиятро бо роҳи намудҳои гуногуни фаъолият, таъсиси чомеаҳо, фазои мусоид, худидоракунии ва ғайра таъмин менамояд (В.А. Караковский, Л.И. Новикова, М.И. Рожков, Н.Л. Селиванова, В.П. Сергеева, Е.Н. Степанов), муҳити педагогӣ ҳамчун соҳаи муоширати педагогии эҷодӣ (А.М. Анохин), таъсири педагогӣ (А. М. Анохин, Н. Ю. Посталюк ва дигарон) баррасӣ мешавад. Ю.С. Мануйлов ҳангоми таҳқиқи равандҳои педагогӣ дар мактаб муносибати муҳитиро таҳия кардааст. Ба ақидаи Н.Б. Крилова, муҳити таҳсилот ҳамчун қисми фазои иҷтимоӣ фарҳангӣ, минтақаи амали муштаракӣ низомҳои таҳсилотӣ, унсурҳои онҳо, маводи таҳсилотӣ ва субъектҳои раванди таҳсилотӣ тафсир карда мешавад.

Истилоҳи муҳити таҳсилотӣ ду маъно дорад:

1) маҷмӯи хизматрасониҳои таҳсилотӣ, ки воқеан ба аъзоёни чомеаи додашудаи ҳудудӣ дастрас мебошанд;

2) маҷмӯи вазъиятҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва дигар вазъиятҳое, ки дар онҳо фаъолияти таълимӣ амалӣ карда мешавад. Дар таҳқиқоти мазкури диссертатсионӣ зерини муҳити таҳсилотӣ таърифе фаҳмида мешавад, ки ҳамчун маҷмӯи шароити берунӣ, ки дар он фаъолияти ҳаррӯзаи ҳаётии фард сурат гирифта, аз нуқтаи назари имкониятҳои дар он мавҷуда барои рушди ӯ ҳамчун шахсият баррасӣ карда мешавад. Дар фарҳанги таҳсилоти касбӣ зерини таҳрири С.Я. Батишев, Б.М. Бим-Бад муҳити таълиму тарбияро чунин таъриф мекунад: «Ин стихияи табиӣ таълиму тарбия мебошад. Он аз равандҳои иҷтимоисозии махсус иқтибос шуда, аз таъсиррасонии лозима ба муҳити атрофи кӯдакон, муҳити фаъолияти ҳаётии онҳо иборат аст. Он тамоми боигарии калони робитаи ӯро бо табиат ва объектҳои фарҳангӣ-аҷеа, ки аз ҷониби инсон барои инсон, аз ҷониби муҳити иҷтимоӣ офарида шудаанд, дар бар мегирад» [156, С. 36].

Нерӯи созандаи таълимдихандаи муҳит педагогҳо – амалияпардозон ва муҳаққиқонро ҷалб мекунад. Н.Е. Шуркова [148] муҳити тарбиявиро ҳамчун «маҷмӯи вазъиятҳои кӯдакро ихотакунанда ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ

арзишманд, ки ба рушди шахсиятии ӯ таъсир расонида, ба ворид шудани он ба фарҳанги муосир мусоидат мекунад», таъриф кардааст.

Иҳотаи ҳодисавӣ – ин маҷмӯи рӯйдодҳое мебошад, ки ба майдони дарки донишҷӯ дохил шуда, ҳамчун предмети баҳодихӣ, сабаби фикр кардан ва асос барои хулосаҳои ҳаётӣ хизмат мекунад: агар марди ҷавон муносибатҳоро дар он ҷое бубинад, ки дар сатҳи он ҳолат, амалҳо, вазъият қарор доранд, пас рӯйдоди додашуда ба омили рушди шахсиятии ӯ табдил меёбад, зеро рӯйдод барои ӯ рӯйдоди худӣ ӯ мегардад, ӯ бо чизи бамалоянда қарор дошта, бо чизи рухдода ҳамдардӣ карда, муносибатро эҳсос мекард.

Педагоге, ки нақши муҳитро ҳамчун омили ташаккули шахсият дарк мекунад, ба ташкили муҳити тарбиявӣ аҳамияти калон медиҳад. Роҳ аз тариқи таъсири муҳит аз мавқеи таълиму тарбия – ин роҳи идоракунии бавоситаи раванди ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯён мебошад.

Зарурати ба инобат гирифтани имкониятҳои муҳити инноватсионии тарбиякунанда ҳангоми ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён ба омилҳои зерин вобаста аст:

- аввалан, тарбияи мустақим дар намуди чорабиниҳои махсус ташкил карда шуда, тарбияи «муҳитӣ» бошад, дар муҳити барои донишҷӯ «табӣ» сураат мегирад;

- сониян, таҷрибае, ки дар машғулиятҳои махсус андӯхта шудааст, механизмҳои дохилии интиқолро ба амалияҳои дигар дар бар намегирад, дар ҳоле ки дар муҳити табиӣ маҳоратҳои марбут ба интиқол ташаккул меёбанд, зеро худӣ шахс марҳилаи иқдоми амалро мегузарад;

- севум, манбаи фаъолнокӣ дар амалияҳои сунӣ омӯзгор буда, дар муҳити худӣ донишҷӯ мебошад;

- чорум, бо тамоми кӯшишҳои ба вучуд овардани низомии кори тарбиявӣ маҷмӯи тадбирҳои алоҳида ҳаргиз ягонагии ҳаёти дуруст ташкил кардашударо касб намекунад;

– панҷум, ҳама гуна соҳаи ҳаёти коллеч бо ташкили рефлексия ва иртиботи дахлдори махсус метавонад ба макони ба даст овардани таҷрибаи амали мутақобила табдил ёбад [210, С. 12–16].

Ҳамин тариқ, мо ба зарурати тавсифи муҳити махсуси тарбиявии навъи рушдёбанда расидем, ки дар он афзалиятҳои зерин амалӣ карда хоҳанд шуд: гузариш аз ҷузъҳои дидактикӣ ба психологӣ; мубрамсозии имкониятҳои маърифатӣ, эҷодӣ ва шахсиятии донишҷӯён, ташаккули фардияти онҳо; пур кардани муҳити тарбиявӣ аз тариқи ҷорӣ намудани низоми барномаҳои инноватсионии рушддиҳанда; мониторинги доимии вазъи муҳити тарбиявӣ ва ислоҳсозии раванди тарбиявӣ. Мо боварӣ дорем, ки чунин як муҳити таҳсилотие, ки дар Коллеҷи техникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ ташкил карда шудааст, имкон медиҳад, ки раванди таҳсилотӣ бо татбиқи маҷмӯи муносибатҳо: шахсиятӣ-фаъолиятӣ, салоҳиятнокӣ, вазъиятӣ–вазифавӣ амалӣ карда шавад. Фаъолияти инноватсионӣ дар коллеч дар ҳамаи сатҳҳо: ташкилӣ, таълимӣ-методӣ, психологӣ-педагогӣ амалӣ карда мешавад. Дар сатҳи ташкилӣ ин дар тағйир додани сохтори идоракунии коллеч, таъсиси воҳидҳои нави сохторӣ, аз қабили маркази таъминоти психологӣ-педагогии раванди таҳсилотӣ, клуби «Ҳамсол», хадамоти ҳифзи иҷтимоӣ инъикос ёфт. Ба ҳайси инноватсия ташкили зина ба зинаи машғулиятҳои забони хориҷӣ, бахшҳо – машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ мебошад. Дар сатҳи таълимӣ-методӣ ин дар ҷорӣ намудани ҷузъи иҷтимоӣ-ахлоқӣ дар фанҳои таълимӣ, таҳияи таъминоти таълимию методии курсҳои махсус, таҳияи барномаҳои усулан нави амалияҳо инъикос ёфтааст. Дар сатҳи психологӣ-педагогӣ бошад, дар таъмини дастгирии психологӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ дар тӯли тамоми хатсайри таҳсилотӣ, мониторинги сифати фаъолияти тарбиявӣ инъикос ёфтааст.

Мантиқи минбаъдаи таҳқиқот баррасии муносибатҳои дар коллеч татбиқшаванда ва таъсири онҳоро ба ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯён талаб мекунад. Ёдовар мешавем, ки муносибат дар илм ҳамчун маҷмӯи усулҳо ва тарзҳои асосии иҷрои фаъолиятҳо:

тахқиқотӣ, педагогӣ, истехсоли ё дигар фаҳмида мешавад. Усулҳо ва тарзҳои зикргардида бояд аз дигар методҳо ва шаклҳои амалисозии фаъолият, ки дар ягонагии худ муносибати дигарро ташаккул медиҳанд, ба кулӣ фарқ кунанд. Назари навро ба тайёр кардани мутахассисон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус муносибати андрагогӣ ташкил медиҳад, ки аз ҷониби мо дар параграфи 1.2. мавриди баррасӣ қарор гирифт. Мувофиқи муносибати мазкур, вазифаи омӯзгори мактаби касбӣ аз вазифаи омӯзгори мактаб ба кулӣ фарқ мекунад. Дар назди ӯ вазифаи масъулиятноки психологӣ-педагогии ташаккули донишҷӯ ҳамчун субъекти фаъолияти таълимӣ низ истодааст, ки ин, пеш аз ҳама, зарурати ба ӯ ёд додани маҳорати банақшагирӣ, ташкили фаъолияти худ, маҳорати пуларзиш таҳсил кардан, муошират карданро пешбинӣ менамояд. Дар раванди таълим таълимдиханда (омӯзгор) ва таълимгирандагон (донишҷӯён), яъне одамоне, ки зери роҳбарии омӯзгор «ба даст овардани донишҳои заруриро ёд мегиранд, вучуд доранд. Ин принсипи бунёдии андрагогика бо принсипҳои муносибати салоҳиятнок мувофиқат мекунад, ки хусусияташ он аз он иборат аст, ки на дониши «тайёр», балки аз ҷониби касе барои азхудкунӣ пешниҳод кардашуда азхуд карда мешавад, ва шароите пайгирӣ карда мешаванд, ки дар он ин дониш тавлид меёбад. Моҳияти раванди таҳсилотӣ дар шароити муносибати салоҳиятнокӣ аз эҷоди вазъиятҳо ва дастгирии амалҳои иборат аст, ки метавонанд боиси ташаккули ин ё он салоҳият гарданд. Бо вучуди ин, вазъият бояд барои фард ҳаётан муҳим бошад, он бояд нерӯи номуайянӣ, интихобро ба худ бардорад, бояд дар таҷрибаи фарҳангӣ ва иҷтимоии донишҷӯ инъикос ёбад. Тамоюл ба рушди арзишҳои маънавию ахлоқӣ мавҷудияти вобастагии иҷтимоӣ ва фарҳангии фард, аммо на таъйини самтҳои мушаххасро пешбинӣ менамояд. Дар ин ҷо муайянкунии қатъӣ аз шароити беруна вучуд надорад. Зимни чунин гузоштани савол танҳо нишондихандаҳои муҳит, вазъияти фаъолиятро, ки дар он арзишҳои маънавию ахлоқӣ рушд меёбанд, муқаррар кардан (офаридан) мумкин аст.

Зимни чунин муносибат худи фаъолияти таълимӣ ба предмети азхудкунӣ табдил ёфта, боиси ташаккули салоҳиятҳо мегардад. Бо азхуд кардани салоҳиятҳое, ки барои фаъолияти минбаъдаи касбӣ заруранд, донишҷӯ ҳавасмандии баландтар ва бошууронатарро ба таҳсил дошта, усулҳои танзими фаъолият ва рафтори худро зудтар ва самараноктар азхуд карда, дар фаъолияти таълимӣ ва касбӣ ба натиҷаҳои баландтар ноил гардида, дар вай чунин хислатҳои шахсият, ба монанди мақсаднокӣ, майли шарикӣ, муташаккилӣ дар ҳалли масъалаҳо рушд меёбанд.

Ҳамин тариқ, раванди ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқиро дар донишҷӯёни коллеҷ ба амал бароварда, мо бояд принципҳои асосии андрагогиро ба назар гирем, ки таълими калонсолон ба он тақия мекунад: принципи таълими мустақилона; принципи фаъолияти муштарак; принципи баҳисобгирии таҷрибаи ҳаётии таълимдиҳандагон; фардикунонии таълим; принципи мубрамсозии натиҷаҳои таълим; низомнокии таълим; принципи рушди талаботҳои таҳсилотӣ; принципи рефлексивӣ будан. Дар шароити гузариш ба намуди инсонпарваронаи таҳсилот раванди муосири таълимеро тасаввур кардан мумкин нест, ки ба принципҳои муносибатҳои шахсиятӣ-фаъолиятӣ ва ягона асос наёбад, ки имкон медиҳанд на танҳо таҳқиқи олами равонии инсон таъмин карда шавад (Б.Г. Ананев, А.Н. Леонтев, Б.Ф. Ломов, Л.С. Рубинштейн, Б.М. Теплов), балки ба ташкили раванди педагогӣ низ ба таври дигар нигоҳ карда шавад.

Л.С. Рубинштейн аввалин шуда, ба он ишора кардааст, ки шахсият дар таносуби муайян бо фаъолият қарор дорад, ба одам табиатан муносибати фаъол ба воқеият хос аст. Барои он ки ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ ва сифатҳои муҳим то ҳадди аксар бомуваффақият чараён гирад, дар вазъиятҳои таълимӣ шароити махсусро фароҳам овардан зарур аст, ки ба фаъолияти воқеии касбӣ наздик буда, ба шахс талаботи махсусро пешниҳод кунад. Маҳз ба сабаби ҳамин талаботҳо раванди ташаккули хислату сифатҳои зарурӣ ба амал меояд.

Барои дар донишчӯён ташаккул додани чунин арзиш, ба монанди «хоҳиши меҳнат кардан ба нафъи наздикон», иҷрокунандагиро дар иҷрои намудҳои гуногуни фаъолият, машғулиятҳои амалӣ, таҷрибаомӯзиҳои тарбиявӣ истехсолӣ тарбия кардан зарур аст. Аз ин рӯ, дар асоси консепсияи кори тарбиявии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус низоми муносибати фаъолиятӣ қарор дода шудааст. Муносибати фаъолиятӣ аз ҷониби мо дар параграфи 1.1 баррасӣ шуд.

Татбиқи муносибати фаъолиятӣ ташаккули чунин сифатҳо, аз қабили: худмуайянкунӣ, худташкілкунӣ, муошират, ҳамкорӣ, дарки фаъолият, рефлексро пешбинӣ менамояд.

Принсипҳои асосии тартиб додани кори тарбиявӣ дар низоми дидактикии муносибати фаъолиятӣ:

1. Принципи фаъолият аз он иборат аст, ки ташаккули шахсияти донишчӯ ва пешравии он дар рушд на бо дарки дониши тайёр, балки дар раванди фаъолияти худ шахс сураат мегирад.

2. Принципи бетанаффусӣ чунин ташкили таълиму тарбияро дар назар дорад, ки натиҷаи ҳар як марҳилаи пештара ибтидои марҳилаи ояндаро таъмин менамояд.

3. Принципи тағйирпазирӣ рушди тафаккури вариативиро дар донишчӯён, яъне ташаккули қобилияти мунтазам номбар кардани вариантҳо ва интихоби беҳтаринро дар назар дорад.

4. Принципи эҷодкорӣ тамоюли ҳадди аксарро ба мабдаи эҷодкорӣ, ба даст овардани таҷрибаи шахсии кори эҷодӣ аз ҷониби донишчӯён дар назар дорад.

5. Принципи *minimax* аз он иборат аст, ки ба ҳар як таълимгиранда мазмуни таҳсилот дар сатҳи ҳадди аксар (эҷодӣ) пешниҳод карда мешавад, вале азхудкунии он дар сатҳи ҳадди ақал таъмин карда мешавад.

6. Принципи бароҳатии психологӣ аз байн бурдани омилҳои ташаккулдиҳандаи стресс дарирораванди таълим, фароҳам овардани

фазои хайрхоҳӣ дар машғулиятҳо, ки ба татбиқи ғояҳои педагогикаи ҳамкорӣ нигаронида шудааст, пешбинӣ менамояд [165, С. 11].

Аммо, сарфи назар аз ҳамаи ҷиҳатҳои мусбати худ, муносибати фаъолиятӣ-шахсиятро дар таълим ҳамчун объекти фаъолият, чун қоида, бидуни ба инобат гирифтани шавқу талабот, тамоюлҳои арзишӣ баррасӣ мекунад. Чунин муносибат ба низоми фармонфармоию маъмурии идоракунии раванди таълиму тарбия мувофиқат мекунад. Муносибати шахсиятӣ донишчӯро ҳамчун субъекти раванди таълиму тарбия меҳисобад. Дар ташкили фаъолияти муштарак ва ҳамкориҳои педагог бо донишчӯ аз рӯи принципҳои эҷодкорӣ ва ҳамкориҳои мутақобила дар донишчӯён чунин хислатҳо, ба монанди одоб, таҳаммулпазирӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, майл ба шарикӣ ташаккул меёбанд. Барои пешгирӣ кардани мутлақгардонии муносибати шахсиятӣ, ки метавонад боиси ташаккули эгосентризм ва худписандии шахсият гардад, онро бо фаъолияти дар асоси гурӯҳӣ, асосҳои худидоракунии, рақобатнокӣ якҷоя кардан зарур аст. Ҳоло раванди ҳамгироии ҳарду муносибат ҷараён дошта, муҳаққиқон ҳарчи бештар дар бораи муносибати шахсиятӣ–фаъолиятӣ дар таълим ҳарф мезананд [181, С. 4].

Муносибати навбатӣ, ки онро дар раванди ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар донишчӯёни коллеҷ бомуваффақият татбиқ кардан мумкин аст, номи заминавиرو гирифтааст. Барои фароҳам овардани шароит барои ҳамбастагии фаъолияти таълимӣ ва касбӣ муносибати заминавӣ ба таълими касбӣ, ки аз ҷониби А.А. Вербитский таҳия шудааст, имкон медиҳад. Моҳияти муносибати мазкур аз амалисозии раванди таълим дар заминаи фаъолияти ояндаи касбӣ тавассути барқарорсозии робитаҳо ва муносибатҳои воқеии касбӣ дар шакли усулҳои фаъолияти таълимӣ, ҳалли вазифаҳои мушаххаси касбӣ иборат мебошад. Бо кумаки воситаҳои рамзӣ (забон, нутқ, ҷадвалҳо, ҳуҷҷатҳои дорои хусусияти касбӣ) муҳити касбӣ, ки ба муҳити воқеӣ монанд аст, бозтавлид карда шуда, ташаккули сифатҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳим дар ин зимн на ба таври мучаррад (абстрактӣ),

балки дар заминаи фаъолияти ояндаи касбӣ ба амал меояд. Дар ҳолати мазкур донишҳо аз ҷониби донишҷӯён на «барои захира» азхуд карда мешаванд, балки амалҳои донишҷӯро дар раванди воқеии вақт таъмин мекунанд. Ҳамзамон бо донишҳои касбӣ дар донишҷӯ малакаҳои мақсадгузори, муоширати байнишахсӣ, худмуайянкунии касбӣ ва ғайра ташаккул меёбанд.

Принсипҳои асосии муносибатҳои эҳтимолӣ ва низомнок. Муносибати низомнок равшан кардани масъалаи мавриди ҳал, муайян ва тартиб додани ҳадафҳо, муайян кардани роҳҳои имконпазири ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда, инчунин муқаррар кардани мувофиқати байни ҳадафҳо, роҳҳои имконпазири татбиқи онҳо ва захираҳои барои ин заруриро пешбинӣ менамояд. Муносибати эҳтимолӣ имкон медиҳад натиҷаҳои интизории фаъолият бо назардошти омилҳои гуногуни ба фаъолият таъсиркунанда пешгӯӣ карда шаванд. Субъект муҳимияти рӯйдодҳои пешбинишавандаро барои худ арзёбӣ карда, муҳимияти вариантҳои имконпазирро барои оянда муқоиса мекунад. Ҳангоми интихоби амалҳои худ субъект ҳам эҳтимолияти ноил шудан ба ҳадаф дар натиҷаи ин амалҳо, ҳам муҳимияти натиҷаҳои интизоршавандаро барои худ ба назар мегирад. Ба он розӣ нашудан мумкин нест, ки маҳорати пешгӯӣ кардани натиҷаҳои фаъолияти худ аз чунин сифатҳои шахсият, ба монанди дурандешӣ, худбаҳодиҳии воқеӣ, худрушддихӣ, худидоракунии шаходат медиҳад. Аз ин рӯ, мо ҳақ дорем, ки дар бораи зарурати ташаккули чунин сифатҳои шахсият, аз қабili қобилияти пешгӯӣ кардан, ҳадаф гузоштан, баҳо додан ба фаъолияти худ, муайян кардани сатҳи худрушддихӣ ва дигар салоҳиятҳо изҳор намоем. Фаъолияти касбӣ дар ҳама гуна соҳа мавҷудияти якчанд вариантҳои ҳалли эҳтимолии ҳамон як масъаларо пешбинӣ мекунад, бинобар ин, қобилияти ба инобат гирифтани ин вариантҳои имконпазир ва пешгӯӣ намудани натиҷаи ҳалли вазифа шарти ҳатмӣ барои ташаккул додани фарҳанги касбии мутахассис мебошад. Консепсияи фаъолияти тарбиявӣ дар асоси муносибати низомнок шароити заруриро барои

ҳамкорию доимии донишҷӯён ва омӯзгорон ҳам дар дохили раванди таълим, ҳам берун аз вақти таълимӣ фароҳам меорад.

Принсипҳои асосии муносибати низомноки кори таълиму тарбия дар коллеҷҳои техникаӣ инҳоянд:

- ҳамоҳангсозӣ ва робитаи мутақобилаи равандҳои таълиму тарбия;
- таносуби оқилонаи идоракунии маъмурӣ ва худидоракунии донишҷӯён;

- ташкили ҳаёти кадрҳои тарбиявӣ (ҷонишини директор оид ба кори тарбиявӣ, кураторони гурӯҳҳои донишҷӯён, психологҳо, роҳбарони воҳидҳои алоҳидаи тарбиявӣ);

- бунёди инфрасохтори тарбиявӣ дар ҳолатҳои барои бетанаффусии раванди таълиму тарбия ва ташкили вақти холии донишҷӯён [168, С. 9].

Дар доираи масъалаи мавриди баррасии мо муносибат ба арзишҳои иҷтимоӣ-ахлоқиро сарфи назар кардан мумкин нест, ки моҳияти он аз самтдиҳии таҳсилот ба ташаккули низоми арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар донишҷӯ иборат аст, ки муносибати ӯро ба дунё, ғайрияти худ, ба худ ҳамчун шахс ва соҳибкасб муайян мекунанд.

Тамоюли омӯзгор ва донишҷӯ ба «парвариш»-и арзишҳои маънавию ахлоқӣ шароити махсусро барои бомуваффақият ҷараён гирифтани ғайрияти таълимӣ ва касбӣ фароҳам меорад, ки дар он ангеҷаҳои ботинӣ нақши пешбарандаро мебозанд. Ва дар ин шароит низ мутахассис ғайрияти касбии худро ҳамчун усули ғайрияти ҳаётии худ қабул мекунад.

Дар доираи масъалаи мавриди таҳқиқ бояд ба принсипҳои асосии муносибатҳои вазъиятӣ ва додашуда таваҷҷӯҳ кардан лозим аст, ки ба дараҷаи бештар барои истифодабарии вазъиятҳо ва вазифаҳои тамоюли касбидошта, ки боиси ташаккули фарҳанги касбӣ, арзишҳои касбӣ ва маънавию ахлоқӣ мегарданд, хизмат мекунанд. Моҳияти муносибати вазифагӣ аз интиҳоб ва татбиқи вазифаҳои вазъиятӣ иборат мебошад, ки муносибати шахсиятии донишҷӯёро ба масъала мубрам мегардонанд. Ин вазифаи масъалавӣ бо хусусиятҳои зерин тавсиф карда мешавад:

– дорои нерӯи ба қадри кофӣ баланди ҳавасмандгардонӣ аз ҳисоби робитаи мазмуни он бо манфиатҳои касбӣ, ва таҷрибаи ҳаётӣ, бо шавқу ҳавасҳои эҷодӣ мебошад;

– ба унсурҳои фаъолияти касбии оянда таклид мекунад;

– масъалаҳои воқеиро аз амалия дар бар мегирад;

– вазифаҳо дар низоме истифода мешаванд, ки се блоки мушаххаси вазифаҳоро дар бар мегирад:

1) вазифаҳое, ки вазъияти сунъиро дарбар мегиранд;

2) вазифаҳое, ки ба масъала таклид карда, дорои аҳамияти амалӣ мебошад;

3) вазифаи шахсият – меҳвар, ки ҳалли он бо карераи ояндаи касбии таълимгиранда алоқаманд аст [192, С. 17-18].

Ташаккули муносибати арзишӣ-маъноӣ ба фаъолияти касбӣ хангоми гузоштани вазъият ё вазифаи масъалавӣ имконпазир аст, ки барои ҳалли он таълимгиранда ягон ҳел амалҳоро бо роҳи истифодаи донишҳои ҷамъшуда ва қобилиятҳои ботинии равонӣ анҷом медиҳад. Вазъиятҳое, ки барои ҳалли вазъият пешниҳод шудаанд, донишҷӯёро ба зоҳир кардани мустақилият дар раванди таълимӣ раҳнамоӣ меkunанд. Аммо нуктаи муҳим дар амалӣ намудани фаъолияти мустақилонаи донишҷӯ бояд хоҳиши ӯ барои нишон додани ин мустақилият бошад, ӯ бояд дар худ эътимод, қувва, нерӯро дар имкониятҳои худ эҳсос кунад. Мо муносибати мазкурро барои татбиқи барномаи ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ беҳтарин шуморидем. Татбиқи муносибатҳои мазкур дар коллеҷ аз тариқи истифодаи технологияҳои инноватсионии таҳсилотӣ, аз қабيلي методҳои шахсият ва амалия-меҳвари лоиҳаҳо, технологияи таҳлили вазъиятҳои мушаххас (методи кейс), инчунин технологияҳои инсоншиносӣ (технологияи таносуби ахлоқӣ, технологияи худтатбиқкунии фаъл) ба амал бароварда мешавад. Муаллифи диссертатсия майдони педагогии худро дар технологияи рушди тафаккури интиқодӣ бунёд намуда, чунин мешуморад, ки истифодаи технологияи мазкур имкон медиҳад чунин сифатҳои шахсият,

ба монанди сериҳаракати академӣ (қобилияти мустақилона машғул шудан ба таълими худ), таҳаммулпазирӣ, маҳорати ҳамкорӣ ва кор кардан дар гурӯҳ ташаккул дода шаванд.

Андешаву мулоҳизаҳои зикршударо ҷамъбаст карда, метавон ба хулосаҳои зерин расид:

1. Ташаккули муносибати тарбиявӣ ба меҳнат, оила, шаҳри худ ва ғайра дар муассисаи таълимӣ боиси рушди маънавӣ-ахлоқии шахсият мегардад. Фаъолияти гурӯҳи педагогӣ бояд ба тарбияи садоқат ба амри Ватан, тарбия намудани муносибати нек ба меҳнат ва моликияти шахсӣ, ҷамъиятӣ, дарк намудани вазифа ва оштинопазирӣ нисбат ба бераҳмӣ, кумаки ҳамдигарии рафиқона, муносибати инсондӯстона ва эҳтироми байни одамон, поквичдонӣ ва ростқавлӣ, таҳаммулпазирӣ, меҳрубонӣ, майл ба шарикӣ ва ғайра нигаронида шуда бошад.

2. Дар муҳити муносири таҳсилотии коллеҷ аз маҷмӯи ғании воситаҳо ва имконоти муносибатҳои гуногун ба тарбия, аз ҷумла фаъолиятӣ, низомнокӣ, вазифагӣ–заминавӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ-ахлоқӣ, салоҳиятнокӣ истифода бурдан зарур аст.

3. Ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён бештар ба натиҷаи таъсири муҳити инноватсионии тарбиявӣ вобаста аст, зеро ҳислатҳои шахсият дар шароити воқеӣ дар ҷомеа ташаккул меёбанд.

4. Барои он ки муҳит ба шахсият таъсири мусбат расонад, муҳитро тағйир додан, онро педагогӣ, меҳнатӣ, инсондӯстона ва фарҳангӣ кардан лозим аст, то ки шахсияти тарбиятгиранда низ чунин шавад.

2.2. Шароитҳои педагогии ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ

Дар низоми инсонпарварона шароити воқеии педагогиро барои таълиму тарбия фароҳам овардан муҳим аст, то ки ақрабаки арзишҳо ва тамоюли арзишии ҳам омӯзгор, ҳам донишҷӯён беш аз пеш ба тарафи сифатҳои воқеии инсонӣ майл кунанд, то ки вазъиятҳои воқеии педагогӣ

барои дарки онҳо, рушд ва хушрушддихии онҳо имконият фароҳам оранд. Ва ин, дар навбати худ, тақозо мекунад, ки арзишҳои педагогӣ ба самтии фарҳанги муошират, муколамаи педагогӣ, худифодакунии эҷодии ҳам омӯзгор ва ҳам донишҷӯён ҷой иваз кунанд. Дар баробари ин суҳан на дар бораи рад кардани шаклу методҳои анъанавии фаъолияти тарбиячии омӯзгор, балки дар бораи тағйир додани афзалиятҳо, сифати фаъолият ва хушрушддихии низоми педагогӣ меравад.

Барои бомуваффақият ташаккул додани низоми устувори арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ он шароити педагогиро муайян кардан зарур аст, ки ба ин раванд мусоидат хоҳанд кард. Ҳанӯз Л.С. Виготский таъкид мекард, ки «пешакӣ шароитро фароҳам овардан зарур аст, ки барои рушди сифатҳои марбутатаи равонӣ, гарчанде ки онҳо ҳанӯз барои фаъолияти мустақилона «пухта нарасидаанд», зарурӣ мебошанд».

Барои асоснок кардани шароити педагогӣ, ки ба ташаккули арзишҳо ва майлу рағбатҳои маънавӣ-ахлоқӣ мусоидат мекунанд, ба мо лозим аст аниқ кунем, ки зерин онҳо мо чиро дар назар дорем. Дар адабиёти илмӣ мо бо нуқтаҳои назари гуногун вомехӯрем. Асосноктарини онҳо, ба фикри мо, таърифҳои Н. Боритко ва В.И. Андреев мебошанд.

Зерин шартҳои педагогӣ дар таҳқиқоти мазкури диссертсионӣ ҳолати берунии фаҳмида мешавад, ки ба ҷараёнгирии раванди педагогӣ, ки аз ҷониби педагог ба ин ё он андоза тарҳрезӣ шуда, ба даст овардани натиҷаи муайянро пешбинӣ мекунад, таъсири назаррас мерасонад.

В.И. Андреев чунин мешуморад, ки шароити педагогӣ аз натиҷаи «интиҳоби мақсаднок, тарҳрезӣ ва истифодаи унсурҳои мазмун, методҳо (усулҳо), инчунин шаклҳои ташкилии таълим барои ноил шудан ба ... мақсадҳо» иборат мебошад.

Ошкор кардан ва фароҳам овардани шароити педагогӣ, ки ба раванди таҳсил ва ташаккули муносибатҳои мусбат ба азхудкунии донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои касбӣ таъсири назаррас мерасонанд, ба омилҳои асосӣ меёбанд, ки ба ташаккули тамоюлҳои арзишии

донишчӯён таъсир мерасонанд. Таҳлили адабиёти педагогӣ (Е.В. Бондаревская, Н.Д. Никандров, З.И. Равкин ва дигарон) нишон медиҳад, ки рушди тамоюли арзишии донишчӯён дар раванди таълим дар коллеч бо маҷмӯи омилҳои берунӣ ва дохилӣ муайян мешавад. Ба омилҳои беруна инҳо мансубанд: фазои фарҳангӣ таҳсилоти коллеч ҳамчун интиқолдиҳандаи арзишҳо; мазмуни фанҳои таълимӣ дар давраҳои инсоншиносӣ ва табиатшиносӣ (аз ҷумла курси факултативии «Тамоюлҳои арзишии фарҳанги тоҷикӣ», курси махсуси «Хатмкунанда дар шароити бозори иқтисодӣ», ки аз ҷониби муаллифи диссертатсия таҳия шудаанд); салоҳиятнокии касбии омӯзгор ҳамчун интиқолдиҳандаи арзишҳои муосири касбӣ ва таҳсилотӣ. Сарчашмаҳои арзишҳо дар фарҳанг, ҷомеа ва тамоми ниҳодҳои иҷтимоии он мавҷуданд.

Омилҳои беруна ба рушди тамоюлҳои арзишӣ ҳамчун намунаҳои рафтори беруна таъсир мерасонанд. Мухити атроф, ки вазъиятҳои гуногунро ба вуҷуд меорад, ба ин васила барои интиҳоби ботинии тамоюлҳои муайяни арзишӣ аз ҷониби донишчӯ шароитро фароҳам меорад. Дар навбати худ, омилҳои ботинии рушди шахсият (таҷрибаи андӯхтаи ҳаётӣ, талаботи инсон ба ҷустуҷӯи маъноӣ ҳаёт, ғайриинсонӣ, инъикос, худтақвиятдиҳӣ, худрушдиҳӣ ва ғайра), ки аз азал ба одам ҳосанд, омилҳои беруниро аз тариқи худ ғайриинсонӣ карда, ва ба ин васила на танҳо олами атроф, балки ҳуди шахсро низ, аз бисёр ҷиҳат ба муайян кардани роҳи зиндагии ӯ, тағйир медиҳад.

Таҳлили омилҳои дар боло зикршуда имкон медиҳад ба муайян кардани он қонуниятҳои мураккабе, ки дар заминаи рушди тамоюлҳои арзишии донишчӯёни коллеч қарор доранд, наздик шавем:

– ҳар қадаре ки фазои арзишӣ-таҳсилоти коллеч ғанӣ буда, сатҳи тамоюли инсондӯстии он баландтар бошад, ҳамон қадар нерӯи раванди рушди тамоюлҳои арзишии донишчӯён баландтар мебошад;

– ҳар қадаре ки сатҳи ҳамкории педагогӣ дар низоми «омӯзгор – донишчӯ» баландтар бошад, ҳамон қадар эҳтимолияти даст кашидани

иштирокчиёни муколама аз мафҳумҳои кӯҳнашуда ва ба даст овардани самтҳои нави арзишӣ бештар мебошад;

- ҳар қадаре ки дар раванди педагогии коллеҷ бештар вазъиятҳои мурочиати донишҷӯ ба таҷрибаи арзишманди худ, дарку андарёфти он эҷод карда шаванд, ҳамон қадар раванди азхудкунии арзишҳои нав ва маъноҳои ҳаёти дар ташаккули шахсияти- касбии донишҷӯ фаъолонатар чараён мегирад;

- ҳар қадаре ки омӯзгор фаъолнокии эҷодии донишҷӯ, қобилияти инъикос кардан, мустақилона интиҳоб кардани мавқеи худро бештар ҳавасманд гардонад, ҳамон қадар сатҳи тамоюли арзишӣ, худтанзимкунии ва худрушддиҳии ӯ баландтар мешавад;

- ҳар қадаре ки ошкороии мутақобилаи субъектҳои раванди таҳсилоти дар низомҳои «омӯзгор – донишҷӯ», «волидайн – донишҷӯ», «донишҷӯ – донишҷӯ» зиёдтар бошад, ҳамон қадар монеаҳои маъноӣ ва эҳсосоти дар шаклҳои муколамавии муоширати онҳо камтар буда, ҳамон қадар раванди азхудкунии ва қабули маъноҳои нави ҳаёти ва тамоюлҳои арзишӣ аз ҷониби донишҷӯён самараноктар мешавад;

- ҳар қадаре ки тамоюли инсондӯстонаи донишҷӯён ва омӯзгор баланд бошад, ҳамон қадар онҳо ба раванди эҳсос ва таҷрибаи онҳо, ки раванди азхудкунии ва рушди арзишҳои шахсияти ва касбӣ-таҳсилотии онҳо ва ғайраро ба таҳрик меоранд, фаъолонатар ҷалб карда мешаванд.

Рӯйхати пешниҳодшудаи қонуниятҳо пурра нест.

Мутобиқи ҷузъҳои сохтори муҳити инноватсионии тарбиявӣ, ки дар параграфи қаблӣ пешниҳод карда шуданд, шароити зерини педагогии ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқиро ҷудо кардан мумкин аст: ташкилӣ-педагогӣ, таълимӣ-методӣ ва психологӣ-педагогӣ.

Ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯёни коллеҷ бояд бо шароити зерини ташкилию педагогӣ таъмин карда шавад:

- эҷоди раванди ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар принципҳои инсонпарварӣ, демократикунонӣ, самтнокии амалия – меҳвар ғайра;

– ҷорикунии навовариҳо ҳуқуқҳои иштирокчиёни раванди таълимиро ҳалалдор накарда, бо назардошти ҷанбаи ҳифзи саломатӣ сураат мегирад;

– инноватсияҳо аз ҷониби маъмурият, ҳайати омӯзгорон, донишҷӯён, инчунин волидони онҳо бозхост шудаанд;

– таъминоти психологӣ-педагогии раванди таҳсилотӣ амалӣ карда мешавад;

– фардияти таълим, инъитофпазирии муносибатҳо ба донишҷӯ;

– ошкоро будани раванди таҳсилотӣ.

Мазмуни шароити ташкилию педагогии дар боло номбаршударо муфасссалтар кушода медиҳем.

Яке аз шароити муайянкунандаи ташкилию педагогии ташаккули самарабахши арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар донишҷӯёни коллеҷ самтнокии инсондӯстона ва демократии раванди тарбия мебошад.

Мурочиат ба башардӯстонакунонӣ ва демократикунонӣ имкониятҳои васеи фазои иҷтимоию фарҳангӣ, муҳити тарбиярушддиҳандаи коллеҷро, ки дар маркази он шахсияти таълимгиранда қарор дорад, муайян мекунад.

Башардӯстонакунонии таҳсилоти миёнаи касбӣ раванDEST, ки ба рушди шахсиятӣ ва касбии мутахассис нигаронида шудааст. Мувофиқи вазифаҳои мақсадноки худ, он ҳамчун шартӣ рушди субъектии ҳамаҷонибаи шахсият, ғайр гардонидани нерӯи маънавию ахлоқӣ, фарҳангию эҷодии он, афзоиши қувваҳои асосӣ, қобилият ва омодагии онро ба фаъолият, ба рушди худ амал мекунад.

Муносибати касбӣ-арзишӣ ба шахси дигар ҷузъи заминавии сохтори шахсияти донишҷӯро тавсиф намуда, рафтори ӯ, муносибати ӯро ба олами атроф муайян мекунад. Ин самтнокии башардӯстонаи шахсият заминаи ҳамгиро–пойгоҳиест, ки дар ташаккул, рушди дигар ҳислату сифатҳои шахсияти мутахассиси оянда, бо муттаҳид кардани онҳо ба як томи кулл тобиши ҳоси арзишӣ–тамоюлӣ мебахшад.

Муносибат ба оmodасозии касбӣ аз мавқеъҳои инсондӯстона ва демократӣ нақши омӯзгорро тағйир дода, ба вазифаи ӯ идоракунии психологии ба таҷриба асорсёфта, фароҳам овардани фазои ҳамкорӣ дар таълим дохил мешавад, ки дар он донишҷӯ ва омӯзгор, вақте ки талаботҳо ва мақсадҳои онҳо ба назар гирифта мешаванд, ихотаи боэҳтиёт, дастгирикунандаро эҳсос мекунанд; дар баробари ин аз таълимдиҳанда талаб карда мешавад, ки дар тамоми раванди таълимию тарбиявӣ мавқеи бениҳоят ғаёл ва инфиродӣ – эҷодкоронаро ишғол намояд, ки худидоракунӣ, худташқилкунӣ, худислоҳкуниро пешбинӣ менамояд, ҳамзамон принсипи муносибати инсондӯстонаро дар ташаккули касбӣ-шахсиятӣ, оmodасозии касбии мутахассис мубрам гардонад. Аз ҳалли бомуваффақияти он аз бисёр ҷиҳат дурнамоҳои инсонгароии маориф вобаста буда, маънояш маҳз аз он иборат аст, то ки интиҳоби бошууронаи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ аз ҷониби шахсият ва дар асоси онҳо рушд додани низоми устувор, ғайриихтилофнок, инфиродии тамоюлҳои арзишӣ таъмин карда шаванд. Нақши тарбия дар татбиқи ин стратегия бузург аст. Маҳз тарбия ба туфайли таъсири худ ба насли наврас ба ташаккули шуури нави ҷамъиятӣ мусоидат карда, ҳамин тариқ, ба тамоми соҳаҳои ҳаёт таъсир мерасонад.

Ташаккули оmodагии педагогҳо ба кор дар низоми муносибатҳои инсондӯстона, тадриҷан даст кашидан аз қолабҳои ғаёлияти касбӣ, ки бо услуби технократии ҳамкорӣ алоқаманданд, ба ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯён мусоидат мекунанд.

Шарти дуҷуми ташкилию педагогӣ ҷорӣ намудани навоварихоро бидуни ҳалалрасонӣ ба ҳуқуқи иштирокчиёни раванди таълим дар назар дорад, дар ҳоле ки он бояд бо назардошти ҷанбаи ҳифзи саломатӣ ба амал бароварда шавад.

Ҳангоми ташкили ғаёлияти мақомоти алоҳидаи худидоракунии педагогҳо, донишҷӯён ва волидони онҳо бояд дар назар дошт, ки ҳама чизеро, ки ҳар кадоми онҳо нисбат ба худ ҳал карда метавонад, бояд ба ихтиёри онҳо дода шавад, ба шарте ки қарорҳои қабулкардаи онҳо ва

амалҳои онҳо манфиатҳо ва ҳуқуқҳои дигар иштирокчиёни раванди таълимиро ҳалалдор нахоҳанд сохт. Ғайр аз ин, ягон гурӯҳ ё иттиҳодияи иштироккунандагони раванди таълимию тарбиявӣ ҳуқуқ надорад, ки ба дигар гурӯҳҳо ва иттиҳодияҳои калонсолон ва кӯдакони муассисаи таҳсилот иродаи худро дикта кунад. Онҳо бояд дар асоси маслиҳат, созиш, ҳамкорӣ ва идоракунии якҷоя бо саъю кӯшиш ва амалҳои умумӣ ба таври муштарак фаъолият кунанд.

Яке аз шартҳои муҳимтарини ташкилию педагогии раванди ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯёни коллеҷ талабот ба он аст, то ки инноватсия аз ҷониби ҳайати омӯзгорон, инчунин волидони донишҷӯён мавриди бозхост қарор гирифта бошанд. Иштироки педагогҳо дар фаъолияти инноватсионӣ бояд бо ҳавасмандии мусбат, омодагӣ ба дигаргуниҳои мусбат дар раванди таълимию тарбиявӣ вобаста бошад [181, С. 2].

Шарти навбатӣ ошкор будан мебошад, ки фароҳам овардани ошкор будан аз ҷиҳати зоҳирӣ ва ботиниро нисбат ба навгонҳои гуногуни педагогӣ пешбинӣ менамояд.

Дар ибтидо таҳлили истилоҳотшиносиро мегузаронем. Ҳеҷ як низоми таҳсилотӣ ҷудошуда, пӯшида, комилан баста намебошад. Дар бораи ошкороӣ дар мавриде ҳарф задан мумкин аст, ки агар низоми маориф қодир аст ба тағйироти муҳити беруна ба таври муносиб вокуниш нишон диҳад. Вазъиятҳои эҳтимол доранд, вақте ки низоми таҳсилотӣ аз унсурҳои иборат аст, ки ҳар яки онҳо ҳам қисмҳои доимӣ, ҳам тағйирёбанда дорад. Қисми доимӣ анъанаҳои нигоҳ дошта, муттасилии заруриро амалӣ мегардонад, ва қисми тағйирёбанда бошад, барои инноватсия боз буда, барои навсозии зарурӣ омода аст. Дарачаи ошкороӣ аз таносуби қисмҳои доимӣ ва тағйирёбандаи ҳар як ҷузъ вобаста аст, ки бо параметри тартиб тавсиф мешавад.

Муносибат ба амсилаҳои кушодаи тарбия ҳамчун ояндадортарин ҳалли вазифаҳои тарбиявию таҳсилотиро дар низоми ягонаи ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ, робитаи ҷудонашавандаи коллеҷ бо дигар

ниҳодҳои тарбиячии ҷомеа дар асоси ҳамгирӣ, истифодаи пуарарзиши вазифаҳои касбӣ ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ муайяншуда ва нерӯи беназири ҳар як ниҳоди тарбиявии ҷомеа пешбинӣ менамояд. Фаъолияти ҳар як чунин ниҳод бояд на он қадар бо азнавсозии дохилии фаъолияти мактаб, балки бо «кушода будани» он ба равандҳои воқеии иҷтимоие, ки дар мамлакат ба амал меоянд, фаъолшавӣ ва педагогикавии алоқаҳои он бо дигар унсурҳои низоми ягона бо микромуҳити иҷтимоӣ, ҳамчун омили рушди шахсиятии ҷавонон, муайян карда шавад.

Баъдан фардияти таълим меояд, ки зимни он ҷаҳонбинӣ ва тамоюлҳои арзишии донишҷӯ дар истеъдоди ҷабдиӣ ӯ пурратар кушода шуда, ва ташаккул меёбад, пеш аз ҳама бо дараҷаи бештари худмуҳторӣ, мустақилияти таълимдиҳанда аз таъсироти беруна (ҳам номусоид, ҳам мусбат) тавсиф мешавад. Барои донишҷӯён талабот ба худтатбиқкунии инфиродӣ, таҷассум кардани мақсадҳои эҷодии худ дар шаклҳои гуногун ба вуҷуд меояд. Дар ин маврид таҳсилоти миёнаи касбӣ бояд ба рушди марди ҷавон бо назардошти қобилиятҳо, ангеҷаҳо, манфиатҳо, тамоюлҳои арзишии инфиродии ӯ мусоидат намояд, ба туфайли он, ки он метавонад дар асоси ихтиёрӣ амалӣ шуда, ба рушди қобилиятҳои махсус нигаронида шавад.

Фардияти таълим бо чунин хосияти шакли додашудаи таълим, ба монанди худрушдиҳӣ робитаи ногуфтаи дорад. Инъитоғпазирӣ (қобилияти мутобиқшавӣ) дар раванди тарбияи арзишҳои маънавию ахлоқӣ ба донишҷӯён имконияти алтернатива, тағйирпазирӣ ва озодии оқилонаро дар фаъолияти таълимию тарбиявии донишҷӯён, интихоби шаклу методҳои худтарбиякунӣ фароҳам меорад. Дар баробари ин ӯ дараҷа ва сифати тарбияи худро мустақилона муайян карда, дар рафтору кирдори худ ҳамчун ходими озод ташаккул меёбад.

Дар ҳоле, ки фаъолияти инноватсионӣ ба ҷузъи ҳатмии низоми педагогӣ табдил меёбад, таҳсилоти миёнаи касбӣ ба марҳилаи навбатии рушди худ, ки принципҳои афзалияти фаъолияти мустақилонаи донишҷӯёнро татбиқ менамояд, ворид мешавад.

Яке аз омилҳои ташаккули сифатҳои ахлоқии мутахассисони оянда дар коллеҷ худидоракунии донишҷӯён мебошад. Рушди худидоракунӣ бо шароити берунӣ (объективӣ) ва дохилӣ (субъективӣ) зич алоқаманд аст. Ба аввалӣ: равандҳои вусъати демократиконӣ дар ҷомеаи муосир; талаботи кишвар ба кадрҳои ботаҷриба; анъанаҳо ва таҷрибаи худидоракунӣ дар мактаби касбӣ; низоми санадҳои қонунгузори аз ҷониби ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон содиршуда дохил мешаванд.

Ба шароити дохилӣ: омодагии довталабон барои иштирок дар худидоракунии донишҷӯён; таҷдиди тафаккури донишҷӯён ва омӯзгорон дар самти афзалияти арзишҳои умумибашарӣ, зарурати ташаккули шахсияти озод, мустақилона фикркунандаи мутахассиси оянда; сатҳи рушд ва демократиконии гурӯҳ мансуб мебошанд [168, С. 11].

Ба сифати боз як шароити ташкилию педагогӣ аз ҷониби муаллифӣ пешниҳод шудааст. Агар образнок гӯем, донишҷӯ худ ба худ тарбиятгар аст. Дар раванди машғулиятҳо ӯ вобастагиро аз омӯзгоре, ки ба ӯ таълим медиҳад, ё аз услубҳои репродуктивии тафаккур аз ҷониби ӯ эҳсос намекунад. Донишҷӯ бояд офарандаи муносибати тарбиявии худ бошад, ки шароити маърифати мустақилона ва фардияти ӯро ба таври муносиб ифода мекунад. Бо ин муносибати «муаллифӣ» на танҳо ҳаҷми ба ҳадди аксар имконпазир донишҳо дар бораи арзишҳо, ки барои донишҷӯ имконпазир аст, балки сифати асосии онҳоро ташаккулдиҳанда – хусусияти эҷодии ба даст овардани маълумот дар бораи арзишҳо ва тафсири он, инчунин умуман – назари эҷодкорона ба ҳаёт ба даст оварда мешаванд.

Принсипи мутобиқшавӣ ба ҳар як донишҷӯ имкон медиҳад худро дар ин ё он намуди фаъолият татбиқ намояд, ки ин рушди гуногунии шароитро таъмин мекунад, ки ба туфайли онҳо ҳар як донишҷӯ худро аз ҷиҳати психологӣ бароҳат ҳис мекунад. Татбиқи принсипи мазкур боиси ба вучуд омадани вариантҳои нави муносибатҳо дар фаъолияти таълимӣ ва беруназсинфӣ байни донишҷӯён ва омӯзгорони коллеҷ, инчунин фароҳам омадани имкониятҳои нави донишҷӯён дар интиҳоби роҳҳои

рушди худ, ташаккули муносибатҳои нав дар онҳо ба мазмун ва шаклҳои фаъолияти таълимӣ ва беруназсинфӣ мегардад.

Ба гурӯҳи шароити таълимӣ-методӣ аз ҷониби мо инҳо нисбат дода шуданд:

- мухтавоии арзишии мазмуни таҳсилот; эҷоди маводи таълимӣ, ки ба ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ, ғанӣ гардонидани донишҷӯён бо низоми донишҳо дар бораи арзишҳо нигаронида шудаанд;

- таҳияи мазмун, шаклу методҳои ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар донишҷӯён ва ғайра.

- амсиласозии шароит, вазъиятҳое, ки дар онҳо арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ донишҷӯён ошкор шуда, рушд меёбанд;

- тартиб додани барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ донишҷӯ дар асоси муносибати инфиродӣ ва тафриқавӣ ба ӯ дар раванди таълиму тарбия;

- мавҷуд будани заминаи илмию методии ба таври кофӣ мучахҳазшуда барои гузаронидани машғулиятҳои таълимӣ ва кори мустақилона дар раванди таълими онҳо;

- таҳияи барномаи умумӣ ва тағйирдодашуда, ки ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқиро таъмин менамояд.

Тамоми шароити таълимию методии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён бо он алоқаманд аст, ки фаъолияти инноватсионӣ дар асоси барномаи махсус таҳияшудаи инноватсионии муассисаи таълимӣ амалӣ карда мешавад. Пур кардани мазмуни таҳсилот бо арзишҳо марҳила ба марҳила сурат гирифт – раванди ташаккули тамоюлҳои арзишии донишҷӯён аз азхудкунии донишҳо дар бораи арзишҳо оғоз гардид. Нақши пешбар дар омӯзиши асосҳои аксиология ба илмҳои ҷамъиятшиносӣ, фалсафа, психологияи иҷтимоӣ ва дигар фанҳои даври инсоншиносӣ тааллуқ дошт.

Марҳилаи навбатии ташаккули тамоюлҳои арзишӣ рушд ва ташаккули онҳоро ҳамчун ташаккулҳои устувори шахсиятӣ пешбинӣ мекард ва ин дар раванди тарбияи арзишҳои шахсиятӣ дар фаъолияти

тахсилотӣ на танҳо дар ҷамъиятшиносӣ, балки дар ҳамаи фанҳо бе истисно ба амал меомад. Ташаккули самтҳои устувори арзишии шахсият бомуваффақияттар дар рафти омӯзиши фанҳои инсоншиносӣ сурат мегирифт. Ин аз он сабаб аст, ки вазифаи асосии маърифати инсоншиносӣ дарки мақсадҳо ва арзишҳое, ки инсонро ба ҳаракат мебароранд, ҷаҳонбинӣ ва ҷаҳонҳискунии ӯ, ки дар фарҳанги гузашта ва имрӯз сабт мешаванд, мебошад.

Мақсади асосии таълими забони тоҷикӣ рушди нутқ, тарбияи арзишҳои донишҷӯён аз тариқи ифшои моҳияти маънавии забон буд. Аз сабаби он ки раванди таълими забони тоҷикӣ ҷанбаи арзиширо дар бар мегирифт, донишҳои илмӣ аҳамияти маънавию ахлоқиро пайдо мекарданд. Аз ин лиҳоз, дар рафти омӯхтани забони тоҷикӣ ва методикаи он ба мақсад мувофиқ буд, пеш аз ҳама, тамоюлҳои арзишии маънавӣ ва ахлоқии донишҷӯён, ба истиснои дар ин зимн тамоюлҳои ҳаётӣ, касбӣ, моддӣ ташаккул дода шаванд.

Барномаи курси ҳамгирошуда оид ба забони тоҷикӣ инҳоро пешбинӣ мекард:

- омӯзиши забон дар асоси дарк, таҳлили намунаҳои беҳтарини адабиёт;
- ҷалби ҳатмии донишҷӯён раванди фаъоли эҷодиёти нутқӣ;
- ба назар гирифтани забон ҳамчун воситаи ифодаи сифатҳои маънавӣ ва хислатҳои шахсият дар қатори дигар воситаҳо: садо, ранг, ҳаракат, шакл ва ғайра, ки маънои ташкили алоқаҳои зичи байнифаннии забони тоҷикӣ бо адабиёт, мусиқӣ, санъати тасвирӣ; театр ва ғайра .

Чунин муносибат ба омӯзиши забони тоҷикӣ ҳамгироии мазмунӣ ва муурофиавиро пешбинӣ мекунад. Ягонагии мазмун, шаклу методҳои таълим на танҳо ба баланд шудани сатҳи тайёрии нутқӣ, балки ба устувории тамоюлҳои арзишӣ низ мусоидат кард.

Дар ин самт кор карда, омӯзгорони забони тоҷикӣ ба истифодаи ҷузъи минтақавӣ дар курси забони тоҷикӣ рӯ оварданд, ки он ҳамчун ба таври мунтазам дохил кардани маводи забони маҳаллӣ ба ҳадди ақали

тахсилотӣ оид ба забон, ҳамчун кори амиқи забоншиносӣ-кишваршиносӣ фаҳмида мешуд. Ҳамин тавр, донишҷӯён ҳангоми омӯзиши луғатшиносӣ бо навъҳои гуногуни луғатҳо шинос шуданд, аз ин рӯ, дар гурӯҳҳо кор карда, онҳо бо истифода аз луғати топонимҳо супоришҳоро иҷро мекарданд. Ҳисси муҳаббат ба Ватан аз садо, талаффузи вожаҳо-топонимҳо ба вучуд омада, дар амалияи забоншиносӣ мувофиқи меъёрҳои забони адабии рус татбиқ карда мешуд. Ҳамин тариқ, дар фаъолияти таълимӣ тавассути азхудкунии мустақилонаи таҷриба, инчунин дар рафти таҳлили минбаъдаи забонӣ тамоюлҳои устувори маънавии арзишӣ: «зебоии табиат», «эҷодкорӣ» ташаккул ёфтанд.

Ғайр аз ин, ташкили шакли тафриқавӣ-гурӯҳии таълим доираи муоширати донишҷӯёнро ғанӣ гардонида, самарайи сахми инфиродӣ ва натиҷабахшии гурӯҳиро дар раванди таълим баланд мебардошт. Паёмади ин, аз як тараф, рушди шавқу ҳавасҳои маърифатии донишҷӯён, аз тарафи дигар, таҳкими чунин арзишҳои ҳаётӣ, ба монанди «мустақилият дар ҳукмбарорӣҳо ва кирдорҳо», «дӯстон» ва ғайра маҳсуб меёфт.

Моҳияти муносибати арзишӣ аз муайян кардани арзишҳо аз ҷониби донишҷӯён, ки борҳо дар асар такрор карда мешаванд, арзишҳои «якка», муқоисаи минбаъдаи онҳо, баҳодихии арзишҳое иборат буд, ки нуқтаи назари муаллиф, ғояро инъикос мекунанд. Дар ин маврид донишҷӯён одатан дар гурӯҳҳо кор карда, ҳар кадоми онҳо матни як бобро таҳлил карда, барои далелнок кардан мисолҳоро интихоб мекарданд. Дар тартиб додани маҷмӯи умумии арзишҳои асар ҳамаи аъзоёни гурӯҳ иштирок карданд.

Муносибати арзишӣ на танҳо нигоҳи навро ба асари бадеӣ ба вучуд меовард, балки ба тарбияи арзишҳои донишҷӯён, рушди тамоюлҳои маънавию ахлоқии арзишӣ низ мусоидат намуд. Устувории тамоюлҳои арзишии шахсият дар раванди фаъолнок кардани фаъолияти маърифатии донишҷӯён ба даст меомад, зеро муносибати арзишӣ имкон

дод шаклҳои дастаҷамъӣ, гурӯҳӣ, инфиродии таълим ба таври ҳамоханг муттаҳид карда шаванд, ки имкон дод рушди шахсият бо назардошти қобилиятҳои инфиродӣ, ки ба таҷрибаи иҷтимоӣ асос ёфтаанд, тафриқаандозӣ карда шавад.

Аз сабаби тағйир ёфтани методикаи омӯзиши осори бадеӣ, омӯзгори адабиёт микдори соатҳоро барои омӯзиши ин ё он матни муайян муайян мекард, ва ин имкон дод барнома аз такрор, аз осори дуюмдараҷа, аз ҷиҳати арзиш камаҳамият озод карда шуда, ба он ҷизе дохил карда шавад, ки аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва бадеӣ барои насли наврас муҳим ба шумор мерафт.

Таълими инсоншиносӣ барои таҳсилоти шахсият зарур аст – аз ин мавқеъ дар коллеч курсҳои «Таърих» «Ватаншиносӣ», «Ҷамъиятшиносӣ» омӯхта мешуданд. Дар рафти таълим арзишҳои устувори ҳаёти («иштирок дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ», «эътирофи ҷамъиятӣ», «баробарӣ ҳаҷмун имкониятҳои баробар барои ҳама», «сулҳ, заёти сулҳона»), моддӣ («неқӯахволии моддӣ» ва ғайра) ташаккул ёфтанд.

Омӯзгорони фанҳои ҷамъиятшиносӣ боварӣ доштанд, ки мазмуни шахсият – меҳварро аз шакли муроғиавии мавҷудияти он чудо кардан номумкин аст: ҳар гуна арзиш барои субъектҳои раванди таҳсилоти аҳамият хоҳад дошт, агар он дар шакли талаб кардани муқоисаи ин арзиш бо дигар арзишҳо пешниҳод карда шавад, ки таҳқиқи маънои онро пешбинӣ карда, имкон медиҳад ин арзиш дар амал ва муошират бо одамони дигар мавриди санҷиш қарор дода шавад. Чун натиҷа, дар фаъолияти таълимӣ таълими оммавӣ-репродуктивӣ ҷойи худро ба пешниҳоди масъалавии мавод, методҳои ҷустуҷӯӣ ва таҳқиқоти омӯзиши фанҳои ҷамъиятӣ дод.

Ҳаҷмун воситаи пешбарандаи ташаккули тамоюлҳои устувори арзишии донишҷӯён эҷоди вазъиятҳои ҷаҳонбинона, яъне пешниҳод ва муҳокима намудани масъалаҳо бо баромадан ба ғояҳои ҷаҳонбинона ва зарурати ифода, ҳимоя ва тарғиби назарҳои худ барои таълимгирандагон хизмат намуд.

Муваффақият дар ин шароит мавқеи ҷаҳонбинонаи шахсиятро мустаҳкам карда, нокомӣ юошад, барои аз нав дида баромадан ё асосноккунии минбаъдаи он водор мекард. Тавзеҳи ягон ҳақиқат аз тарафи омӯзгор, чун қоида, ёридиханда буда, воситаи пешбарандаи ташаккули мавқеи шахсиятии донишчӯ махсуб намеёфт. Масалан, дар рафти омӯзиши курси «Ватаншиносӣ» эҷоди вазъиятҳои ҷаҳонбинона худро ҳангоми баррасии мавзӯҳои зерин: «Шахсият дар сиёсат. Сарвари сиёсӣ. Шахсият ҳамчун субъекти сиёсат. Итҷимоишави сиёсӣ» асоснок намуд.

Ба ҳамин монанд, кор дар машғулиятҳои гуногун барои эҷоди вазъиятҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим, аз ҷумла бо роҳи тақлид кардани ғайрифаъолияти арзишӣ – тамоюлӣ тарҳрезӣ карда шуд. Ҳамин тавр, мазмуни курси «Ватаншиносӣ» имкон дод вазъиятҳои ҷаҳонбинона ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим эҷод карда шаванд.

Аз ҷузъи минтақавӣ дар курси таърих истифода бурда, омӯзгорон донишчӯёнро бо таърихи давлатдории Сомониён шинос карданд. Дарсҳо-экскурсияҳои, ки бо ин мақсад ба Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуданд, имкон доданд тамоюлҳои устувори маънавии арзишии шахсият; «зебоии табиат», «эҷодкорӣ» ва ғайра ташаккул дода шаванд.

Бартариии методҳои кори ғайрифаъол нисбат ба методҳои ғайрифаъол ба он мусоидат кард, ки дар омӯзиши ғайрифаъолияти ҷамъиятӣ таълим асосӣ на ба азёд кардани санаҳо ва воқеаҳо, нақли тақрорӣ ҳақиқатҳои тайёр, балки ба таҳлили воқеаҳои таърихӣ, вазъиятҳои ҷамъиятӣ, омӯзиши таъсири онҳо ба ҳаёти минбаъдаи одамон, ба давраи муосир карда шавад. Натиҷаи муҳим ташаккули тамоюлҳои устувори арзишии донишчӯ махсуб меёфт, ки камолоти шахрвандии ӯ ва дар маҷмӯъ рушди шахсиятии хатмкунандаи ояндаро муайян мекард.

Шарти муҳими ташаккули тамоюлҳои устувори арзишии шахсият ғайрифаъолнокии худӣ шахс, дар муҳити таълим – дараҷаи баланди ҷалби донишчӯён ба раванди тарбиявӣ-таълимӣ ба шумор мерафт.

Чустучӯҳо ва дастовардҳо дар ин роҳ дар раванди омӯзиши математика низ ҷолиб буданд. Ташаккули тамоюлҳои устувори арзишии шахсият «мустақилият дар ҳукмронӣҳо ва кирдорҳо», «эҷодкорӣ» ҳангоми истифодаи шаклҳои зерини эҷодӣ дар фаъолияти таҳсилоти имконпазир гардид.

1. Ҳалли вазифаҳои масъалавӣ-чустучӯӣ барои рамзкушоӣ кардани мафҳумҳо, ибораҳо, дарки ягон далел аз кори амалӣ.

2. Шаклҳои дорои хусусияти мусобиқавӣ: кроссворд, озмун, викторина, мусобиқа, музоядаи саволу ҳалли масъалаҳо ва ғайра.

3. Вазъиятҳои эвристикӣ нуктаи баландтарини раванди эҷодӣ буданд, зеро онҳо аз синтези донишҳои нав, ҳалли масъала, пешниҳод ва таҳияи ғояҳо, мақсадҳои эҷодӣ иборат буданд. Масалан, ҷамъомадҳои математикӣ (дарси ҷамъбасткунанда, ки аз рӯи бозӣ кардани минипесаҳо ва вазъиятҳои пешниҳодшуда, оид ба ҳалли масъалаҳо барои заковат сохта шудааст).

4. Тартиб додани кластерҳо, сохтани алгоритмҳо, яъне тавсифи дақиқи амалҳое, ки ба ҳалли вазифаи гузошташуда нигаронида шудаанд ва дигар усулҳои технологияи рушди тафаккури интиқодӣ;

5. Ҳимояи эҷодии лоиҳаи мустақил (нақшаҳо, ҷадвалҳо, графикҳо, алгоритмҳо ва ғайра) дар натиҷаи омӯхтани мавод дар блокҳо ба вучуд омад, ки ин аллакай дар марҳилаи аввал фаҳмиши умумии мавзӯро дода, имкон медод чизи асосӣ таъкид карда шавад.

Дар зимни ин, дар ҳар як марҳила кор дар сатҳи ба даст овардани натиҷаҳои ҳатмии таълим гузаронида шуда, бо ҳимояи эҷодӣ хотима меёфт.

Ҳамин тариқ, тамоюлҳои устувори арзишии шахсият дар он сурат бомуваффақият ташаккул меёфтанд, ки агар тамоми шаклу методҳои таълим ба рушди фаъолнокии маърифатӣ нигаронида шуда буданд. Нақши махсусро шаклҳои ғайристандартӣ таълим, ки фаъолияти маърифатии донишҷӯ, ҷалби ўро ба раванди ғайрифаннисозии фаъолияти мазмуни арзишҳои ҷамъиятии дар асарҳои фарҳанги

моддию маънавӣ ифодаёфта фаъол гардониданд, бозӣ мекарданд. Фаъолнокии шахсият дар фазои эҷодкорӣ, ки рӯҳбаландии эҳсосотӣ, осонӣ, муоширати озод ва муколамаи иштирокчиёро пешбинӣ мекард, афзоиш меёфт. Чун натиҷа, ташаккули натиҷабахшари соҳаи талаботӣ–хавасмандгардонии шахсият ба амал меомад, ки танзимгари он тамоюлҳои арзишӣ маҳсуб меёфтанд.

Ҳангоми таҳияи барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни муосири коллечҳои техникӣ бар тасаввуроти бунёдии фалсафӣ дар бораи он асос ёфтан зарур аст, ки моҳияти шахсият аз натиҷаи таъсири мураккаби мутақобилаи омилҳои беруна ва дохилии рушд иборат мебошад. Ғояи асосии сохтани барномаи ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯён ба муносибати инфиродӣ ва тафриқавӣ ба ташкили кори таълиму тарбия бо ҷавонон асос ёфта, аз он иборат аст, то ки ҳар як марди ҷавон дар натиҷаи ҳамкорӣ бо муҳити иҷтимоӣ ва дар раванди таъсиррасонии мақсадноки педагогӣ на танҳо доираи васеи донишхоро ба даст орад, балки худро ҳамчун шахсият дар намудҳои гуногуни фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим татбиқ намояд.

Мавҷудияти барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ҳамчун қисми таркибии стратегияи коллеч шартӣ зарурии ташкилию педагогӣ мебошад, зеро ин дастбӯӣ ба ҳадди муайяни мураттабӣ, барасмиятдарории меъёрии шаклҳо, методҳо ва мазмунӣ таҳсилоти ёфтшуда, додани мақом ба онҳо маҳсуб меёбад.

Ба ақидаи мо, муваффақиятнокии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ асосан бо истифодаи васеи технологияҳои тарбиявӣ муайян шуда, курсҳои махсусро дар бар мегиранд, ки ташаккули тамоюли арзиширо дар донишҷӯён, ки қисми низомии тарбия маҳсуб меёбанд, таъмин меkunанд. Ба ҳайси чунин курсҳои махсус «Ҳатмкунанда дар шароити бозор», «Тамоюлҳои арзишии фарҳанги тоҷикӣ» мебошанд, ки аз ҷониби муаллифи диссертатсия таҳия карда шуданд. Дар раванди ташаккули тамоюлҳои арзишӣ зарур аст ба гирифтани шахсият – меҳвари донишҳо дар бораи низомии арзишҳо таъкид карда шавад, ки ба

он машғулиятҳои махсус тарҳрезӣшуда, тренингҳо, бозӣҳои нақшӣ ва ғайра мусоидат мекунанд.

Аз аҳамияти калон ҷуғрафӣ арзишӣ мазмунӣ таҳсилот низ бархӯрдор мебошад. Ин шарт дар мазмунӣ таҳсилот инъикос кардани арзишҳои дар ҳамаи зинаҳо, ки нисбати онҳо муносибати арзишӣ ташаккул дода мешавад, инчунин ба барномаҳо дохил кардани дигар манбаъҳоеро, ки мазмунӣ таҳсилот, тамоми ҷузъҳои сохтори он: донишҳо; маҳоратҳо ва малакаҳо, таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ ва таҷрибаи муносибати эҳсосотӣ-арзиширо татбиқ менамоянд, пешбинӣ менамояд.

Дар бораи ғуруҳӣ мазкурӣ шароит ба таври муфассал таваққуф намекунем, зеро тасаввуроти васеъ дар бораи барномаи ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ дар донишҷӯёнӣ қоллеҷ дар параграфи 2.3 пешниҳод карда мешавад.

Ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ донишҷӯён бояд бо шароити психологӣ-педагогӣ низ таъмин карда шавад: ҳангоми ташкили тарбияи шахсии худ ва худтарбиякунӣ ангезаҳои дастовардҳо дар фаъолияти касбӣ бояд ба назар гирифта шаванд. Ҳар қадаре ки онҳо возеҳтар ва мақсаднок ифода ёфта бошанд, ҳамон қадар ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ донишҷӯён осонтар сурат мегирад [105, С. 14]. Онҳо фароҳам овардани чунин вазъиятеро пешбинӣ мекунанд, ки дар он донишҷӯ дар мавқеи субъективӣ қарор гирифта, имкони дарки ҳадафҳои ҳақиқӣ, ангезаҳо, талаботи таълими худро дар муассисаи таҳсилоти миёнаи махсус дар асоси худтаҳлилкунӣ ва таҷриба пайдо мекунад.

Тавре маълум аст, низоми тамоюлҳои арзишӣ инсонӣ шакли ба як бор ва барои ҳамеша ташаккулёфта набуда, ба он тағйирот дар зерӣ таъсири шароити берунӣ ва дохилӣ хос мебошанд. Бинобар ин, самаранокии ташаккули тамоюлҳои арзишӣ донишҷӯён дар сурати муайян будан ва татбиқи шароити психологӣ-педагогӣ раванди таҳқиқшаванда таъмин карда хоҳад шуд.

Азбаски барои донишчӯ – як шахси хеле калонсол – таълим ба яке аз усулҳои худтатбиқкунӣ дар касб ё дар ҳаёт дар маҷмӯъ табдил меёбад, пас муносибатҳои арзишӣ ва ҳавасмандӣ ба таълим хеле бошуурона тар буда, бо дақиқӣ ва ифодаёфтагӣ фарқ мекунад [222, С. 51–52]. Ба назари мо, тарбияи донишчӯёро ҳамчун низоми психологӣ-педагогӣ баррасӣ кардан зарур аст: манбаъ – ҷаҳонбинии шахсӣ, мавқеъ, худшиносӣ (талаботҳо, меъёрҳо, қобилиятҳо), дараҷаи дарки зарурати худтарбиякунӣ; меъёр – худтарбиякунии бетанаффус, ҷустуҷӯи импулс дар намудани равандҳои муташаккил (курсҳо, барномаҳо, муассисаҳои таълимӣ ва ғайра), дараҷаи баланди таҳассус ва фарҳанг; механизм – азхуд намудани усулҳои амалҳо аз тариқи рушд додани қобилияти худ: рефлексия кардан (дарк кардан), худмуайяни кардан (қабули қарори дуруст), меёран амал кардан (ба мақсад расидан) [37, С. 75].

Бо дарназардошти ин низом шароити психологӣ-педагогии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишчӯёнӣ муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбиро ҷудо мекунем:

- фароҳам овардани фазои дохилии психологию педагогӣ, ки ба ҳадафҳои ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ мувофиқат мекунад;
- таъмини мақсаднокӣ ва ҳадафмандӣ дар ташаккули фазои мазкур;
- муносибатҳои байни омӯзгорон, донишчӯён ва дигар кормандони муассиса ба принсипи ҳамкорӣ асос меёбанд;
- ба ҳисоб гирифтани самтнокии эҳсосоти шахсият;
- ба ҳисоб гирифтани маҳорати донишчӯён дар тафриқа кардани объектҳо;
- пурракунии арзишии мазмуни таҳсилот;
- самтнокии шахсиятии раванди ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ;
- маҳорати омӯзгор дар интиқол додани арзишҳо ба фаъолияти ҳаётии донишчӯён бо воситаҳои мазмуни таҳсилот;
- дастгирии педагогии донишчӯён.

Шароити психологӣ-педагогии пешниҳодшударо барои ташаккули бомуваффақияти арзишҳои маънавию ахлоқӣ дар донишҷӯёни коллеҷ муфассалтар дида мебароем.

Ба вучуд овардани фазои дохилии психологӣ-педагогӣ дар гурӯҳи донишҷӯён ва илмию педагогӣ, ки ба мақсадҳои инсондӯсти ва касбии омодаасозӣ мувофиқ аст, амсиласозии он фазои таҳсилотӣ-таълимӣ ва тарбиявию тарбиявӣ-рушдбандаро пешбинӣ мекунад, ки айният додан бо он, азхудкунии он аз ҷониби донишҷӯён пуррагӣ ва сифати ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқиро таъмин мекунад.

Татбиқи шарти мазкур дастгирии психологӣ-педагогии донишҷӯро дар тӯли тамоми масири таълим, додани тавсифоти мусоид ба ҳама унсурҳои психологӣ-педагогӣ ва муайянкунандаи ҳаёт ва фаъолияти гурӯҳи донишҷӯӣ ва педагогиро дар ҳамаи сатҳҳо: байни гурӯҳи педагогӣ ва донишҷӯӣ, дар ҳар як гурӯҳ; аз рӯйи ҳамаи намудҳои падидаҳои психологӣ-педагогӣ (муносибатҳои мутақобила, муошират ва амали муштарак, тамоюлҳои арзишӣ, ақидаҳо, рӯҳияҳо, анъанаҳо ва ғайра); фароҳам овардани фазои маънавиёти баланд, шахрвандӣ, парастии таҳсилотгирифтагӣ, бомаърифатӣ, соҳибкасбии ҳақиқӣ, донишҳо ва илм, ҷустуҷӯи эҷодӣ, инсондӯстӣ, демократия, ахлоқу адолат, покҷидонӣ ва ростқавлӣ, истиқлолият ва озодии интиҳоб, вазифа ва масъулият; рафъ, маҳаллигардонӣ, безараргардонии зухуроти манфӣ дар соҳаи иҷтимоию психологӣ: низоъҳо, зиддиятҳо, зухуроти манфӣ дар рафтор, расму оинҳо ва одатҳо талаб мекунад.

Таъмини мақсаднокӣ ва ҳадафмандӣ дар ташаккули муҳити психологӣ-педагогӣ. Ин шарт дар раванди шахсиятии тарбиявӣ ва соҳаи иҷтимоию психологӣ он татбиқ карда шуда, дар ин зимн таъкид ба ташаккули сифатҳои шахсӣ, тамоюлҳои арзишии донишҷӯ карда мешавад. Дар Коллеҷи техникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистони ба номи академик М.С. Осимӣ дастгирии психологӣ-педагогии раванди таҳсилотӣ таъсис дода шуда, ҳадафи асосии кори он фароҳам овардани

фазои дохилии психологию педагогӣ мебошад, ки ба ҳадафҳои ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён ҷавобгӯ мебошад.

Ба сифати шартӣ навбатӣ принципи ҳамкорӣ дар муносибатҳои байни омӯзгорон, донишҷӯён ва дигар кормандони муассиса амал мекунад.

Хеле муҳим аст, ки раванди муоширати байни педагог ва донишҷӯ коллегиялӣ бошад. Дар натиҷаи чунин муошират донишҷӯ ҳамчун иштирокчии баробархуқуқ ё субъекти раванди таълиму тарбия, на ҳамчун объекти равандҳои таълиму тарбия амал мекунад.

Ба ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллеҷ рушди муносибатҳои муколамавӣ, субъектӣ–субъектӣ мусоидат мекунад, ки дар раванди онҳо, дар речаи ҷустуҷӯӣ азхудкунии мутақобилаи арзишҳои таҳсилотӣ, касбӣ ва фарҳангӣ аз ҷониби педагог ва донишҷӯ ҳамчун субъектҳои баробархуқуқи фазои таҳсилотӣ амалӣ карда мешавад, ки ин рушди шахсиятии ҳар як субъектро ҳамчун заминаи зарурии худмуайянкунии ҳаёти ва ифшои нерӯи эҷодӣ таъмин менамояд.

Аз нуқтаи назари гуманизатсияи муошират дар раванди идоракунии раванди таълимию тарбиявӣ ҳамчун принципҳои асосӣ бояд амали муштарак ва ҳамдигарфаҳмии байни иштирокчиёни он, боварии ҳамдигарии онҳо маал кунанд. Ин дар асоси кори дастаҷамъона барои расидан ба ҳадафи умумӣ таъсис дода мешавад. Фаъолияти муштарак педагогҳо ва донишҷӯён амнияти психологӣ олами ботиниро ба вучуд оварда, муваффақияти шахсиятӣ, рушди қобилиятҳои махсус, бовариро ба қувваҳои худ таъмин менамояд [168, С. 11].

Барои ба вучуд овардани муҳити самарабахши тарбиявӣ хусусиятҳои синнусолии донишҷӯён, шавқу ҳавас ва талаботи онҳоро омӯха, ба назар гирифтани зарур аст. Дар байни омӯзгорон ва донишҷӯён фарқи объективӣ дар синну сол, таҷрибаи ҳаёти, ҷаҳонбинӣ мушоҳида карда мешавад. Аммо омӯзгорон бояд ба ин масъала бодикқаттар муносибат карда, онро омӯхта, ба назар гирифта, ҳама

чизро ба ҳисоби ихтилофи наслҳо набароварда, балки роҳҳои беҳтарини ҳалли онро ҷустуҷӯ намоянд.

Нақши педагог дар раванди таълим танҳо бо вазифаи омӯзгорӣ маҳдуд шуда наметавонад, инро дар бунёди фаъолияти худ ҳамаи омӯзгорон бояд ба назар гиранд. Барои фароҳам овардани муҳити самараноки тарбиявӣ дар коллеҷ зарур аст, ки аз тамоми имконоти муошират ва фаъолияти муштарак бо донишҷӯён истифода карда шавад. Фаъолияти тарбиявии омӯзгор бояд аз омӯхтан ва муқоиса кардани афзалиятҳои ҳаётии донишҷӯён ва педагогҳо, таҳлили нақши худ дар раванди педагогӣ, гузоштани вазифаҳои мушаххаси тарбиявӣ дар назди худ иборат бошад. Омӯзгор метавонад нерӯи назариявӣ ва тарбиявии худро барои омӯзиш ва истифодаи методикаҳои аллакай маълум ва эҷод кардани методҳо, шаклҳо ва усулҳои нави кори тарбиявӣ истифода барад, ки «донишҳои педагогӣ, психологӣ ва методиро барои ҳалли эҷодии вазифаҳои педагогии дар вазъиятҳои ғайристандартӣ ҳаёти муосир тағйирёбанда» муттаҳид кунанд [102, С. 49].

Ташаккули тамоюлҳои арзишӣ дар ин марҳила то дараҷаи зиёд бо шахсияти педагог (устод) алоқаманд аст. Аз ин рӯ, муваффақиятнокии раванди тарбиявӣ аз низоми аз ҷониби педагог моҳирона тарҳрезӣшуда вобаста мебошад, ки дар шаклҳои гуногуни муошират (муколамаи байнишахсиятӣ, иҷтимоӣ, идоракунии ва ғайра) ва бо назардошти талаботҳо, манфиатҳо ва интизориҳои донишҷӯёне, ки намуди фаъолияти марбут ба педагоги додашударо интихоб кардаанд, ифода ёфта, мавриди татбиқ қарор гирифтанд. Дар тарбия эътибори омӯзгор–тарбиягар (мураббӣ) аҳамияти калон дорад. Ҳамон як методу усулҳои тарбия дар омӯзгор – мураббии соҳибэътибор ҳамеша самарائي мусбат медиҳанд, вале дар ғайри соҳибэътибор ягон натиҷа намедиҳанд. Маҳорати омӯзгор дар интиқол додани арзишҳо ба фаъолияти ҳаётии донишҷӯён бо воситаҳои мазмуни таҳсилот. Он бо як қатор хислатҳои шахсӣ ва тайёрии касбии омӯзгор муайян карда мешавад: диди масъалаҳои тарбиявӣ, тафаккури нави педагогӣ, ки педагогро ба мавқеи

шахсиятӣ–инсондӯстӣ дар фаъолияти худ, азхуд намудани ғановати фарҳанги умумибашарӣ, таъсири арзишии мутақобилаи педагог ва донишчӯён, ки ҳамкориҳои омӯзгор ва донишчӯёнро дар раванди самтгирӣ, пеш аз ҳама, фарҳанги муоширатро дар назар дорад, самт медиҳад.

Низоми тарбиявии коллеҷ дар якҷанд андозаҳо арзи вуҷуд дорад. Дар қатори сохтори муоширати расмӣ, минтақаи муоширати ғайрирасмӣ ҷой дорад, ки дар он мақоми марказӣ ба худидоракунии донишчӯён ҷудо карда мешавад. Он муоширати байни педагогҳо ва донишчӯёнро дар сатҳи эътимод ва шодии дӯстона дарбар мегирад. Ин ҳамкориест, ки бо эҷодкорӣ, бадохату ихтироот ва муносибатҳои муколамавӣ пур шудааст.

Баҳисобгирии самтнокии эҳсосоти шахсият бо вазифаи баҳодихӣ, ки аз ҷониби эҳсосот иҷро мешавад, ва оmodасозии бадан ба рафторе, ки ба баҳодихии гузаронидашуда муносиб аст, алоқаманд аст.

Ба ҳисоб гирифтани маҳорати донишчӯён дар фарқкунонии объектҳо яке аз шартҳои зарурии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар марҳилаи ибтидоӣ мебошад, зеро бе рушди фарқкунонӣ амалисозии фаъолияти баҳодихӣ ғайриимкон аст. Баҳодихӣ яке аз унсурҳои раванди тамоюли арзишӣ маҳсуб меёбад.

Самтнокии шахсиятии раванди ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ чунин ташкили раванди самтгириро дар назар дорад, ки дар он доираи васеи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ба мавзӯи дарк, эҳсос ҳамчун талаботҳои махсуси шахсият табдил меёбад. Механизми мушаххаси чунин раванд дохиликунонии амалҳои беруна, яъне тадриҷан ба амалҳои дохилӣ табдил додани онҳо мебошад.

Ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ низ метавонад ба шарте муваффақ бошад, ки ҳар як донишчӯ дар доираи раванди таълим имкони ташаккули услуби инфиродии худро дошта бошад. Ин зимни татбиқи таълиме, ки ба соҳаи хусусиятҳои шахсиятӣ дахл карда, омили шахсиятиро ошкор карда, ҷузъи шахсиятии дарк ро пурзӯр мекунад,

имконпазир аст. Барои татбиқи муносибати шахсиятӣ таҳхиси хусусиятҳои шахсиятии таълимгирандгон зарур аст. Инро ба туфайли мушоҳидаи фарогир, кори инфиродии омӯзгор бо донишҷӯ ноил шудан мумкин аст.

Ва боз як шарт муҳим, ба назари мо, така ба таҷрибаи ҳаёти шахсии донишҷӯ мебошад, ки ба ташаккули самараноки донишҳо, маҳоратҳо, малакаҳои касбӣ ва тафаккури касбии мутахассиси оянда мусоидат мекунад.

Шарти навбатии педагогие, ки ба ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ таъсир мерасонад, дастгирии педагогии донишҷӯён мебошад. Мақсади дастгирии педагогӣ бартараф намудани монеаҳои мебошад, ки ба пешравии бомуваффақияти мустақилонаи донишҷӯён дар таҳсилот, тарбия ва худрушдидиҳӣ ҳалал мерасонанд.

Мафҳуми дастгирии педагогӣ бисёрҷанба мебошад. Он ҳамчун метод ва шакли тарбия, технологияи таҳсилот, мавқеи педагог ҳамчун «муоширати озод», «муносибатҳои рафӣқонаи педагог ва донишҷӯ», «рӯҳияи ботинии» онҳо тавсиф мешавад [216]. Ҳамчун шарт педагогии мо, дастгирии педагогӣ ҳамчун стратегияи фаъолиятӣ оид ба тарбияи арзишҳои маънавию ахлоқӣ амал мекунад, ки моҳиятан ба давраи навҷавонӣ мувофиқат мекунад. Маънои педагогии дастгирӣ дар ду муносибат – васеъ ва маҳдуд ифода меёбад. Тафсир ба маънои васеи калима бо фароҳам овардани шароити мусоид, муҳити беҳавф, ки барои рушди донишҷӯ, ошкор кардани ва татбиқи қувваҳои дохилии ӯ зарур аст; ташаккули қобилият ба амалҳои мустақилона ва интиҳоби озод таъриф мешавад.

Принсипҳои асосии таъмини дастгирии педагогӣ дар тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён инҳоянд: розигии марди ҷавон ба кӯмак ва дастгирӣ; така ба қувваҳои мавҷуда ва имкониятҳои эҳтимолии шахсият; эътиқод ба ин имкониятҳо; таваҷҷуҳ ба қобилияти донишҷӯ барои мустақилона бартараф кардани монеаҳо; созгорӣ, ҳамкорӣ, кӯмак; махфӣ будан (анонимӣ будан); хайрхоҳӣ ва бебаҳодиҳӣ; беҳатарӣ, ҳифзи

саломатӣ, ҳуқуқ, шаъну шарафи инсон; татбиқи принципи «Зарар нарасон»; муносибати таҷрибавӣ – таҳлилӣ ба раванд ва натиҷа.

Дастгирии педагогӣ категорияи ахлоқӣ мебошад, зеро сухан дар бораи кӯмаки педагогӣ ба шахси бавоярасанда, шахсияти рушдбанда, қобилияти он ба иҷтимоишавӣ ва мутобиқшавӣ дар ҷомеа, дар бораи худтатбиқкунӣ ва худмуайянкунӣ, дар бораи ташаккули муносибатҳо дар ҷаҳони калонсолон меравад. Дастгирии педагогӣ он вақт арзишманд эътироф мешавад, ки он хушмуомила, нозук, саривақтӣ, босаводона, мақсаднок ва воябандишуда бошад, вале муҳимтар аз ҳама, агар дар ҳама ҳолатҳо он рисолати таълимӣ, тарбиявӣ ва рушддиҳандагии худро пурра иҷро намояд, барои оянда кор кунад [216].

Ба таҳқиқотҳои О.С. Газман ва дигар олимони таълим намуда, ҳамчун намудҳои асосии дастгирии педагогӣ инҳоро мешуморем: асбобсозӣ барои интиҳоби ахлоқии озода; эҷод кардани вазъиятҳои муваффақият; тамаркуз ба ҷиҳати мусбат. Самти асосии асбобсозӣ рушди субъектӣ будани донишҷӯ, маҳорати ӯ дар дарки рафтори худ ва дар асоси ин масъул будан барои худ ва кирдорҳои худ мебошанд. Дар ин маврид таълим ба шуур, ва на ба фишор овардан ба марди ҷавон анҷом дода мешавад. Шартҳои дигари муҳими тарбияи арзишҳои маънавияи ахлоқӣ дар донишҷӯён ии таълимдодашуда фароҳам овардани вазъиятҳои ахлоқии шахсӣ, ки ба муваффақият нигаронида шудаанд, мебошад. Қорре, ки аз ҷониби ҳаёти педагогии коллеҷ, кураторҳо, психологҳо анҷом дода мешавад, нишон дод, ки вазъияти аз ҷиҳати педагогӣ эҷодшуда ва босаводона омодашудаи ахлоқӣ–шахсиятӣ–меҳвари муваффақият вазифаи тарбияи арзишҳои ахлоқии тамоми субъектҳои фаъолиятро иҷро карда, ба қушода додани ҷиҳатҳои беҳтарини шахсияти донишҷӯ ва ба имкониятҳои худ боварӣ ҳосил намудан кумак мекунад. Дар эҷоди вазъиятҳои ахлоқии шахсият-меҳвар, ки ба муваффақият нигаронида шудаанд, мо бар таҳқиқотҳои В.В. Николина, В.В. Серикова, Н.Е. Шуркова дар бораи вазъияти шахсият–меҳвар асос ёфтем. Ҳалли вазъиятҳои шахсият–меҳвар дар донишҷӯён чунин сифатҳоро, ба мисли

ташаббускорӣ, таҳаммулпазирӣ, омодагӣ барои ба муколама табдил додани вазъияти низоӣ аз тариқи таҳлили сабабҳои он ва ташаккул додани назари умумӣ, мубрам месозад. [98, С. 19]

Тамоми шароити педагогии дар боло тавсифшуда, ки ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯёро таъмин мекунанд, ба принципҳои зерин асос ёфтаанд:

1. Афзалияти тарбияи мустақилона. Фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён намуди асосии кори тарбиявӣ мебошад. Зери фаъолияти мустақилона на танҳо иҷрои кори мустақилона ҳамчун намуди фаъолияти тарбиявӣ оид ба ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, балки амалисозии мустақилонаи ташкили раванди ташаккули мазкур аз ҷониби таълимгирандагон низ фаҳмида мешавад.

2. Принципи фаъолияти муштарак. Принципи мазкур фаъолияти муштаракӣ донишҷӯро бо ташкилотчиёни раванди тарбиявӣ оид ба банақшагирӣ, татбиқ, баҳодиҳӣ ва ислоҳи раванди тарбияи таъмин менамояд.

3. Принципи таъба тарбиягиранда. Тибқи ин принцип таҷрибаи ҳаётии (маишӣ, иҷтимоӣ, касбии) донишҷӯ ба сифати яке аз мабаъҳои тарбияи ҳуди тарбиягиранда истифода мешавад.

4. Фардикунонии тарбия. Мувофиқи ин принцип ҳар як донишҷӯ ҳамроҳи педагог барномаи инфиродии тарбияро тартиб медиҳад, ки ба талабот ва мақсадҳои мушаххаси тарбияи нигаронида шуда, таҷриба, сатҳи тайёри, хусусиятҳои психофизиологӣ, шинохтии донишҷӯро ба назар мегирад.

5. Низомнокии тарбия. Принципи мазкур риояи мутобиқати мақсадҳо, мазмун, шаклҳо, методҳо, воситаҳои тарбияро пешбинӣ менамояд.

6. Заминавӣ будани тарбия. Тибқи ин принцип, тарбия, аз як тараф, ҳадафҳои мушаххаси ҳаётан муҳимро амалӣ намуда, ба иҷрои нақшҳои иҷтимоӣ ё такмили шахсият аз ҷониби он нигаронида шуда, аз тарафи дигар, он бо назардошти фаъолияти касбӣ, иҷтимоӣ, ҳаёти ҳаррӯзаи

донишчӯ ва омилҳои (шароити) фазоӣ, замони, касбӣ, маишии ӯ бунёд меёбад.

7. Принципи мубрамсозии натиҷаҳои тарбия. Принципи мазкур дар амал татбиқ намудани муносибатҳо, донишҳо ва сифатҳои арзиширо, ки аз ҷониби донишчӯён касб шудаанд, дар назар дорад.

8. Принципи интихоби будани таълим. Он маънои ба донишчӯ пешниҳод кардани озодии муайяни интихоби мақсадҳо, мазмун, шаклҳо, методҳо, манбаъҳо, воситаҳо, муҳлатҳо, вақт, макони тарбия, баҳо додан ба натиҷаҳои тарбияро дорад.

9. Принципи рушди талабот ба рушди маънавию ахлоқӣ. Тибқи ин принцип раванди тарбия бо мақсади ташаккули талаботи нави донишчӯён дар ташаккули арзишҳо бунёд карда мешавад, ки мушаххассозии онҳо пас аз расидан ба ҳадафи муайяни тарбия амалӣ карда мешавад.

10. Принципи бошуурии таълим. Он маънои дарк, андарёфти нишондиҳандаҳои раванди ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ аз ҷониби донишчӯён ва амалҳои худро оид ба ташкили раванди ташаккули онҳо дорад.

Принсипҳои зикршудаи тарбияи донишчӯён бо ягон чиз ба принсипҳои педагогика мухолиф нестанд. Қисман онҳоро рушд медиҳанд, қисман бо онҳо алоқаманданд, масалан, принципи рушди талаботҳо, фардикунонӣ ё тақия ба таҷриба.

Ҳамин тариқ, шароити педагогии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқиро мавриди баррасӣ қарор дода, мо ба хулоса омадем, ки танҳо фароҳам овардани шароити маҷмӯӣ имконияти фаъолияти бомуваффақияти омӯзгорро оид ба рушди арзишҳои маънавию ахлоқии донишчӯён дар низоми тарбиявии коллеҷ таъмин менамояд. Шароити ташкилӣ-педагогӣ, таълимӣ-методӣ ва психологӣ-педагогӣ, ки аз ҷониби мо қайд карда шуданд, имкон медиҳанд бевосита ба таҳияи барномаи ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ дар донишчӯёни коллеҷ гузарем.

Муқаррароти назариявии дар боло зикршуда, ки муносибати моро ба ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар шароити муҳити муосири коллечҳои техникӣ нишон медиҳанд, аз ҷониби мо дар кори таҷрибавӣ-озмоишӣ санҷида шуданд, ки тавсифи онҳо дар зербанди 2.3. ироа хоҳад шуд.

2.3. Таҳқиқоти озмоишӣ шароитҳои педагогии татбиқи барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллечҳои техникӣ ва натиҷагирӣ аз он

Шароити педагогии дар параграфи қаблӣ ошкор кардашуда, ки ба ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёна мусоидат мекунанд, дар назди мо масъалаи тасвиби онҳоро ба миён гузоштанд. Бо таваҷҷӯҳ ба хусусиятҳои гуруҳҳои интихобшудаи донишҷӯён, зарур аст, ҷорикунии шароити педагогии дар ҷараёни таҳқиқоти диссертатсионӣ муайяншуда тавре ташкил карда шавад, ки имкониятҳои муҳити муосири коллеч ба тариқи беҳтарин истифода шаванд.

Мақсади таҳқиқоти таҷрибавӣ аз он иборат буд, ки бо омӯхтани хусусиятҳои арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ (бо назардошти маълумоти бадастомада ва имкониятҳои мушаххаси муҳити инноватсионии коллеч) шароити педагогии аз ҷониби мо ошкоркардашудаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мушаххас карда шуда, муассирӣ ва таъсири онҳо муайян карда шаванд.

Маҳз аз муайян кардани таъсири ин шароит ба нишондодҳои сифатии арзишҳои маънавию ахлоқӣ мақсади озмоиш иборат буд.

Ба сифати фарзияи қисми мазкури таҳқиқот мо тахмин кардем, ки агар мазмуни ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар доираи барномаи ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ мутамарказ карда шавад, пас натиҷаи мусбатро оид ба ташаккули арзишҳои маънавӣ-

ахлокии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус ба даст овардан мумкин аст.

Вазифаҳои таҳқиқоти таҷрибавӣ-озмоишӣ аз инҳо иборат буданд:

- таҳия ва татбиқи барнома оид ба ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлокии донишчӯён;
- таҳлили маълумоти аз таҳқиқоти озмоишӣ бадастомада.

Барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлокии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ пешниҳод менамоем. Ғояи асосии таҳияи барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлокии донишчӯён муносибатҳои инфиродӣ ва тафриқавӣ ба ташкили тарбиявӣ таҳсилотӣ бо наврасону ҷавонон аз он иборат аст, то ки ҳар як марди ҷавон дар натиҷаи фаъолияти муштарак бо муҳити муҳити инноватсионӣ ва дар раванди таъсиррасонии мақсадноки педагогӣ на танҳо доираи васеи донишхоро ба даст орад, балки худро ҳамчун шахсият дар намудҳои гуногуни фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим низ татбиқ намояд.

Барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҷузъҳои зерин: мақсаднок, мазмунӣ ва мувофиқавиро дар бар мегирад.

Ҷузъи мақсаднок ҳадафҳои зеринро дар бар мегирад: иҷтимоӣ, психологӣ, дидактикӣ ва тарбиявӣ. Ҳадафҳои иҷтимоӣ: таъмини тасаввуроти арзишии аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳими донишчӯён; таъмини ташаккули арзишҳои устувори маънавӣ-ахлоқӣ ва таъмини таъсирнокии тамоюлҳои арзишӣ. Ҳадафҳои психологӣ ба омӯзиши симои «Ман» нигаронида шудаанд: ташаккули тасаввуроти донишчӯ дар бораи тағйироте, ки бо ӯ, бо «Ман»-и ӯ дар робита бо таҷдиди назарраси шахсият дар давраи навҷавонӣ ба амал меояд, ки ба ташаккули хуввияти нав, ҷавоб ба саволҳои «ман чӣ гуна ҳастам?», «ман чӣ гуна одам ҳастам?» Ҳадафҳои дидактикӣ ташаккули усулҳои худтанзимкунии шахсиятӣ, қобилиятҳо ба худмуайянкунӣ ва ба даст овардани малакаҳои худтанзимкунии шахсиятӣ, таъмини худрушддиҳиро ҳамчун шартҳои муҳимтарини худтатбиқкунии шахсият пешбинӣ менамоянд. Ҳадафҳои

тарбиявӣ ҳамчун ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқии шахсият дар раванди худмуайянкунии ҳаёти ва касбӣ; ташаккули тамоюлҳои самарабахши арзишии шахсият, ҷаҳондарккунии хушбинона муайян карда мешаванд.

Ҷузъи мурофиавии барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ шаклҳои ифодаи онро инъикос мекунад. Истифодаи шаклҳои зерин : ташкили раванди тарбиявию таҳсилотӣ, раванди илмӣ-таҳқиқотӣ, кори беруназаудиторӣ пешниҳод карда мешавад.

Дар ташкили раванди тарбиявию таҳсилотӣ дар коллеҷ чунин шаклҳо, ба монанди семинарҳои махсус, экскурсияҳо оид ба рорҳнамоии донишҷӯён дар олами арзишҳо ва ғайра ба мақсад мувофиқ аст. Аз ҷониби муаллифи диссертатсия барои донишҷӯёни курси 3 курси факултативии «Тамоюлҳои арзишии фарҳанг Тоҷикистон» таҳия карда шуд. Дар семестри аввал донишҷӯён арзишҳои фарҳанги тоҷикро ҳамчун арзишҳои анъанавӣ меомӯзанд: арзиши имон, некӣ, ростӣ, вичдон. Донишҷӯён ҳангоми омӯхтани ғояҳои мутафаккирони тоҷики асрҳои 15-18 ба аҳамияти барои Тоҷикистон чунин арзишҳо, ба монанди арзиши дастаҷамъӣ, ягонагӣ, созиш; эътиқод ба наҷоти гурӯҳӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир мекунанд. Дар семестри дуюм, курс тамоюлҳои арзишии фарҳанги дигар халқҳо: арзишҳои инноватсия, дониш, ҳуқуқ, қонун омӯхта мешаванд. Донишҷӯён донишҳои ҳангоми омӯзиши фалсафа, психологияи иҷтимоӣ ба даст овардашударо ҳамгиро намуда, оид ба гиромидошти махсуси чунин арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, ба монанди муҳаббат, фидокорӣ, имон, ватандӯстӣ дар фарҳанги Тоҷикистон хулоса мебароранд. Курс бо семинари «Одам дар ҷустуҷӯи маъно» ва ҳимояи лоиҳаҳо аз рӯйи мавзӯҳои курс хотима меёбад. Фароҳам овардани вазъиятҳои ҷаҳонбинона ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим дар рафти машғулиятҳои амалӣ, тренингҳо, бозиҳои нақшӣ, амалия дар ҷойҳои кори оянда пешбинӣ карда шудааст.

Ташкили раванди илмӣ-таҳқиқотӣ ба истифодаи чунин шаклҳое самт медиҳад, ки ба ташаккули хатмкунандаи коллеҷ ҳамчун таҳқиқотчӣ,

эҷодкор, навовар мусоидат мекунанд. Дар натиҷаи ин шаклҳои зерин ба мақсад мувофиқанд: семинарҳо, конфронсҳо, навиштан ва ҳимояи рефератҳо, олимпиадаҳо.

Робитаи мутақобилаи байни шаклҳои таҳсилотӣ ва беруназаудитории кор интиҳоби шаклҳои зерини ташкили корҳои беруназудиторию муайян мекунад: маҳфилҳо, идҳо, қабул ба сафи донишҷӯён, иштирок дар озмунҳои гуногун. Ҳамчун самти афзалиятнок кори муштарак бо дигар воҳидҳои таълимӣ оид ба ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ: хондани курсҳои махсуси, таҷрибаомӯзиҳои муштарак, кори устохонаҳои эҷодӣ, маҳфилҳо, бахшҳои варзишӣ, озмунҳои муштарак ҳисобида мешавад.

Мувофиқи мақсадҳои гузошташуда ва мазмуни фаъолият мо методҳои зеринро муайян кардем: таҳҳис, ташаккули сифатҳои шахсият, ташкили фаъолият, назорат. Методҳои таҳҳис инҳоро дар бар мегиранд: методҳои омӯзиши шахсият, шароити психологӣ-педагогӣ, рушди донишҳо дар бораи худ, дар бораи олам, методҳои омӯзиши ангежаҳо (пурсишномаҳо, тестҳо, саволномаҳо). Инчунин, чунин методҳои таҳҳис, ба монанди методҳои омӯзиши динамикаи ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ (пурсишномаҳо, тестҳо, саволномаҳо), методҳои омӯзиши сифатҳои барои худмуайянкунии ҳаёти ва касбии шахсият зарурӣ истифода мешаванд. Донишҷӯён ҳангоми омӯхтани ғояҳои мутафаккирони асри XIX ба аҳамияти барои Тоҷикистон чунин арзишҳо, ба монанди арзиши дастаҷамъӣ, ягонагӣ, созиш; эътиқод ба наҷоти гурӯҳӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир мекунанд. Дар семестри дуюм дар доираи курс тамоюлҳои арзишии фарҳанги ғарбӣ : арзишҳои инноватсия, дониш, ҳуқуқ омӯхта мешаванд.

Омода кардани барномаҳои ҳамҷавори ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, баргузор кардани бозиҳо барои тақлид кардани фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим, тренингҳо, конфронсҳои илмӣ донишҷӯён ба мақсад мувофиқ мебошанд. Зарур аст сӯҳбатҳо дар бораи тарбияи арзишҳо (бо донишҷӯён, волидон) гузаронида шаванд.

Методҳои ташкили фаъолият инҳоянд: санҷиши мувофиқати тасаввуроти худ дар бораи арзишҳои маънавию ахлоқӣ бо низоми аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳимми арзишҳо (дар доираи курсҳои махсус); ташкили чорабиниҳо оид ба устувории тамоюлҳои арзишии донишҷӯён.

Методҳои назорат тестгузарониро бо мақсади ташҳиси сатҳи ташаккулёфтагии арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар раванди худмуайянкунии ҳаёти ва касбӣ, ҳалли вазифаҳои эҷодиро оид ба мавзуоти арзишӣ дар бар мегирад.

Ќузъи мазмунӣ бо барномаи умумии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ пешниҳод шудааст.

Амсилаи умумии барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ

Баҳши 1. Ташаккули арзишҳои заминавии маънавию ахлоқӣ.

Некӣ, Ҳақиқат ва Зебӯӣ ҳамчун тавсифи зиндагии шоистаи инсон. Нисбияти ин мафҳумҳо ва беохирии саъю кӯшишҳои башарият ба камолот.

Некӣ ҳамчун категорияи умумӣ, ки қонуни ҳаёти инсониро инъикос карда, амнияти ҳар як инсонро таъмин мекунад. Некӣ ҳамаи он чизест, ки барои «дигар» неъмат аст. Таваҷҷӯҳ ба «дигар» ҳамчун асоси ибтидоии зиндагӣ тибқи қонунҳои некӣ. Кори нек кардан ҳамчун эҷодкорӣ. Варианти инфиродии рафтор тибқи қонуни некӣ.

Ҳақиқат ҳамчун категорияи умумӣ, ки қонуни ҳаёти инсонро инъикос мекунад. Ҳаёт ҳамчун ҷустуҷӯи ҳақиқат. Ҳамчун ҳамчун константаи (доимияти) ҳаёти инсонӣ. Илм ҳамчун кашфи беохирӣ ҳақиқат. Муносибат ба илм ҳамчун ба арзиш. Китоб ҳамчун рамзи ҳақиқат ва ақл. Самтгирӣ ба ҳақиқат ҳамчун роҳ ба озодӣ.

Зебӯӣ дар ҳаёти инсон. Зебоие, ки барои «дӯст доштани» ҳаёт кӯмак мекунад. Зебӯӣ ҳамчун хусусияти кирдорҳои инсон. Зебӯӣ ҳамчун маҳсули фаъолияти инсонӣ. Фаъолият тибқи қонунҳои зебӯӣ. Зебоии табиат. Зебоии кӯдакӣ, навҷавонӣ, камолот, пирӣ. Маҳорати «дидани зебӯӣ» ва «эҷоди зебӯӣ». Фазаи зебӯӣ дар коллеч, дар оила, дар шаҳр.

Рушди қобилияти баҳо додан ба ҳаёт ва фаъолияти худ аз мавқеи Некӣ, Ҳақиқат, Зебой.

Бахши 2. Васеъ намудани тасаввурот дар бораи меъёрҳои ҳаёти фарҳангӣ. Шинос кардани донишҷӯён бо меъёрҳои ҳаёти фарҳангӣ.

Фарҳанги маънавӣ. Таносуби моддию маънавӣ ҳамчун восита ва мазмуни ҳаёт. Маънавиёт ҳамчун «инсонгардонии» олам. Ҷустуҷӯи маъноӣ ҳаёт ва саволҳои абадии ҳаёт, ки дар назди инсон истодаанд.

Ҷомеа ҳамчун муҳити иҷтимоии шахс. Ҷомеа ҳамчун маҷмӯи одамоне, ки бо манфиатҳои маънавӣ алоқаманданд. Шароити ҳаёти маънавӣ дар ҷомеа. Арзишҳои асосии ҳаёти ҷамъиятӣ. Зухуроти ҳаёти ҷамъиятӣ дар сатҳи талаботи маънавӣ ва ғамхорӣ дар бораи фарҳанги маънавӣ. Мутавозинии моддию маънавӣ ҳамчун нишондиҳандаи фарҳанги ҷамъият.

Фарҳанги рафтори инсон: омӯзонидан ва ёд додан. Дар ҷойҳои ҷамъиятӣ. Дар биноҳои санъат. Рафтори мардон нисбат ба занон. Муносибат ба пиронсолон, маъҷубон, кӯдакон. Фарҳанги сухан. Фарҳанги мубоҳиса, муколама ва монолог.

Фарҳанги меҳнати зеҳнӣ. Маърифат ҳамчун константаи ҳаёти инсон. Фарҳанги мутолиа. Фарҳанги дарки иттилоот ва бозтавлиди он. Фарҳанги интиқоли иттилоот. Таҳсил ва худтаҳсилкунӣ. Фарҳанги сабти ҳаттии донишҳо. Фарҳанги гузоштан ва ҳалли масъалаҳо.

Бахши 3. Васеъ намудани тасаввурот дар бораи фаъолияти касбӣ.

Фаъолият ҳамчун усули мавҷудият ва ифодаи «Ман»-и шахс. Намудҳои фаъолияти инсон: меҳнатӣ, маърифатӣ, арзишӣ-меҳвар, муошират ва ғ.

Фаъолияти маънавӣ ҳамчун намуди махсуси фаъолият оид ба дарки ҳаёти худ. Кори маънавӣ ҳамчун лаззат бурдан аз ҳаёт.

Одамони бузургу барҷаста ҳамчун намунаи дастовардҳои олитарини маънавии одам.

Инсон ва касби ӯ. Кори касбӣ ҳамчун усули худифодакунӣ. Қобилиятзо ва истеъдод дар кори касбӣ. Муайян кардани манфиатҳои касбӣ.

Мафкураи шахсии касбӣ. Нуқтаи инфиродии касбӣ. Маъноэҷодкунӣ дар касби худ.

Бахши 4. Ташаккули арзишҳои махсуси маънавӣ-ахлоқӣ.

Меҳнат ҳамчун категорияи умумие, ки қонуни ҳаёти инсониро инъикос мекунад. Меҳнат ҳамчун яке аз арзишҳои муҳимтарини умумибашарӣ, ки ба ҳуди таърифи моҳияти инсонӣ дохил мешавад.

Меҳнат ҳамчун тавсифи ҳаёти шоистаи одам. Меҳнат дар ҳаёти одам. Меҳнат ҳамчун тавсифи кирдорҳои инсон. Меҳнат ҳамчун маҳсули фаъолияти инсонӣ.

Рафтори меҳнатии одам. Муносибати одам ба меҳнат. Меҳнат – ғамхорӣ ва меҳнат – кор. Меҳнат ҳамчун омили рушди инсон.

Фарҳанги меҳнат. Меҳнат ҳамчун ба вучуд овардани арзишҳои моддӣ, нигоҳ доштан ва афзун гардонидани онҳо. Меҳнат ҳамчун роҳи оро додани муҳити зист. Меҳнат ҳамчун кӯмак ба шахси дигар. Меҳнат ҳамчун таъмини воситаҳои зиндагӣ. Меҳнат ҳамчун воситаи даромади рӯзгор. Меҳнат ҳамчун маъноӣ фаъолияти касбӣ.

Ду усули кор аз рӯи амсилаи мазкури умумии барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёнӣ муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ вучуд доранд.

Якум – дастрасии ҳамзамон ба ҳамаи самтҳо бо интиҳоби ихтиёронии саволҳои дар бахшҳои барнома зикршуда мебошад. Чунин роҳи маҷбуриро омӯзгоре интиҳоб мекунад, ки бо донишҷӯён аз рӯи принсипи тасодуфӣ ва пешгӯинашавандагӣ кор мекунад. Таърихи гурӯҳ, мазмуни ҳаёт ва роҳбарони собиқи онро надоништа, педагог метавонад бидуни ҷобачогузории таъкидҳо таъсиррасонии ягонро ба тамоюлҳои арзишии донишҷӯён ташкил намояд.

Дуюм – роҳи татбиқи зина ба зинаи барнома, вақте ки таъкидҳои педагогӣ дар ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ ҳамдигарро иваз

мекунанд ва «азхудкунӣ»-и арзишҳо ҳамчун ташаккули пайдарпайи нави рушди маънавию ахлоқии донишҷӯ чараён мегирад.

Ҳалли калидии муносибати дуҷумлаи принципи бартарият мебошад. Бо фарз кардани он, ки ба таври навбатнок аз курс ба курс бартарияти ягон тарафи натиҷаи навбатии дилхоҳ дар ниҳоят имконияти дастёбиро ба натиҷаи умумии ягона то охири таълим дар коллеҷ таъмин менамояд. Омӯзгорон дар ҳар як курс мувофиқи сохтори барномаи таълим (аввал ҷанҳои умумӣ ва баъд махсусгардонидашуда) таваҷҷуҳро ба яке аз бахшҳои барномаи дар боло пешниҳодшуда тамаркуз дода, мазмунҳои ин бахшро пурра тамом мекунанд, то ки дар курси минбаъда таваҷҷуҳро ба чизҳои дигар тамаркуз диҳанд.

Ҳамин тариқ, татбиқи барномаи пешниҳодшудаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ сохт, ки ҷузъи барои донишҷӯи таҳсилоти миёнаи касбӣ муҳимтари фарҳанги касбӣ – арзиши меҳнат мебошад.

Тасвирии нақшавии муносибати ягона-бартариятдошта ба барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар шакли зерин пешниҳод карда мешавад:

Ҷадвали 2. Тасвирии нақшавии муносибати ягонаи бартариятдошта ба барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ

В	Курси 4
А	Ташаккули арзиши «меҳнат», ҳамчун бартаридошта
З	барои донишҷӯи муассисаи таҳсилоти миёнаи махсус
И	
Ф	Курси 3
А	Ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ
И	ҳамчун ҷузъҳои фарҳанги касбӣ
Б	
А	Курси 2
Р	Ташаккули тасаввурот дар бораи меъёрҳои
Т	ҳаёти фарҳангӣ

А	
Р	Курс 1
Ӣ	Ташаккули арзишҳои умумибашарӣ

Мантиқи таъкиди зинагӣ таъки ҳудро дар хусусиятҳои сохти раванди таҳсилоти меёбад. Бартар – вазифа ба давраи мусоидтар пешбарӣ карда шуда, ба талаботҳои муайяни донишҷӯён ҷавобгӯ мебошад. Албатта, ташаккулҳои наво, ки аз ҷониби мо ҳамчун натиҷаи болоравии зинагӣ ишора шуданд, аллакай то ин давра, чун қоида, ба туфайли ягонагии раванди ташаккули шахсият рушди ибтидоии ҳудро доранд. Вазифа – бартарӣ натиҷаи ба ҳадди аксар имконпазирро бо истифода аз лаҳзаи мусоидтарин барои ташаккули тамоюлҳои муайяни арзишӣ таъмин мекунад.

Вазифа – бартарӣ ба амсилаи умумии барномаи ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ ислоҳҳои ҳуд ворид карда, барои ҳар як давра (курс) варианти стандартии он сохта мешавад.

Принсипи ягонагӣ имкон медиҳад амсилаи умумии барномаи ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ тасвир карда шавад. Педагогҳо аз курс ба курс таваҷҷуҳо ба объекти арзишӣ тамаркуз дода, тамоюли арзишии донишҷӯёро тағйир медиҳанд. Ҳамин тавр навҳои барномаҳо сохта мешаванд, ки якдигарро бо гузариши донишҷӯ аз курс ба курс иваз мекунанд. Онҳо дар қатори барномаи умумӣ вуҷуд доранд, дурусттараш, онҳо барномаи умумиро тағйир дода, онро нав карда, талаботи донишҷӯён, шароити мушаххаси қонеъгардонии онҳо ва ташаккулҳои наво, ки дар минтақаи рушди наздиктарини донишҷӯ қарор доранд, инъикос мекунанд.

Навсозии барномаи ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ.

Вазифа – бартарӣ аз нуқтаи назари тамоюлҳои тавсеаёбандаи арзишӣ; аз нуқтаи назари дарки амиқи арзишҳо аз ҷониби инсон ва гузаронидани онҳо аз тариқи ҳуд; аз нуқтаи назари ҳамкорӣ бо ҷаҳон аз мавқеҳои арзишӣ густариш меёбад. Ин се нуқтаҳои назар барои қушода

додани мазмуни вазифа – бартарӣ ёрӣ мерасонанд. Педагог, навъи барномаро интихоб намуда, ба он ислоҳҳои худро ворид карда, вазифаҳо–афзалиятҳоро аз се нуқтаи назар («чаҳон» – «шаҳс» – «ҳамкорӣ») васеъ мекунад.

Чадвали 3. Таъкидҳо дар шаклҳои маъмулии барнома

Навъи I барнома: Курси 1	– таъкид ба ташаккули тасаввурот дар бораи Некӣ, Ҳақиқат, Зебӣ ва ғайра ҳамчун асосҳои ҳаёти шоистаи инсон; – рушд додани қобилияти ҳалли масъалаҳои доимии умумии ҳаёт (масъалаҳои фалсафӣ), ки барои ҳамаи соҳаҳои ҳаётӣ (масалан, «вичдон») ягонаанд; – рушд додани қобилият ба худбаҳодиҳӣ, ба фаъолият аз мавқеъҳои Некӣ, Ҳақиқат, Зебӣ, ба рефлексия дар ҳамаи намудҳои фаъолият: маърифатӣ, меҳнатӣ, арзишӣ – тамоюлӣ ва ғайра.
Навъи II барнома: Курси 2	– таъкид ба ташаккули тасаввурот дар бораи меъёрҳои ҳаёти фарҳангӣ, дар бораи тарзи ҳаёти иҷтимоӣ ҳамчун маҳсули фарҳанг ва усули зиндагии инсон; – шиносӣ бо меъёрҳои иҷтимоии рафтор дар ҳама соҳаҳои ҳаёти инсон: дар ҳаёти ҳаррӯза, дар коллеч, дар театр ва ғайра; – рушд додани қобилияти одам барои мутобиқ намудани меъёрҳои фарҳангии иҷтимоӣ бо рафтори худ дар ҳамаи намудҳои фаъолият: маънавӣ, меҳнатӣ, муошират ва ғайра.
Навъи III барнома: Курси 3	– таъкид ба ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ ҳамчун ҷузъи фарҳанги касбӣ; – шиносӣ бо фаъолияти одамони бузург ва барҷаста ҳамчун намунаи дастовардҳои олитаринии маънавии инсон; – дарк намудани худ аз нуқтаи назари аксиологии касбӣ, рушди фарҳанги касбии донишҷӯ.
Навъи IV барнома: 4 курс	– таъкид ба ташаккули арзиши меҳнат, ҳамчун арзиши бартаридоштаи маънавию ахлоқии донишҷӯи коллеч; – рушд додани қобилиятҳои донишҷӯ аз тариқи меҳнат, аз тариқи тавсифи фаъолияти меҳнатии ӯ; – рушд додани муносибати мусбат ба меҳнат дар ҳамаи намудҳои фаъолият: маърифатӣ, меҳнатӣ, ҷамъиятӣ, варзишӣ ва ғайра.

Омӯзгор дар як вақт дар дасти худ ду барнома дорад: яке умумӣ – татбиқи он дар давоми тамоми муҳлати таълим дар коллеҷ қатъ ва қанда нашуда, заминаи стратегии низоми таҳсилоти коллеҷро ташкил медиҳад; дигарай муваққатӣ буда, танҳо барои як сол – ҳамчун ҷавоб ба талаботҳо ва имкониятҳои нави донишҷӯ тартиб дода мешавад. Пуркунии мушаххасро омӯзгор вобаста ба захираҳои касбӣ, воситаҳои мавҷуда, муҳити иҷтимоии атроф, инчунин сатҳи ибтидоии ташаккулёфтагии арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён мустақилона муайян мекунад. Дар натиҷа, раванди ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ дар донишҷӯён хусусияти воқеан ягонаро касб мекунад ва ин ягонагӣ дорои хусусияти тағйирёб мебошад, ки ба принципҳои муҳити инноватсионии коллеҷ, ки дар параграфи 2.1. ошкор карда шуданд, ҷавобгӯ мебошад.

Акнун ба санчиши озмоишии барномаи таҳияшудаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллеҷ мегузарем.

Тағйирёбандаҳои вобаста дар таҳқиқот сатҳҳои ташаккулёфтаи арзишҳои маънавӣ-ахлоқии ҷавонони донишҷӯ – оӣ, миёна ва паст мебошанд.

Тағйирёбандаҳои мустақил маҷмӯи шароити педагогӣ ва барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар шароити муҳити инноватсионии коллеҷ мебошанд.

Ба ҳайси меёрҳои асосии самаранокии татбиқи шароити аз ҷониби мо пешниҳодшуда инҳо интихоб шуда буданд:

- афзоиши шумораи донишҷӯёни коллеҷ бо сатҳи бадандарини ташаккулёфтаи сифатҳои шахсият, ки сатҳи арзишҳои маънавӣ-ахлоқиро инъикос мекунанд («баланд»);

- камшавии шахсони дорои сатҳи ташаккулёфтаи арзишҳои маънавӣ-ахлоқии «паст» дар гурӯҳи озмоишӣ;

- устувории нишондиҳандаҳо дар гурӯҳи назоратӣ ва тағйирёбии нишондиҳандаҳо дар гурӯҳи озмоишӣ.

– тағйир додани сохтори гурӯҳи озмоишӣ бо бартарияти донишҷӯён бо сатҳи ташаккулёфтагии арзишҳои маънавӣ-ахлоқии «баланд».

Кори озмоишӣ аз се марҳила: омодагӣ, муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда бо таҳлили минбаъдаи натиҷаҳои бадастомада иборат буд.

Ҳар як марҳила ба марҳилаҳои озмоишӣ ва таҳлилӣ тақсим карда шуд. Марҳилаи озмоишӣ тайёр кардани маводи таҳқиқот, санҷишро пешбинӣ мекард; дар ин зимн методҳои таҳқиқот, ба монанди пурсиш, тестгузаронӣ, мушоҳида истифода шуданд.

Ҳадафи асосии марҳилаи омодагӣ таҳия ва коркарди унсурҳои алоҳидаи шароити педагогӣ буд, ки раванди ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллеҷро фаъол мегардониданд.

Озмоиши муқарраркунанда дар солҳои 2016-2021 гузаронида шуд. Таҳқиқот дар пойгоҳи Коллеҷи техникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи М.С. Осимӣ Коллеҷи техникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ, Коллеҷи технологиии шаҳри Душанбе ва Коллеҷи кӯҳӣ-металлургии Тоҷикистон ба номи С. Юсупова гузаронда шуд. Аз ҷониби мо 260 донишҷӯён мавриди таҳқиқ қарор дода шуданд.

Ҳангоми гузаронидани таҳқиқот дар шӯбаи мутобиксозии коллеҷҳо (донишҷӯёне, ки дар заминаи синфи 9 ба коллеҷ омадаанд) як хусусиятро қайд кардем: донишҷӯёне, ки аз мактабҳои инноватсионии шаҳр, ки дар он ҷо корҳо, аз ҷумла кор оид ба ташаккули масъулияти иҷтимоӣ гузаронида мешуд, омадаанд, кори роҳнамоии касбӣ дорои низоми устувортари арзишҳо мебошад. Дар зинанизмҳои арзишҳои онҳо ҳам «Таҳсилот», ҳам «Касб» мақоми хеле баланд доранд. Ин имкон дод таҳмин карда шавад, ки барои ҳалли вазифаҳои ташаккули масъулияти иҷтимоии донишҷӯёни синфҳои болоӣ ва ташаккули тамоюлҳои арзишии онҳо амсилаҳои инноватсионии таълим мувофиқтар мебошанд, зеро онҳо ба мадди аввал ҳадафҳои созандагии шахсиятро

дар раванди азхудкунии таҷрибаи иҷтимоӣ пешбарӣ карда, азхуд кардани донишро ҳамчун ҳуди мақсади таҳсилот баррасӣ намеkunанд.

Аз рӯи натиҷаҳои таҳхис гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ муайян карда шуданд. Дар ҳуди ҳамин марҳила барномаи ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯён таҳия карда шуд, ки ба принципҳои конуниятҳои фаъолияти инноватсионии педагогӣ мувофиқат мекунад.

Дар марҳилаи назоратии озмоиш таҳхиси такрорӣ гузаронида шуда, динамикаи тағйирёбии сатҳҳои ташаккулёфтаи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ муқоиса карда шуд, ҷамъбаст ва тафсири натиҷаҳои бадастомада анҷом дода шуд.

Натиҷаҳои марҳилаи дуюм – марҳилаи муқарраркунандаи таҳқиқоти таҷрибавиро таҳлил мекунем. Мақсади марҳилаи дуюм муайян намудани вазъи ибтидоии ташаккулёбии арзишҳои маънавӣ-ахлоқии ҷавонони донишҷӯ буд. Барои ин вазифаҳои зерин муайян карда шуданд:

- 1) муайян кардани сатҳҳои рушди арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ;
- 2) таҳқиқи воситаҳои мавҷудаи таҳхиси арзишҳои маънавию ахлоқӣ;
- 3) ошкор намудани сатҳи ибтидоии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар донишҷӯёни коллеҷ дар гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ.

Писарону духтарон дар давраи дохилшавӣ ба муассисаи тасҳилоти миёнаи махсус аллакай дорои мавқеи муайяни ҳаётӣ, идеалҳо, тамоюлҳои арзишӣ мебошанд. Вазифаи омӯзгор (куратор, тарбиятгар) дар ин ҷо аз муайян кардани сатҳи ташаккулёфтагии тамоюлҳои арзишӣ, ки барои рушди ҳамоҳанги шахсияти донишҷӯ, ташаккули минбаъдаи ҷамъияӣ ва касбии ӯ заруранд, иборат мебошад.

Мувофиқи вазифаи якуми марҳилаи муқарраркунандаи озмоиш сатҳҳои ташаккулёфтагии арзишҳои маънавӣ-ахлоқиро ҷудо мекунем. Дар кори мазкур мо се сатҳро муайян мекунем:

Сатҳи паст бо нишондодҳои зерин тавсиф мешавад: набудани низоми донишҳо дар бораи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, риоя накардан ё вайрон кардани меъёрҳои ахлоқи ҷамъиятӣ, ташаккул наёфтани

танзимкунандагони ботинии рафтори ахлоқӣ. Ба одамони дорои сатҳи пасти арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ вобастагии назарраси рафтор аз таъсироти вазъияти муҳит ва барангезандаҳои беруна хос аст.

Сатҳи миёна бо нишондиҳандаҳои зерин тавсиф карда мешавад: бошуурии нокифоя ва ноустувории тамоюл ба арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, бо вучуди ин, шахсият қодир аст арзишҳоро ба таври кофӣ фарқ карда, ҳадафҳои асосӣ ва дуюмдараҷаи ҳаётро барои худ муайян кунад. Баъзе тамоюлҳои арзишӣ устуворанд, боқимондаҳо дар марҳилаи даркшавии онҳо аз ҷониби шахсият қарор доранд. Шаклҳои рафтори ахлоқӣ дар вобастагии калон аз вазъияти мушаххас ва талаботҳои пешниҳодшаванда қарор доранд; мавқеи ахлоқӣ ҳамчун мусбат – ноустувор муайян карда мешавад. Аммо, дар тафовут аз одамони сатҳи паст, дар ин ҷо хоҳиши азхуд кардани донишҳо дар бораи арзишҳо мушоҳида мешавад.

Низоми арзишҳои шахсиятӣ ҳанӯз пурра шакл нагирифта, дар асоси худ самтҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муносибро дорад. Самтнокии онҳо бо тамоюл ба ноил шудан ба хушбахтӣ ва некӯаҳволии шахсӣ муайян карда мешавад. Ҳавасмандии худтасдиқкунӣ бартарӣ дорад.

Сатҳи баланд бо нишондиҳандаҳои зерин тавсиф мешавад: мавҷудияти донишҳо дар бораи асосҳои маънавиёти умумибашарӣ ва ташаккулёфтаи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, ки ҳамчун хислати устувори шахсият, ки ба омили муайянкунандаи дохилии рафтор табдил ёфтааст, зоҳир мешаванд. Одам арзишҳоро фарқ карда метавонад (ҳангоми рутбабандӣ ӯ тамоми доираи баҳодиҳиҳоро истифода мебарад). Ҷавонони дорои сатҳи баланд бо устуворӣ ва таъсирбахшии зухуроти маънавӣ-иродавӣ, ки дар дарки зарурати объективии намуди муайяни рафтор асос ёфтаанд, фарқ мекунанд. Тасаввуроти арзишӣ дорои хусусияти устувор мебошанд, ки ин аз низоми ташаккулёфтаи арзишҳои шахсиятӣ шаҳодат медиҳад. Тамоюлҳои арзишии шахсият аз ҷиҳати иҷтимоӣ мувофиқ буда, ягонагӣ ва ғайриихтилофнокии онҳо

фаъолнокии мавқеъи ҳаётиро муайян мекунанд. Ангезаҳои худрушддиҳӣ, меҳнат, маърифат, ҷустуҷӯи маъноӣ ҳаёт бартарӣ доранд.

Баррасии сатҳҳои ташаккулёфтагии арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯёнӣ коллеч ба омӯзгоре, ки корҳои тарбиявию амалӣ менамояд, имкон медиҳад сатҳи рушди ҳам ҷузъҳои алоҳида, ҳам тамоми низомии арзишҳои маънавию ахлоқиро дар маҷмӯъ ташхис намуда, ва дар ин асос раванди ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии ҷавонони донишҷӯро ҳадафмандона ба роҳ монад.

Дар марҳилаи мазкури озмоиш ташхиси марҳилавӣ (мушоҳидаи педагогӣ, тестгузаронӣ, пурсиш) бо ҳадафҳои: равшан кардани муносибати намояндагони ҷавонони донишҷӯ ба арзишҳои умумибашарӣ ва касбии дар боби яқум тавсифшуда; ошкор намудани зинанизомии арзишҳои донишҷӯён; муайян кардани динамикаи тамоюлҳои арзишии донишҷӯён дар марҳилаҳои гуногуни таълим дар коллеч (ҳангоми дохил шудан ба муассисаи таълимӣ, дар курси аввал, дар курси миёна, дар курси хатмкунандагӣ) гуафзонида шуд.

Мутобиқи вазифаҳои гузошташуда методикаи маҷмӯи таҳқиқи тамоюлҳои арзишии донишҷӯён таҳия карда шуд. Тести морфологӣ арзишҳои ҳаётӣ, ки аз ҷониби мо дар марҳилаи аввали таҳқиқот истифода шуд, ба назари мо барои гузаронидани ташхиси марҳила ба марҳила нокифоя расид. Асбобҳои қулайе зарур буданд, ки ба вазифаҳои озмоиш ҷавобгӯ бошанд. Методикаи омӯзиши низомии арзишҳои маънавӣ-ахлоқии шахсиятро эҷод намуда, мо ба қонуниятҳои зерин таъакардем, ки механизми ташаккули онҳоро инъикос мекунанд: ягонагии ҷудонашавандаи ҷузъҳои сохтори тамоюлҳои арзишӣ (маърифатӣ, эҳсосотӣ, рафторӣ); робитаи мутақобила бо соҳаи талаботӣ-ҳавасмандии шахсият, омилҳои рушди он.

Дар робита ба ин аз ҷониби мо маҷмӯи методикаҳои озмоишӣ тартиб дода шуд, ки аз унсурҳои ҳамдигарро пурракунанда иборат буд, аз ҷумла: саволнома барои донишҷӯён; пурсишномаи «қутбӣ» барои

муайян кардани тамоюлҳои арзишӣ-ҳаётӣ, моддӣ, маънавӣ, ахлоқӣ, касбӣ.

Ғайр аз ин, таҳлили микдории мавод бо методҳои хусусии таҷрибавӣ (мушоҳидаи педагогии фарогир, суҳбатҳои инфиродӣ ва гурӯҳӣ бо донишҷӯён, падару модарон, омӯзгорон ва дигарон) пурра карда шуд. Маводи таҳқиқоти диссертациониро иншоҳои донишҷӯён дар мавзӯҳои «Одам дар ҷустуҷӯи маъно...», «Меҳнат – воситаи рушди маънавӣ», эссеҳо, маърузаҳо дар ронҳои илмию амалии «Фарҳанги анъанавии халқҳо дар низоми тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ», корҳои методии соатҳои машғулиятӣ «Мақсади ту дар зиндагӣ», «Мақоми кор дар зинанизоми арзишҳо», супоришҳои дорои хусусияти назариявӣ амалӣ лар вақти машғулиятҳо; вазъиятҳои ахлоқӣ – шахсият – меҳвар, ки ба муваффақият нигаронида шудаан, пурра карданд.

Дар марҳилаи мазкури таҳқиқот пурсиши донишҷӯёни курси якуми коллеҷ гузаронида шуд. Теъдоди посухдиҳандагонро, чун қоида, писарону духтарони синни аз 15 то 18-сола, ки синфҳои 9 ё 11-уми мактабро хатм кардаанд, ташкил доданд.

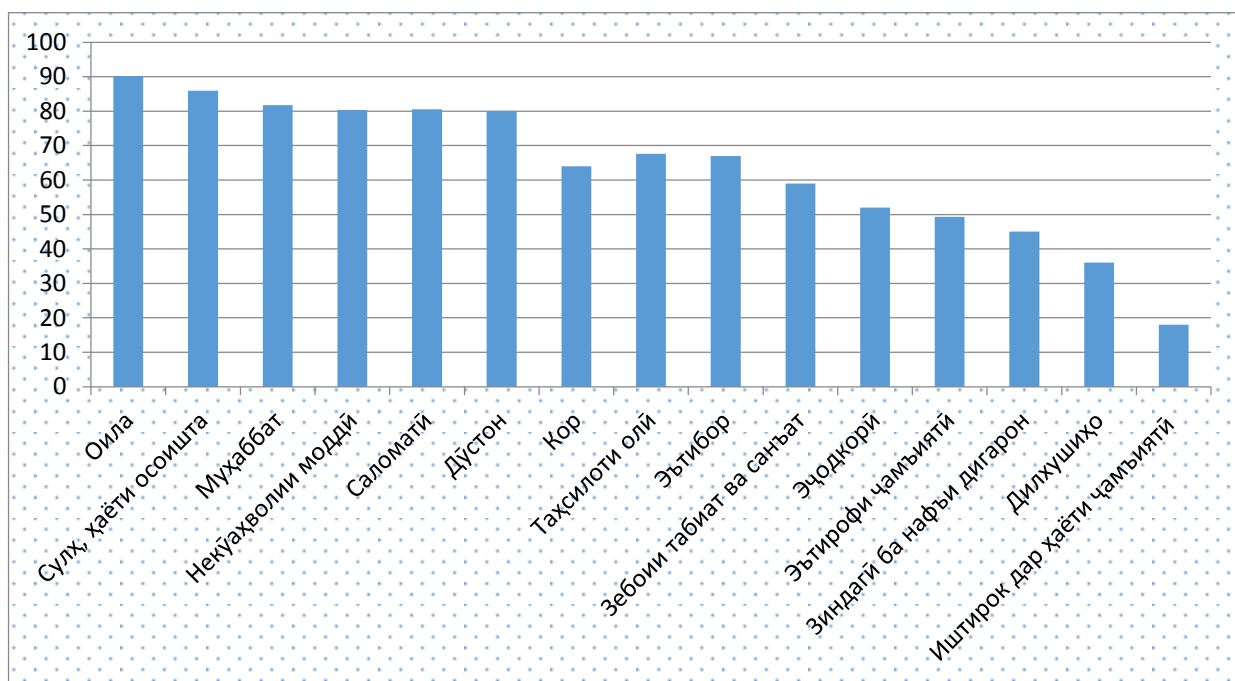
Дар марҳилаи мазкур барои мо муҳим аст, ки пеш аз ҳама муайян кунем, ки то чӣ андоза донишҷӯён бо мафҳумҳои асосии аксиологӣ шиносанд. Якчанд пурсишномаҳо пешниҳод карда мешаванд, ки саволҳоро дар бораи афзалиятҳои хислатҳои шахсият, муносибат бо одамон дар бар мегиранд. Инчунин ба донишҷӯён пешниҳод карда мешавад, ки ҷадвалро бо рутбабандии арзишҳои асосӣ пур кунанд. Инчунин саволҳои марбут ба таҳсил дар коллеҷ пешниҳод карда мешавад. Коркарди пурсишномаҳо бо роҳи ҳисоб кардани таносуби ғоизии шумораи одамоне, ки варианти муайяни ҷавобро қайд кардаанд, ва шумораи умумии посухдиҳандагон анҷом дода мешавад.

Дар натиҷаи пурсиш инҳо ошкор гардиданд:

- кадом маъно аз ҷониби донишҷӯён ба мафҳумҳои «арзиш», «ахлоқ», «маънавиёт», «ростқавлӣ» гузошта мешавад;
- кадом хислатҳои шахсиятро донишҷӯён бештар қадр мекунанд;

- чӣ гуна донишчӯён муносибати худро бо дигарон мебинанд;
- ба кадом арзишҳо донишчӯён самтгирӣ меkunанд.

Якчанд пурсишномаҳо пешниҳод карда шуданд, ки зинанизоми арзишҳои маънавию ахлоқии донишчӯёро муайян меkunанд. Коркарди пурсишномаҳо бо роҳи ҳисоб кардани таносуби фоизии шумораи одамоне, ки варианти муайяни ҷавобро кайд кардаанд, ва шумораи умумии посухдиҳандагон анҷом дода шуд. Натиҷаҳои таҳлис ба мо имкон доданд зинанизоми арзишҳоро муайян кунем, ки дар диаграммаи 1 оварда шудааст.

**Диаграммаи 1. Тамоюлҳои арзишии донишчӯёни
синфҳои болоии гурӯҳи озмоишӣ (дар оғози озмоиш)**

Аз рӯи ҷавобҳои посухдиҳандагон бармеояд, ки маъноии асосии ҳаёт барои онҳо оила (90,2%), муҳаббат (83,1%), саломатӣ (81,7%), дӯстон (80,3%) мебошад. Дар баробари ин арзишҳои зиндагӣ зинаи дуҷоми зинанизоми тасаввуроти арзиширо арзиши «сулҳ, ҳаёти озоишта» (85,9%) ишғол намуд: ба ақидаи посухдиҳандагон, бунёд ва нигоҳ доштани оила, ишқ, муҳаббат, вақте ки ҳама чиз дар гирду атроф хароб

шуда истодааст, душвор аст. Тамоюли донишчӯёни коллеч ба арзишҳои моддӣ тамоюли умумиро дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон инъикос мекунад, ки рутбаи хеле баланди арзиши «неқӯахволии моддӣ» – ро (80,3%) муайян мекунад. Ба ақидаи посухдиҳандагон, арзишҳои касбӣ аҳамияти кам надоранд: «кори ҷолиб» (64,8%), таҳсилоти олий (67,6 Ҷоиз), барои 69,0% посухдиҳандагон мустақилият дар ҳукмронӣҳо ва кирдорҳо нақши муҳим мебозад.

Аз байн рафтани арзишҳои маънавӣ, иваз кардани онҳо бо арзишҳои моддӣ ҷойҳои пасти рутбавии арзишҳои «зебоии табиат ва санъат» (59,1 %), «эҷодиёт» (52,1 %) – ро муайян кард.

Мавҷуд набудани созмони муттаҳидкунандаи ҷавонон, «ноустуворӣ»-и қудрати болоӣ, вайроншавии ҳувияти шаҳрвандӣ боиси бегаравии ҷавонон мегардад, ки дар натиҷа шумораи ками посухдиҳандагон (18,3%) иштирокро дар корҳои ҷамъиятӣ – сиёсии мамлакат ҳамчун арзиш интихоб карданд. Ҷойҳои охириро дар рейтингӣ чунин арзишҳо, ба монанди «зиндагӣ ба нафъи дигарон» (45,0%), «эътирофи ҷамъиятӣ» (49,3%) муайян кард. Азбаски тамоми васоити ахбори омма айнан ҷавонро бо муаррифии манфии ҳаёти сиёсӣ, пешвоёни сиёсӣ ва баръакс таблиғи пурқуввати дилхушиҳо бор мекунад, ин ба он мусоидат кард, ки арзиши «дилхушӣ» (36,6%) барои донишчӯёни синфҳои болоӣ назар ба «иштирок дар ҳаёти ҷамъиятӣ» муҳимтар гардад.

Дар таҳқиқот аз ҷониби мо методикаи М. Рокич (замимаи 5), ки аз ҷониби А. Гоштаутас, А. Семёнов, В.А. Ядов мутобиқ гардонидашудааст, истифода шуд. Навсозие, ки дар ин замина ба вучуд оварда шуд, хусусиятҳои синнусолии донишчӯёни муосир ва аҳамияти арзишҳоро барои онҳо ба назар гирифта буд.

Ба сифати маводи ҳавасмандкунӣ дар методикаи мазкур ду рӯйхати арзишҳо – терминалӣ ва асбобӣ – бо рамзҳои мухтасари мазмунӣ ҳар яки онҳо хизмат мекунад. М. Рокач арзишҳои терминалиро ҳамчун эътиқодҳо ба он муайян мекунад, ки ягон ҳадафи ниҳонӣ мавҷудияти

инфиродин аз нуқтаҳои назари шахсӣ ва ҷамъиятӣ меарзад, ки ба он кӯшиш карда шавад. Арзишҳои асбобӣ ҳамчун эътиқодҳо ба он, ки ягон тарзи амалҳо дар ҳар гуна вазъиятҳо аз нуқтаи назари шахсӣ ва ҷамъиятӣ афзалиятнок мебошад, муайян карда мешавад. Ин рӯйхатҳои арзишҳо бо роҳи истисно кардани шаклҳои синонимӣ аз рӯйхатҳои калонҳаҷмтар, ки дар рафти таҳлили мусоҳиба ва маълумоти адабӣ (барои арзишҳои терминалӣ) ва таҳлили забоншиносӣ (барои арзишҳои асбобӣ) ташаккул ёфтаанд, ба даст оварда шуданд. Арзиши терминалии писарон ва духтарон, донишҷӯён дар КТДТТ дар замима оварда шудааст.

Истифодаи методи худбаҳодиҳӣ якҷоя бо методикаи М. Рокич имкон медиҳад сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи арзишӣ ва сатҳи ибтидоии арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён муайян карда шаванд. Методикаҳои мазкур инчунин барои чен кардани тағйирёбии сатҳи арзишҳои маънавию ахлоқӣ пас аз гузаштани барнома, яъне барои таҳлили такрорӣ мавриди истифода қарор дода шуд.

Аз ҷониби мо ду гурӯҳи донишҷӯёни Коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М. Осимӣ ба теъдоди 26 ва 29-нафарӣ интихоб шуданд. Вазъияти ибтидоии ташаккулёфтагии арзишҳои маънавию ахлоқиро дар донишҷӯёни гурӯҳҳои зикршуда мушаххас кардем. Воситаҳои интихобшудаи таҳлис ба мо имкон доданд сатҳи ибтидоии арзишҳои маънавию ахлоқиро дар донишҷӯёни гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ муайян кунем. Натиҷаҳои таҳлили сатҳи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, ки дар донишҷӯён то таълими озмоишӣ ташаккул ёфта буд, ҷамъбаст карда шуд, ки онҳо дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 4. Сатҳи ташаккулёфтагии тамоюлҳои арзишии донишҷӯёни гурӯҳи назоратӣ (пеш аз оғози кори озмоишӣ) 26 нафар

	Категорияи арзишҳо	Воҳиди ченкунӣ	Баланд	Миёна	Паст
1.	Арзишҳои моддӣ	%	20,8	41,7	37,5

		нафар	5	11	1
2.	Арзишҳои касбӣ	%	24,3	40,1	35,6
		нафар	6	11	9
3.	Арзишҳои маънавӣ	%	20,6	35,2	44,2
		нафар	5	9	12
4.	Арзишҳои ахлоқӣ	%	14,3	53,1	32,6
		нафар	4	13	9
5.	Арзишҳои ҳаётӣ	%	13,3	38,7	48
		нафар	4	10	12
Холи миёна аз рӯйи ҳамаи нишондиҳандаҳо		%	18,7	41,8	39,5
		нафар	5	11	10

Натиҷаҳои омӯзиши тамоюлҳои арзишии донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ гурӯҳ дар ҷадвали 5 оварда шудаанд.

Ҷадвали 5. Сатҳҳои ташаккулёфтагии тамоюлҳои арзишии донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ (то оғози кори озмоишӣ)

Категорияи арзишҳо	Воҳиди ченкунӣ	Баланд	Миёна	Паст
1. Арзишҳои моддӣ	%	20,9	42,3	36,8
	нафар	6	12	11
2. Арзишҳои касбӣ	%	32,4	36,9	30,7
	нафар	9	11	9
3. Арзишҳои маънавӣ	%	22,5	36,3	41,2
	нафар	6	11	12
4. Арзишҳои ахлоқӣ	%	14,9	48,5	36,6
	нафар	4	14	11
5. Арзишҳои ҳаётӣ	%	36,3	12,9	50,8
	нафар	11	3	15
Холи миёна аз рӯйи ҳамаи нишондиҳандаҳо	%	20,7	40,1	39,2
	нафар	6	12	11

Ҳангоми муқоисаи ин маълумотҳо ба хулоса омадан мумкин аст, ки оғози кори озмоишӣ тақрибан бо сатҳи яхелаи ташаккулёфтаи тамоюлҳои арзишӣ дар донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ назоратӣ тавсиф меёбад. Ҳамин тариқ, мо дар донишҷӯёни ҳарду гурӯҳ сатҳи хеле пасти ибтидоии рушди арзишҳои маънавию ахлоқиро мушоҳида мекунем.

Дар рафти марҳилаи ташаккулдиҳандаи озмоиш барномаи таҳияшудаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқие, ки дар параграфи қаблӣ муаррифӣ шуда буд, татбиқ карда шуд. Маълумоти дар рафти марҳилаи ташаккулдиҳанда бадастомадаро мувофиқи вазифаҳои дар таҳқиқот гузошташуда таҳлил кардем. Дар поён ба тавсифи онҳо истода мегузарем.

Дар рафти озмоиш ташхис гузаронида шуд, ки дар доираи он пурсишномаҳо истифода шуданд. Мақсади ташхиси мазкур ба даст овардани натиҷаҳои мобайнии озмоиш буд. Пурсиш дар миёни донишҷӯёни курсҳои дуюм ва сеюм гузаронида мешавад. Дар натиҷа, баррасии муфассалтари тамоюлҳои арзишӣ ва афзалиятҳои ҳаётии ҷавонони мавриди таҳқиқ ба даст оварда шуд.

Дар натиҷаи пурсиш ошкор инҳо ошкор карда шуданд: бо кадом тамоюлҳои арзишӣ донишҷӯён дар ҳаёт ҳидоят мешаванд; чӣ гуна тағйирот дар соҳаи тамоюлҳои арзишӣ ба амал омаданд; чӣ тавр муносибати донишҷӯён ба кори таълимӣ ва муносибатҳои мутақобила дар гурӯҳ тағйир ёфт.

Барои муайян кардани динамикаи ташаккули тамоюлҳои арзишӣ ва банақшагирии минбаъдаи кори таълиму тарбия дар гурӯҳ ва бо донишҷӯёни алоҳида муқоисаи натиҷаҳои пурсишҳои қаблӣ ва ҳозира гузаронида шуд. Дар диссертатсия мо маълумотро дар бораи ташхиси фосолавӣ намеорем, зеро мавриди таваҷҷуҳи мо пеш аз ҳама ҷенкуниҳои ниҳой мебошанд.

Барои тасдиқи самаранокии шароити педагогии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар муҳити тарбиявии коллеч дар марҳилаи охирини татбиқи барнома ташхиси такрорӣ гузаронида шуд. Натиҷаҳо бо натиҷаҳои ташхис, ки пеш аз гузаронидани озмоиши ташаккулдиҳанда ба даст оварда шуданд, муқоиса карда шуданд. Бо ин мақсад, бо истифода аз натиҷаҳои ҷенкуниҳои ибтидоӣ ва ниҳоии сифатҳои мавриди омӯзиш, ки дар ҷадвали 6 оварда шудаанд, тақсимои иштирокчиёни гурӯҳҳои озмоиширо аз рӯи сатҳҳои ташаккулёфтагии

арзишҳои маънавию ахлоқӣ аз рӯйи марҳилаи сеюми таҳқиқот дида мебароем.

**Чадвали 6. Сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи арзишии шахсияти
донишҷӯёни гурӯҳи назоратӣ (пас аз гузаронидани кори озмоишӣ) 26
нафар**

Категорияи арзишҳо	Воҳиди ченкунӣ	Баланд	Миёна	Паст
1. Арзишҳои касбӣ	%	32,1	46,6	21,3
	нафар	8	12	6
2. Арзишҳои маънавӣ	%	18,0	38,7	43,3
	нафар	5	10	11
3. Арзишҳои ахлоқӣ	%	27,4	53,4	19,2
	нафар	7	14	5
4. Арзишҳои ҳаётӣ	%	25,7	39,8	34,5
	нафар	7	10	9
Холи миёна аз рӯйи ҳамаи нишондиҳандаҳо	%	25,8	44,6	29,6
	нафар	7	11	8

Тавре ки аз чадвал дида мешавад, қисми асосии донишҷӯён (44,6%) дар гурӯҳи озмоишӣ дар сатҳи миёнаи ташаккулёфтагии арзишҳо, ва 29,6% ҳатто дар сатҳи паст қарор доранд.

Дар чадвали 7 натиҷаҳои ченкуниҳои ҷузъи арзишии шахсият дар гурӯҳи озмоишӣ инъикос ёфтаанд.

**Чадвали 7. Сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи арзишии шахсияти
донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ (пас аз гузаронидани кори озмоишӣ)**

Категорияи арзишҳо	Воҳиди ченкунӣ	Баланд	Миёна	Паст
1. Арзишҳои касбӣ	%	54,3	39,6	6,1
	нафар	16	11	2
2. Арзишҳои маънавӣ	%	48,9	47,6	3,5
	нафар	14	14	1
3. Арзишҳои ахлоқӣ	%	53,6	44,3	2,1
	нафар	16	12	1
4. Арзишҳои ҳаётӣ	%	41,7	57,1	1,2
	нафар	12	17	1

Холи миёна аз рӯйи ҳамаи нишондиҳандаҳо	%	49,6	47,2	3,2
	нафар	14	14	1

Аён аст, ки шумораи зиёди донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ дар сатҳи баланд (49,6%) ва миёна (47,2%) қарор доранд. Дар муқоиса бо гурӯҳҳои назоратӣ, ки дар сатҳи пасти ташаккулёфтагии тамоюлҳои арзишӣ қарор мепошанд, донишҷӯён кам буданд.

Агар сатҳҳои ташаккулёфтаи арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоиширо пеш ва пас аз гузаронидани кори озмоишӣ муқоиса кунем, нишондиҳандаҳои баланди ҳамаи нишондиҳандаҳоро дар донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ қайд кардан мумкин аст.

Натиҷаҳои таҳлили ташаккулёфтаи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар ҷадвали 8 оварда шудаанд.

Ҷадвали 8. Динамикаи афзоиши сатҳи ташаккулёфтаи тамоюлҳои арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён

Гурӯҳҳо	Пеш аз кори озмоишӣ, (%)			Пас аз кори озмоишӣ, (%)		
	Баланд	Миёна	Паст	Баланд	Миёна	Паст
Назоратӣ	18,7	41,8	39,5	20,7	40,1	39,2
Озмоишӣ	25,8	44,6	29,6	49,6	47,2	3,2

Ҳамин тариқ, мо мебинем, ки афзоиши назарраси афзалияти арзишҳои касбӣ (сатҳи баланд дар марҳилаи пешакӣ – 32,4%, дар марҳилаи ниҳой – 54,3%) ба мушоҳида мерасад. Чунин тағйирот бо он шарҳ дода мешавад, ки раванди таълиму тарбия дар коллеҷ ба ташаккули чунин арзиш ба монанди меҳнат, инчунин сифатҳои касбӣ нигаронида шудааст. Инчунин, дар давраи таълим шумораи донишҷӯёне, ки дар рафторашон ба арзишҳои маънавӣ (22,5% – 48,9%), ахлоқӣ (14,9% – 53,6%) самтгирӣ мекунанд, меафзояд, ки ин ҳам тасодуфӣ нест, зеро самтгирӣ ба арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ концепсияи

раванди таълиму тарбия мебошад. Ҷавобҳо дар пурсишномаҳо дар марҳилаи ниҳоии озмоиш аз ҷавобҳои ибтидоӣ фарқ мекунанд, ки ин имкон медиҳад дар бораи самаранокии барномаи маҷмӯии ташаккули арзишҳои аҳоқию маънавӣ дар коллеч, дар бораи натиҷабахшии муносибати арзиш-меҳвар дар муассисаи таҳсилот ҳукмронӣ карда шавад.

Тамоюлҳо ба арзишҳои ҳаёгӣ бо статикӣ будани муайян тавсиф мешаванд, каме афзоиш (36,3% – 41,7) мушоҳида мешавад ва ин аз он шаҳодат медиҳад, ки барои донишҷӯён яке аз арзишҳои муҳимтарин пайваста сулҳ, оила, саломатӣ, дӯстон маҳсуб меёбанд. .

Дар марҳилаи ниҳоӣ аз ҷониби мо таҳлили васеътари донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ гузаронида шуд.

Аз ҷавобҳои посухдиҳандагон маълум мешавад, ки барои онҳо сулҳ дар зиндагӣ хеле муҳим аст (94,4%). Ва дар ин ҳаёти ороишта ва бехатар дӯстони ҳақиқӣ (97,2%) ва оилаи хушбахтро (94,3%) доштан зарур аст. Зиндагии бе саломатӣ (88,8%) низ хуб нест. Агар дар айни замон одамон имкониятҳои баробар дошта бошанд (84,5%), кӯшиш кунанд, ки дар муҳаббат (74,5%) ва ба манфиати дигарон зиндагӣ кунанд (85,9%), пас дар зиндагӣ ҳамоҳангиро ба даст овардан мумкин аст.

Аксарияти кулли донишҷӯён боварӣ доранд, ки онҳо ба худтакмилдиҳӣ кӯшиш мекунанд (93,0%). 83,1% посухдиҳандагон аз зебоии табиат лаззат бурда метавонанд. Тақрибан ҳиссаҳои баробари посухдиҳандагон тасдиқ мекунанд, ки онҳо ба эҷодкорӣ майл доранд (73,3%) ва мусикиро фаҳманд (66,2%). Шумораи камтари донишҷӯён бо изҳорот дар бораи бозии ҳаяҷонбахши ҳунармандон дар сахна (63,3%) ва хоҳиши муддати тӯлонӣ лаззат бурдан аз мусаввара (45,0%) розӣ шуданд. Бештар аз нисфи донишҷӯён (59,2 %) умуман бе санъат зиндагӣ карда наметавонанд.

Ба зебоии табиат посухдиҳандагон, сарфи назар аз хусусиятҳои иҷтимоӣ демографияи худ таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд, дар ҷавобҳо дар

бораи майл ба эҷодиёт ва муносибат ба мусиқӣ амалан тафовут ба назар намерасад.

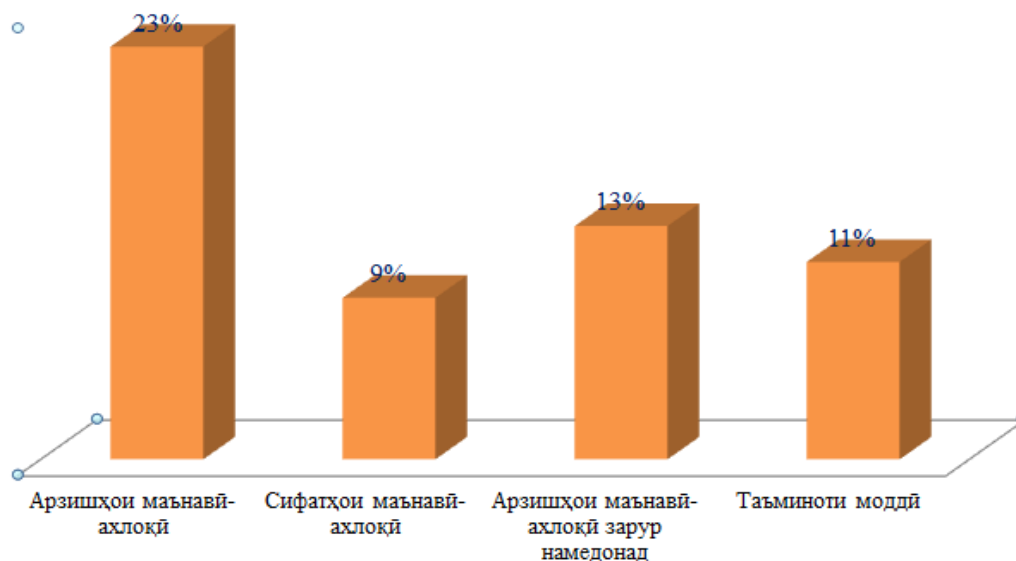
Қариб ҳамаи посухдиҳандагон (91,6%) розӣ ҳастанд, ки одамон бояд меъёрҳои ахлоқро риоя кунанд, бинобар ин набояд майл ба нӯшокиҳои спиртӣ (70,4%) ва зиёда аз он ба маводи мухаддир (84,5%) зоҳир карда шавад. Шумораи бештари посухдиҳандагон бо изҳорот дар бораи зарурати пешбурди тарзи ҳаёти солим (87,3%) ва бо вичдони пок зиндагӣ кардан (85,9%) нисбат ба изҳорот дар бораи худдорӣ дар ҳаёти ҷинсӣ пеш аз издивоҷ (21,2%) розӣ шудаанд.

Ҳиссаи назарраси посухдиҳандагон дар бораи саъйи гирифтани таҳсилоти олӣ (94,4%), саъйи васеъ кардани ҷаҳонбинии худ (87,3%) изҳор кард. Аз рӯи ҷавобҳои донишҷӯён хулоса баровардан мумкин аст, ки агар онҳо кори шавқовар дошта бошанд (92,9%), онҳо саъю кӯшиш мекунанд ҳар кореро хуб иҷро кунанд (70,4%), кӯшиш мекунанд, ки ба қуллаҳои маҳорати касбӣ расанд (67,6%).

Бо вучуди ин, арзишҳои моддӣ тадричан дастури ҳаёт буданро барои аксарияти донишҷӯёни посухдиҳанда қатъ мекунанд, дар ин соҳаи арзишҳо тағйирёбии якбора махсусан назаррас мебошад. Ҳамин тариқ, мо мебинем, ки дар марҳилаи ибтидоӣ некӯахлоқии моддӣ аз ҷиҳати муҳимият барои посухдиҳандагон пас аз арзишҳои касбӣ дар ҷои дуюм қарор дошт. Дар марҳилаи ниҳой бошад, арзишҳои моддӣ ба ҷои охирин гузашта, ҷойи худро ба арзишҳои ҳаётӣ, маънавӣ-ахлоқӣ медиҳанд. Арзишҳои касбӣ барои донишҷӯёне, ки дар тамоми давраи таҳсил нишондиҳандаҳои баланди таълимӣ доранд, арзишҳои асосӣ мебошанд, ки инро бо хусусиятҳои синнусолӣ ва кори роҳнамоии касбии дар муассисаи таълимӣ ба роҳ мондашуда шарҳ додан мумкин аст.

Натиҷаҳои ба даст омада, фаҳмиши таҷрибаи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ аз ҷониби донишҷӯён 23% -ро ташкил доданд. 9% донишҷӯён зарур будани сифатҳои маънавӣ-ахлоқӣ: муҳаббат, адолат, раҳму шафқат, таҳаммулу тоқатпазирӣ, далерӣ, бомасъулиятиро зарур шумориданд. 13% донишҷӯён арзишҳои маънавӣ-ахлоқиро зарур намедонанд. 11% донишҷӯён

таъминоти моддиро ба монанди “доштани сару либоси замонавӣ, телефонҳои нав, планшет ва автомашинаҳои гаронарзиш, муҳим арзёбӣ намуданд.

Диаграммаи 2. Фаҳмиши донишҷӯён оид ба арзишҳо ва сифатҳои ахлоқӣ-аънавӣ

Маводи таҳқиқоти диссертационӣ иншоҳои донишҷӯёнро дар мавзӯҳои «Одам дар ҷустуҷӯи маъно...», «Меҳнат – воситаи рушди маънавӣ», эссеҳо, маърӯзаҳои конфронси илмию амалии «Фарҳанги анъанавии халқҳо дар низоми тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ», коркардҳои методии соатҳои синфӣ «Мақсади шумо дар ҳаёт», «Мавқеи меҳнат дар зинанизоми арзишҳо», вазифаҳои дорои хусусияти назариявию амалӣ дар вақти машғулиятҳо; вазъиятҳои ахлоқӣ – шахсият – меҳвар, ки ба муваффақият нигаронида шудаанд, пурра карданд.

Дар муқоиса бо маълумоти гурӯҳи назоратӣ, мавҷуд набудани динамикаро дар афзалиятҳои арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ аз ҷониби донишҷӯён қайд кардан мумкин аст. Ҳамин тариқ, дар бораи самаранокии барнома оид ба ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллеҷ хулоса баровардан мумкин аст. Ётимоднокии натиҷаҳои озмоиш бо истифода аз методҳои омори математикӣ инъикоси худро ёфтанд.

Бо назардошти устувории зинанизоми арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар сатҳҳои миёна ва олӣ ҳамчун нишондиҳандаи кори самаранок ва боқӣ мондани сатҳи ғайриқаноатбахш ё ҳатто расидан ба сатҳи паст – ҳамчун нишондиҳандаи кори бесамар ҳисобида, мо эътимоднокии онро тафтиш ва мавриди санҷиш қарор додем.

Ҳиссаи шахсоне, ки барои онҳо кор оид ба ташаккули тамоюлҳои арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ самаранок буд, дар гурӯҳи озмоишӣ нисбат ба гурӯҳи назоратӣ зиёдтар аст.

Хусусиятҳои самаранокии ташаккулёфтаи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои миёна

Акнун чадвали чорсутунаро тартиб медиҳем, ки самаранокии кори моро аз рӯи натиҷаҳои ба ҳисоби миёна даровардашуда тавсиф мекунад. Дар асл, он аз чадвали басомадҳои озмоишӣ аз рӯи ду хосият: «таъсир вучуд дорад» – «таъсир вучуд надорад» иборат мебошад.

Чадвали 9. Натиҷаҳо пас аз озмоиши ҷамъбасти

Гурӯҳҳо	«таъсир вучуд дорад» – сатҳҳои баланд ва миёна		«таъсир вучуд надорад» – сатҳи паст ва ғайриқаноатбахш		Ҷамағӣ
	Шумораи донишҷӯён	% Ҳисса	Шумораи донишҷӯён	% Ҳисса	
Озмоишӣ	29	92	5	8	54
Назоратӣ	25	48	28	52	53
Ҷамағӣ	54		33		107

Натиҷаҳои ба даст овардашуда ба таври эътимодбахш баландшавии сатҳи арзишҳои маънавӣ-ахлоқиро инъикос мекунанд, яъне фарзияи таҳқиқот исботи худро ёфт.

Таҳлили натиҷаҳои озмоиш имкон медиҳад хулосаҳои зерин бароварда шаванд:

– шумораи донишчӯёни дорои сатҳи баланди ташаккулёфтаи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар гурӯҳи озмоишӣ 49,6% ва дар гурӯҳи назоратӣ ҳамагӣ 20,7% – ро ташкил дод;

– шумораи донишчӯёни дорои сатҳи нокифоя (паст) – и ташаккулёфтагии арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар гурӯҳи озмоишӣ 3,2% ва дар гурӯҳи назоратӣ 39,2% – ро ташкил дод. Ҳамин тариқ, дар гурӯҳи назоратӣ шумораи донишчӯёни дорои сатҳи «паст»-и ташаккулёфтаи арзишҳои маънавӣ-ахлоқии устувор боқӣ монда, дар гурӯҳи озмоишӣ бошад, то 3,2% коҳиш ёфт.

– пеш аз озмоиш дар гурӯҳ донишчӯёни дорои сатҳи ташаккулёфтагии хосиятҳои шахсияти “миёна” ва “паст” бартарӣ доштанд, пас аз озмоиш бошад, донишчӯёни дорои сатҳи баланди ташаккулёфтагии арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ бартарӣ пайдо карданд.

Натиҷаҳои озмоишии дар боло овардашуда ба меъёрҳои аз ҷониби мо интихобшудаи самаранокии барномаи пешниҳодшудаи ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ мувофиқат мекунанд. Аз ин рӯ, дар бораи қобили қабул будан ва натиҷабахшии барнома ва шароити педагогии пешниҳодшуда барои ноил шудан ба мақсадҳои гузошташуда хулоса баровардан мумкин аст.

Хулосаи боби дуюм

Дар боби дуюми таҳқиқоти диссертатсионӣ ҷузъҳои зерини сохтори муҳити инноватсионии тарбиявии коллеҷ муайян карда шудаанд:

Ҷузъи фазой-маъноӣ:

– ташкили меъморӣ-зебоишиносии фазои ҳайатӣ (меъмории бино, тарҳрезии дохилӣ, имконияти табдилдиҳии фазои биноҳо дар вазъияти зарурӣ ва ғайра),

– фазои рамзӣ (рамзҳои гуногун – нишон, суруди миллӣ, анъанаҳо ва ғайра).

Ҷузъи моддӣ-методӣ:

– соҳаи мазмунӣ (концепсияҳои таълим ва тарбия, барномаҳои таҳсилотӣ ва таълимӣ, нақшаи таълимӣ, китобҳои дарсӣ ва ғайра), шаклу методҳои ташкили таҳсилот (шаклҳои ташкили машғулиятҳо – мубоҳисаҳо, конфронсҳо, экскурсияҳо ва ғ., ҷамъиятҳои таҳқиқотӣ, сохторҳои худидоракунӣ, ва ғайра).

Ќузъи иртиботӣ – психологӣ:

– хусусиятҳои субъектҳои муҳити таҳсилотӣ (тақсимои мақомҳо ва нақшҳо, хусусиятҳои синнусолӣ ва эҳсосоти таълимгирандагон ва педагогҳо, арзишҳо, муносибатҳо, қолабҳо ва ғайра, фазои дохилии онҳо),

Ќузъи ташкилӣ:

– хусусиятҳои фарҳанги идоракунӣ, мавҷудияти принципҳои сохтани равандҳои ташаккули сифатҳои шахсият, ҷорӣ намудани инноватсия ва ғайра.

Мутобиқи ин ҷузъҳо аз ҷониби мо шароити зерини педагогии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ пешниҳод карда шуданд: ташкилию педагогӣ, таълимию методӣ ва психологию педагогӣ.

Ба шароити ташкилию тарбиявӣ мо инҳоро нисбат додем:

– ташаккули раванди ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар принципҳои инсонпарварӣ, демократикунонӣ, самтнокии амалия – меҳвар ва ғайра;

– ҷорӣ намудани навовариҳо ҳуқуқҳои иштирокчиёни раванди таълимро ҳалалдор накарда, он бо назардошти ҷанбаи ҳифзи саломатӣ амалӣ карда мешавад;

– инноватсияҳо аз ҷониби маъмурият, гурӯҳи педагогҳо, донишҷӯён, инчунин волидони онҳо мавриди бозҳост қарор гирифтаанд;

– дастгирии психологӣ-педагогии раванди таҳсилотӣ амалӣ карда мешавад;

– фардияти таълим, инъитофпазирии муносибатҳо ба донишҷӯ;

– ошкорои раванди таҳсилотӣ.

Ба гурӯҳи таълимӣ-методии шароит аз ҷониби мо инҳо нисбат дода шуданд:

- тартиб додани барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯ бо мақсади муносибати инфиродӣ ва тафриқавӣ ба ӯ дар раванди таълиму тарбия;

- амсиласозии шароит, вазъиятҳое, ки дар онҳо арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯён ошкор гардида, рушд меёбанд;

- таҳияи мазмун, шаклу методҳои ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён ва ғайра.

- расонидани кумаки зарурии илмию методӣ, худтаҳсилкунӣ;

- ғанӣ гардонидани донишҷӯён бо низоми донишҳо оид ба арзишҳо;

- пурракунии арзишии мазмуни таҳсилот;

- мавҷуд будани заминаи илмию методии ба таври кофӣ мучахҳазшуда барои гузаронидани машғулиятҳои таълимӣ ва кори мустақилона дар раванди таълими онҳо;

- таҳияи барнома оид ба фанҳои умумӣ ва махсус (курсҳои махсус), ки ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқиро таъмин менамоянд.

Шароити психологӣ-педагогии ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус:

- дастгирии психологӣ-педагогии раванди таҳсилотӣ, фароҳам овардани фазои дохилии психологӣ-педагогӣ, ки ба мақсадҳои ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ҷавобгӯ мебошад;

- таъмини мақсаднокӣ ва ҳадафмандӣ дар ташаккули фазои ишорашуда;

- муносибатҳои байни омӯзгорон, донишҷӯён ва дигар кормандони муассиса дар принсипи ҳамкорӣ ба роҳ монда мешаванд;

- баҳисобгирии самтнокии эҳсосоти шахсият;

- самтнокии шахсиятии раванди ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ;

- маҳорати омӯзгор дар интиқол додани арзишҳо ба фаъолияти ҳаётии донишҷӯён бо воситаҳои мазмуни таҳсилотӣ.

Дар асоси шароити муайянгардидаи педагогӣ ва ҷузъҳои ба онҳо мувофиқи муҳити тарбиявии коллеҷ дар диссертатсия барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ пешниҳод карда шуд.

Дар параграфи хотимагии таҳқиқот натиҷаҳои асосии санҷиши озмоишии барномаи таҳияшуда бо назардошти шароити муайяншудаи педагогӣ аз мавқеи қобили истифода ва оптималӣ будани он оварда шудаанд. Озмоиш қобили истифода ва оптималӣ будани барномаи таҳияшудаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқиро дар донишҷӯёни коллеҷ тасдиқ кард: он имкон медиҳад дар мӯҳлатҳои замони пешниҳодшуда ва бо воситаҳои педагогии таҳияшуда ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ ба даст оварда шавад. Далелҳои бадастомада фарзияи пешниҳодшудаи таҳқиқоти озмоиширо тасдиқ карданд.

ХУЛОСАҲОИ УМУМӢ ВА ТАВСИЯҲО

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ масъалаи муайян намудани шароитҳои педагогии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар муҳити муосири коллеҷҳои техникӣ гузошта шуда, дар рафти ҳалли вазифаҳои таҳқиқот хулосаҳои зерин бароварда шуданд.

1. Таҳлили гузаронидашудаи ҷанбаи сохторӣ-мазмунии фарҳанги касбии мутахассис зарурати пурра намудани онро бо ҷузъҳои ҳавасмандӣ ва амалиётӣ нишон дод, ки ин дар кори диссертатсионии мазкур анҷом дода шуд. Дар натиҷа, ҷузъҳои сохтории фарҳанги касбӣ ба тариқи зайл муайян карда шуданд:

– ҷузъи аксеологӣ (маҷмӯи арзишҳое, ки инсоният ба вучуд оварда, ба таври махсус ба раванди касбӣ дар марҳилаи муосири рушди он дохил шудаанд);

– ҷузъи технологӣ (усулҳо ва тарзҳои фаъолияти касбии мутахассис).

– ҷузъи шахсиятӣ-эҷодӣ (механизми азхудкунии фарҳанги касбӣ ва таҷассум кардани он ҳамчун амали эҷодӣ).

– ҷузъи ҳавасмандгардонӣ (ғанисозии маънавӣ-ахлоқии касб).

– ҷузъи амалиётӣ (таъмини «тарбиявӣ»-и мазмуни маънавии касб).

2. Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ зери арзишҳои маънавӣ-ахлоқии фаъолияти касбии донишҷӯ он хусусиятҳое фаҳмида мешаванд, ки ба донишҷӯ имкон медиҳанд талаботҳои маънавӣ-ахлоқии ҳудудҳои гардонидани, ҳамчун дастур барои фаъолнокии иҷтимоӣ ва касбии ӯ, ки ба ноил шудан ба ҳадафҳои аз ҷиҳати ҷамъиятӣ муҳими инсонпарварона нигаронида шудааст, хизмат меkunанд.

3. Дар зинанизоми арзишҳое, ки ба шуури касбии мутахассисони оянда хос аст, гурӯҳи арзишҳои касбии ба сохтори арзишҳои умумибашарӣ ё арзишҳои ҷамъиятӣ (арзишҳои ахлоқӣ, дониш, иттилоот, фарҳанг, илм, маориф, китоб, санъат, арзишҳои зебоишиносӣ ва ғайра) шомилбуда ва гурӯҳи арзишҳои касбӣ: ормонҳо, анъанаҳо, меъёрҳои ба фаъолият асосефта ва меъёрҳои мақомиро ҷудо кардан мумкин аст.

4. Ҳангоми ҳалли вазифаи дуҷуми таҳқиқот дар муқоиса бо арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯёни дигар муассисаҳои таълимӣ дар қор хусусиятҳои зерини арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ошқор қарда шуданд:

а) қои аввалро дар зинанизони арзишҳо барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, дар муқоиса бо мактаббачагон (арзишҳои умумибашарӣ) ва донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии (маърифат), меҳнат ишғол меқунад;

б) ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар донишҷӯён ба тамоюлҳои арзишии аллақай қисман ташаккулёфта тақя меқунад;

в) муносибатҳои арзиширо донишҷӯ дар худ татбиқ менамояд, ки ба принципҳои таълиму тарбияи ғайридирективӣ мувофиқат меқунад;

г) фаъолияти таълимии донишҷӯ бо тамоюли касбӣ тавсиф мешавад;

д) ҳангоми дохил шудан ба муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ донишҷӯ аз мавқеи таълимгиранда ба мавқеи таълимдиҳанда меғузарад.

5. Имқониятҳои муҳити муосири тарбиявии қоллеч дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён ва омилҳои ба он мусоидатқунанда муайян қарда шуданд.

6. Муқаррар қарда шуд, ки дар маҷмӯъ, муҳити муосири таълимиву тарбиявии қоллеч дорои қузьҳои сохтории фазой-маъноӣ, мазмунӣ-методи, иртиботӣ-психологи ва ташкилӣ мебошад.

7. Имқониятҳои муҳити муосиру навоваронаи қоллечро бидуни шароитҳои муайяни педагогӣ амалӣ қардан ғайриимқон аст, ки вазифаи сеюми таҳқиқотро ташкил меод. Бо қамъбасти назарҳо ба муҳити навоваронаи қоллеч, ки дар назария ва амалия вуқуд доранд, ба сифати шароити асосии педагогии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ба тариқи зайл муайян қардем: ташкилию педагогӣ, таълимию методи ва психологию педагогӣ.

8. Амсилаи умумии барномаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён ва навосии он қорқард ва мавриди таҳқиқу озмоиш қарор дода шуд. Барномаи пешниҳодшудаи ташаккули арзишҳои

маънавӣ-ахлоқӣ дорои шакли зинавӣ бо болоравӣ аз арзишҳои заминавӣ, умумибашарӣ ба меъёрҳои ҳаёти фарҳангии инсон, аз тасаввурот дар бораи ғаёлият ва фарҳанги касбии одам ба ҷузъи барои донишҷӯи таҳсилоти миёнаи касбӣ муҳимтари фарҳанги касбӣ - арзиши меҳнат мебошад.

9. Дар таҳқиқот натиҷаҳои асосии санҷиши озмоишии шароитҳои педагогии таҳияшуда аз нуқтаи назари қобили истифода ва самаранок будани онҳо пешниҳод карда шудаанд. Агар дар ибтидои машғулиятҳо дар гурӯҳи озмоишӣ ва гурӯҳи назоратӣ тақсимот аз рӯйи сатҳҳои ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии иштирокчиёни машғулиятҳо тақрибан як хел буданд, пас дар охири татбиқи барнома натиҷаҳо тағйир ёфтанд. Шумораи донишҷӯёни дорои сатҳи баланди ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар гурӯҳи озмоишӣ 49,6% ва дар гурӯҳи назоратӣ ҳамагӣ 20,7 %- ро ташкил доданд.

Таҳлили раванд ва натиҷаҳои озмоиш имкон медиҳад оид ба самаранокӣ барномаи таҳияшудаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён хулосаҳои зерин бароварда шаванд:

1) Дар сурати ташкили шароитҳои педагогии махсус дар муҳити муосири таълимиву тарбиявии коллеҷҳои техникӣ барои ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯён имкониятҳои мусоид фароҳам оварда мешавад.

2) Озмоиш самаранокӣ мувофиқ ва мусоид будани барномаи таҳияшудаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқиро бо дарназардошти шароити муайяншудаи педагогӣ тасдиқ кард: он ба баланд шудани сатҳи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллеҷҳои техникӣ имкон медиҳад.

3) Далелҳои бадастомада фарзияи пешниҳодшудаи таҳқиқоти озмоиширо тасдиқ карданд.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои тадқиқот

Татбиқи амалии натиҷаҳои дар ҷараёни тадқиқоти диссертатсия

бадастовардашуда дар самтҳои зерин имконпазир аст:

1. Рушди арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯёни коллеҷҳои техникии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташаккули пояҳои ахлоқии миллат, идомаи анъанаҳои фарҳангӣ, таърих ва хиради ниёгонамон зарур аст. Он миллат, ки гузашта, таърих, пояҳои маънавӣ ва арзишҳои ахлоқии худро ҳифз намекунад ва дар ёд надорад, дар ҷаҳони муосир оянда надорад.

2. Татбиқи амалии натиҷаҳои бадастовардашуда бояд дар мазмуни барномаи таълими донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ инъикос ёбад. Барномаи таълимӣ бояд ба ҷаҳони мураккаби арзишҳои маънавию ахлоқӣ нигаронида шавад.

3. Фарҳанги миллӣ, инчунин асосҳои тарбияи маънавию ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, инчунин донишҷӯёни дигар ихтисосҳо ва зинаҳои дигари таълим ба ташаккули меъёрҳои аниқ дар бораи он, ки дар ҷаҳони муосир чӣ ҳақ ва чӣ ноҳақ аст, нигаронида шавад. Ҷавонони муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ҳикмати маънавии ниёғони худро дарк намуда, парваранд ва пояҳои дастгоҳи таблиғотии Ғарбро, ки ба вайрон кардани оила, арзишҳои оилавӣ, паст кардани сатҳи таваллуд ва ғайра нигаронида шудаанд, мавриди истифода қарор надиханд. Фарҳанги тамаддуни Ғарб, ки дар Интернет ва ҳамчунин дар расонаҳои дигар паҳш мешавад, ба он нигаронида шудааст, ки халқҳои дигар, ки ба поя бар арзишҳои миллии худ доранд, бо мурури замон мавҷудияташон қатъ шавад. Маҳз дар ҷаҳони Ғарб шумораи зиёди талоқҳо, тарзи ҳаёти инфиродӣ, маънои зиндагӣ - истеъмол, кам шудани таваллуд ва ғайра маъмул аст. Оилаи серфарзанд, ки намуна ва асоси зиндагии оилавии шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, кайҳост, ки дар Ғарб маъмул нест.

4. Бо мақсади татбиқи амалии натиҷаҳои илмӣ дар раванди таҳқиқоти диссертатсионӣ ноилшуда бояд маҷмӯи инфрасохтори ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқии донишҷӯён бо назардошти

хусусиятҳои таҷриба, анъана ва дигар вижагиҳои хоси кори таълиму тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии Тоҷикистон эҷод карда шаванд ва барои ба ин мақсад ноил шудан, инчунин, зарур аст, ки:

- бо мақсади ғанӣ гардонидани фаҳмиши донишҷӯёни коллеҷҳои техники дар бораи нақши ҷаҳли ҳаёт ба корҳои гуногун ҷалб карда шаванд;

- низоми донишхое, ки дар вазъиятҳои муайян ба ташаккули малакаҳои интихоби рафтори аз ҷиҳати ахлоқӣ қобили қабул нигаронида мешаванд, эҷод карда шаванд;

- дар донишҷӯён боварӣ ба қобилияти худ ҷиҳати муташаккилона амал кардан мувофиқи арзишҳои маънавӣ ва ахлоқии азхудкардашон тарбия кардан.

4. Миллати ягона, ки дорои арзишҳои умумии ахлоқӣ ва маънавӣ аст, қодир аст, ки дар шароити иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ ҳар гуна мушкилотро паси сар кунад. Нерӯи ҳар миллат дар ваҳдат аст. Нерӯҳои глобалистҳои муосир маҳз ба пароканда кардани ягонагии миллат нигаронида шудаанд. Вазифаи онҳо аз он иборат аст, ки сарҳадҳои фарҳангӣ, урфу одатҳо, асосҳои маънавию ахлоқии ҳар як сохти ҷамъиятӣ аз байн бурда шуда, фарқиятҳои миллий бартараф карда шаванд. Вазифаи онҳо тарбияи одами «бе Ватан, бе Парчам» аст. Чунин шахсро идора кардан ва меъёрҳои ҳаётро ҷорӣ кардан осонтар аст, ки дар он арзиши асосӣ истеъмом аст. Ин барои рушди империализми ҷаҳонӣ зарур аст. Масъала ин аст, ки чун миллат ба хоҳири меъёрҳои таҳмили иҷтимоӣ, фарҳангӣ, равонии зиндагӣ ва қоидаҳои рафтор аз мероси фарҳангии худ даст кашад, аз байн меравад.

Аз ин рӯ, вазифаи асосии татбиқи амалии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ ҳифзи асолати фарҳангии миллати тоҷик ва мероси ғании фарҳангии он, таҷрибаи ниёгон ва аз насл ба насл интиқоли ин арзишҳо, ҳаҷун асоси тарзи зиндагӣ ва рафтори мадания ахлоқии насли наврас, маҳсуб меёбад.

ФЕХРИСТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

1. Барномаи давлатии рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2015. – Душанбе, 2009. – 28 с.
2. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 март соли 2006. - №94
3. Концепсияи миллии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. - Душанбе: Матбуот, 1994.
4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Ганҷ, 2016. - 135 с.
5. Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ (қарори Ҳукумати ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.02.2009, №126). - Душанбе, Вазорати маориф ва илми ҚТ, 2009.
6. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Омӯзгор . - 2018. - № 52 (12173). - 27 дек.
7. Паёми Президенти ҚТ дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ (ш. Душанбе, 26.12.2019). - Душанбе: Шарқи озод, 2019. - 47 с.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҷумҳурият. - 2017. - 22 дек.
9. Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи касбӣ” (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02. 08. 2010, № 385). – Душанбе, Вазорати маориф ва илми ҚТ, 2009.
10. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 - Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 20120. - №334.

11. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. - Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 сентябри соли 2015. - №526

12. Таъминоти методии корҳои тарбиявӣ дар гурӯҳҳои таълимии мактабҳои таҳсилоти олии миёнаи касбӣ. // Вазорати маориф ва илми ҚТ. – Душанбе, 2010.

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ

13. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания, - Л.: Изд-во Ленингр. унта, 1968.-337с.

14. Андреева И.В., Баско Н.В. Православная Россия в русской литературе. – М.: Академия, 2004. – 368 с.

15. Аристотель. Соч.: в 4т. - М.: Мысль, 1976. - Т.4. – 830 с.

16. Аристотель. Сочинения: в 4 т. Т. 4 / Аристотель; ред. И авт. предисл. В. Ф. Асмус; АН СССР, Ин-т философии. – М.: Мысль. 1983. – 830 с. – (Философское наследие).

17. Атахонов, Т. Очеркҳои афкори педагогӣ / Т.Атахонов, М.Лутфуллоев, Ф.Шарифов. - Душанбе, 2015. - С. 22

18. Атахонов, Т. Тамаддун / Т. Атахонов, С. Сулаймонӣ. - Давраи нав. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг. - Китоби 3. - 2009. - 443 с.

19. Афзалов, Х. Раҳимов Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик - Душанбе, 1994. – 340 с.

20. Аҳмадов, Т. Педагогикаи шавқовар / Т.Аҳмадов, Д.Ашурова. - Душанбе, 2011. - 213 с.

21. Баҳманёр, С. Ҳазор ҳикмати ҳакимон / С.Баҳманёр. - Душанбе, 2019.-92 с.

22. Библиотека русского фольклора. - М.: Русская книга. - 1992. - в 12т. - Т. 5. - С. 315.

23. Бобокалонова Дж. Таджикская детская литература. – Душанбе, Изд.-во «Маориф», 1982. – С. 52-53.

24. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком. - М.: МГУ, 1982. – 237 с.
25. Бодалев А. А. Личность и общение: Избранные труды. - М.: Педагогика, 1983. – 272 с.
26. Бодалев А. А. Психология о личности. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988.- 188с.
27. Бозорова, С.Н. Тарбияи комил - хазинаи бузарги чамъият. Воситаи таълимӣ / С.Н. Бозорова . - Душанбе, 2011- 263 с.
28. Большая советская энциклопедия: В 50 т. - 2-е изд. / Под ред. Б.А. Введенского - М.: Большая советская энциклопедия, 1953. - Т. 24. – 620 с.
29. Бондаревская Е.В. Воспитание как возрождение гражданина, человека культуры и нравственности. - Ростов-на-Дону: Изд-во РГПУ, 1993. – 113 с.
30. Бондаревская Е.В., Бермус Г.А. Теория и практика личностно ориентированного образования. М.: Педагогика, 1996. - С. 72 - 80.
31. Бондаревский В. Б. Воспитание интереса к знаниям и потребности к самообразованию. - М., 1985.
32. Вентцель К.Н. Этика и педагогика творческой личности : В 2-х т. - Т.2.- М., 1912.-344 с.
33. Воспитание детей в школе: Новые подходы и новые технологии / Под ред. Н.Е. Щурковой. - М.: Новая школа, 1998. – 208 с.
34. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6 томах. - М.: Педагогика, 1982.-Т. 4.- 432 с.
35. Выжлецов Г.П. Аксиология культуры. - СПб.: Изд-во С-Петербургского ун-та, 1996. – 148 с.
36. Герушинский Б.С. Философия образования XXI века. - М., 1998. – 608 с.
37. Громкова М. Т. Педагогические основы образования взрослых. - М.: Изд-во Моск. с.-х. Акад., 1993. - 163 с.

38. Гулмадов, Ф. Ҳамгирии ташаккули донишҳои ахлоқӣ ва рафтори мактаббачагони хурдсол. Монография / Ф. Гулмадов. - Душанбе: Ирфон. - 2014. - 262 с.
39. Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. Т. 4 / В. И. Даль. – [Репринт. воспр. изд. 1880–1882 гг.]. – М.: Терра, 1995. – 683 с.
40. Декларация прав культуры. - СПб.: СПбГУП, 2000. - 20с.
41. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. - М.: Мысль, 1998. - 572 с.
42. Дирӯз ва имрӯзи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.А.Раҳмонов, А.Б.Расулов, Қ.Б.Қодиров, Х.С. Афзалов. - Душанбе, 2011. - 184 с.
43. Долгоруков А.М. Практикум по социологии. - М.: Изд-во Московского Университета, 1992. – 288 с.
44. Духовное становление человека.- М.: Знание.- 1972.- 250 с.
45. Ерасов Б. С. Социальная культурология: пособие для студентов высших учебных заведений -. 2-е изд. - М.: Аспект - Пресс, 1997. – 591 с.
46. Закон Российской Федерации "Об образовании". - М.: Новая школа, 1996.-64с.
47. Залесский Г.Е. О путях изучения ценностных ориентации молодежи в сфере науки // Методы социально-психологических исследований: Сб. науч. тр. - М., 1975. - С. 130 - 139.
48. Запесоцкий А.С. Образование, философия, культурология, политика. -М.: Наука, 2002. – 456 с.
49. Запорожец А.В. Избранные психологические труды. - М.: Педагогика, 1986. – 341 с.
50. Здравомыслов А. Г., Ядов В. А. Отношение к труду и ценностные ориентации личности // Социология в СССР. Издание в 2-х т.- М.: Мысль, 1966.
51. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. М.: Политиздат, 1986. – 223 с.

52. Здравомыслов А.Г. Проблема интереса в социологической теории. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1964. - 73с.
53. Зимняя И.А. Культура. Образованность. Профессионализм специалиста. (К проблеме унифицирования требований к уровню профессиональной подготовки в структуре государственных стандартов непрерывного образования) // Проблемы качества, его нормирования и стандартов в образовании. Сб. научн. статей / Под общ. ред. Н.А. Селезневой, В.Г. Казановича. - М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1998.- 156 с.
54. Зимняя И.А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. - М: Логос, 2000.- 183 с.
55. Зинченко В.П. Живое знание. - Самара: СГПУ РАО, 1998. - 200 с.
56. Зинченко В.П. Психологический словарь.-М.: АСТ, 2004.-480 с.
57. Ильин И.А. Путь к очевидности. - М.: Республика, 1993. – 430 с.
58. Караковский В.А. Стать человеком. Общечеловеческие ценности - основа целостного учебно-воспитательного процесса. - М., 1993. -80с.
59. Ключевский В.О. Сочинения: В 9 т. / Под ред. В.Л. Янина- М.: Мысль.- 1987.-Т.1.-430 с.
60. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике. - М.: МарТ, Ростов н/Д.: МарТ, 2005. - 448с.
61. Коменский Я.А. Материнская школа: Избр. пед. соч. / Пер. с нем. – В 2-х т. - Т.1. - М.: Педагогика. - 1982. – 554 с.
62. Кон И. С. Открытие "Я". - М: Политиздат, 1978. - 367с.
63. Кон И. С. Социология личности. - М.: Политиздат, 1967. - 383с.
64. Кон И.С. Психология ранней юности: Кн. для учителя. - М.: Просвещение, 1989. - 255с.

65. Кон К.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. - М.: Политиздат, 1984.-335с.
66. Конникова Т.Е. Организация коллектива учащихся в школе. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1957. - 400 с.
67. Кравченко А.И. Культурология: Учебное пособие для вузов. - 6-е изд.- М.: Три кета: Академический проект, 2005. - 496 с.
68. Краткий психологический словарь / Под общ, ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. - 2 изд., расш., испр. и доп. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. - 512с.
69. Краткий словарь по социологии / Под ред. Д.М. Гвишиани, Н.И. Лапина. - М.: Политиздат, 1989.- 479 с.
70. Культурология: Учеб. пособ. для студ.вузов / Под ред. Драча Г.В. - изд. 8-е. - Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 571 с.
71. Кулюткин Ю.Н., Бездухов В.П. Ценностные ориентиры и когнитивные структуры в деятельности учителя. - Самара: СамГУ, 2002. - 400с.
72. Кунгурова И.М. Педагогические условия формирования творческой активности студентов педагогического вуза: Материалы IV Всероссийской научно-практической конференции: В 6 ч. Ч. 2 / Южно-Уральск. гос. ун-т; Ин-т доп. проф.-пед. образ.; Отв. ред. Д.Ф. Ильясов. - Челябинск: Изд-во «Образование», 2005. – 281 с. - С. 58 - 61.
73. Қодиров, Қ.Б. Таърихи мактаб ва афкори педагогӣ то давраи ислом / Қ.Б. Қодиров. - Душанбе: Ирфон, 2013.
74. Қодиров, ҚБ. Таърихи тарбия аз аҳди бостон то замони Сомониён / Қ.Б.Қодиров. – Душанбе, 2012. – С.19
75. Қоидаҳои педагогӣ. - Душанбе: Империял-Груп, 2017. - 100 с.
76. Леон-Портилья М. Философия. Исследование источников. - М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1961. – 384 с.
77. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. - М.: Политиздат, 1975.-304с.

78. Лосский Н.О. Ценность и бытие: Бог и Царство Божие как основа ценностей. - Париж: ИМКА-ПРЕСС, 1931. – 135 с.
79. Луначарский, А. В. О воспитании и образовании / А. В. Луначарский; под ред. Арсеньева А. М. [и др.]. – М.: Педагогика, 1976. – 631 с.
80. Лутфуллоев, М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва маорифи навин / М. Лутфуллоев. - Душанбе, 2006. - 146 с.
81. Лутфуллоев, М. Осор. Ҷилди 5 / М.Лутфуллоев. – Душанбе: Собириён, 2013. – С. 71.
82. Лутфуллоев, М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик / М. Лутфуллоев. - Душанбе, 2012.
83. Лутфуллоев, М. Педагогикаи умумибашарӣ / М.Лутфуллоев. - Душанбе, 2008. - 144 с.
84. Лутфуллоев, М. Педагогикаи шафқат (Педагогика милосердия) / М. Лутфуллоев. - Душанбе, 1994. - 48 с.
85. Лутфуллоев, М. Тоҷикистони соҳибистиклол ва масъалаҳои тарбия / М. Лутфуллоев. - Душанбе: Ирфон, 2001.
86. Лутфуллоев, М. Эҳёи педагогикаи Аҷам / М. Лутфуллоев. - Душанбе: «Дониш», 1997. - 150 с.
87. Макаренко А.С. Соч. в 5-ти т. /Под ред. А. Терновского. - М.: Правда. -Т.5.- 1971.-424 с.
88. Марьенко И.С. Нравственное становление личности школьника. - М.: Педагогика - 1985.- 102 с.
89. Маслоу А. Психология бытия. - М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 1997. – 304 с.
90. Материалисты Древней Греции : собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура/ АН СССР, Ин-т философии ; общ. ред. и вступ. ст. М. А. Дынина. – Москва : Госполитиздат, 1955. – 236 с.
91. Маънавиёт ва мушкилоти омӯзишу парвариш: маҷмӯаи мақолоти илмӣ / мураттиб С. Сулаймонӣ // Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи АТТ. - Душанбе: Ирфон, 2008. - 379 с.

92. Миралиев, А.М. Педагогика ва психология / А.М.Миралиев, М.Далатов. - Душанбе: Ирфон, 2007. – 280 с.
93. Молодежь России: социальное развитие. - М.: Наука, 1992. - 205с.
94. Муҳаммад Ғаззоӣ. Насихат – ул – мулук. – Душанбе, 1993. – с. 95.
95. Муҳаммади Муҳақиқ. Файласуфи Рай Муҳаммад Закариёи Розӣ. - Техрон, 1349.
96. Надирашвили Ш.А. Понятие установки в общей и социальной психологии. - Тбилиси: Мецниереба, 1974. - 170 с.
97. Надирашвили Ш.А. Социальные ориентации личности // Социальная психология личности. - М.: Наука, 1979. - С. 165 - 183.
98. Николина В.В. Воспитание духовных ценностей личности : [При подгот. учителя сред. шк. в Нижегород. гос. пед. ун-те] // Среднее профессиональное педагогическое образование в Нижегородской области. - Н.Новгород, 2001. - С. 5-19.
99. Новое в воспитательной работе школы. - М.: Московский городской комитет по народному образованию, Московский городской институт усовершенствования учителей, 1991. - 69с.
100. Ольшанский В.Б. Личность и социальные ценности // Социология в СССР. Издание в 2-х т. - Т. 1. - М: Мысль, 1966. - С. 470 - 530.
101. Осипов Г.В. Социология: Основы общей теории - М.: Норма-Инфра, 2005. - 912 с.
102. Панина Л.П., Мешкова И.В. Социальный портрет студента НТГПК им. Н.А. Демидова. Нижний Тагил, 2002;
103. Педагогика профессионального образования: Учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под ред. Сластенина В.А. - М.: Академия, 2004. – 368 с.
104. Педагогический энциклопедический словарь / Под ред. Бим-Бад Б.М. М.: Большая Российская энциклопедия, 2003. – 528 с.

105. Першина Е. В. Исследование проблем организации обучения в школах взрослых. - Л., 1972.
106. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические произведения. В 3 т. - М.: Просвещение, 1965. - Т.3. - 635с.
107. Проблема ценности в философии.- М - Л.: Наука, 1966.-С. 14-24.
108. Радугин А.А. Философия: Курс лекций. - М.: Владос, 1995. – 304 с.
109. Раҳимов, Х. Педагогика / Х.Раҳимов, А.Нуров. – Душанбе: Маориф ва фарханг, 2007.
110. Раҳимов, Х., Педагогика. Китоби дарси барои донишҷӯёни мактабҳои олии омӯзгорӣ / Х.Раҳимов, А.Нуров. - Душанбе: Маориф ва фарханг, 2007. – 352 с.
111. Раҳмонов, Б. Педагогикаи этникии халқи тоҷик. Монография / Б.Раҳимов, А. Нуров. - Душанбе: Ирфон. - 2008. - 269 с.
112. Риккерт Г. Философия истории / Пер. с нем. С. Гессена - СПб.: Издание Д.Е.Жуковского, 1908.- 155 с.
113. Рубинштейн СЛ. Принципы и пути развития психологии. - М.: Изд- во АН СССР, 1959.-354 с.
114. Ручка А. А. Ценностный подход в системе социологического знания. - Киев: Наукова думка, 1987. - 155с.
115. Сайидзода З.Ш. Густариши ахлоқи миллӣ – посух ба пайомадҳои манфии ҷаҳонишавӣ / З.Ш.Сайидзода. - Душанбе: ҶДММ “Контраст”, 2014. - 260 с.
116. Сластенин В.А., Чижакова Г.И. Введение в педагогическую аксиологию: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Академия, 2003.- 192 с.
117. Словарь по этике / Под ред. Гусейнова А.А., Кона И.С. - М.: Политиздат, 1989.-447с.

118. Сулаймонӣ, С. Афкори педагогии Имоми Аъзам / С. Сулаймонӣ, А.Назаров; Пажӯҳишгоҳи илмҳои педагогии Академияи педагогии Тоҷикистон; Маркази ироншиносони тоҷик. - Душанбе, 2009. - 134 с.
119. Сулаймонӣ, С. Афкори педагогии устод Муртазо Мутаҳаррӣ / Сулаймонӣ, С., Атоӣ Ф. / зери назари Х.Афзалов; Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон; Бунёди ироншиносони тоҷик. - Душанбе: Ирфон, 2010. - 160 с.
120. Сулаймонӣ, С. Донишномаи навини ислом / С. Сулаймонӣ. - Душанбе: Ирфон, 2014. - 1014 с.
121. Сулаймонӣ, С. Донишномаи навини педагогика / С. Сулаймонӣ. - Душанбе, 2011. - 800 с.
122. Сулаймонӣ, С. Педагогикаи ислом: ҷойгоҳ дар низоми омӯзишу парвариши Ирон (Матн) / С. Сулаймонӣ; зери назари Х. Афзалов. - Душанбе: Ирфон, 2008. - 250 с.
123. Сулаймонӣ, С. Педагогикаи фарҳанг / С. Сулаймонӣ: зери назари академики АТТ Ф.Шарифзода; Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. - Душанбе: Ирфон, 2013. - 697 с.
124. Сулаймонӣ, С. Ҳазор калиди тарбият / С. Сулаймонӣ, Ҳ. Мирзобегӣ. - Қум: Овоматн, 1386. - 124 с.
125. Сухомлинский В.А. Духовный мир школьника (Подросткового и юношеского возраста). - М.: Учпедиздат. - 1961. - 223 с.
126. Таърихи педагогика / Н.А. Константинов Е.Н.Медынский, М.Ф.Шабаева. - Душанбе: Маориф, 1982. - 501 с.
127. Толковый словарь русского языка / Сост. Михайлова О.В. - М.: Виктория-плюс, 2004. – 761 с.
128. Тугаринов В. П. Личность и общество. - М.: Мысль, 1965. – 191 с.
129. Тугаринов В. П. О ценностях жизни и культуры. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1960. - 155с.

130. Тугаринов. В. П. Марксистская философия и проблема ценности // Проблема ценности в философии.- М - Л.: Наука, 1966.-С. 14-24.
131. Унсурмаолии Кайковус. Қобуснома. – Душанбе, 1983. – 147 с.
132. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. - М.: Педагогика, 1973.-350 с.
133. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд. Тақрибан 45 000 калима ва ибора бо иловаи мифтоҳи арабӣ. Зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ — М., «Советская Энциклопедия», 1969.]
134. Фаутс Дж. Конфликт ценностей // Перспективы гуманитарного образования в средней школе. - М., 1992. - С. 102-109.
135. Философия и ценностные нормы сознания. - М.: Наука, 1978. - 347с.
136. Философский энциклопедический словарь / Ред. кол.: С.С.Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др.-2-е изд. - М.: Сов.энциклопедия, 1989. – 815 с.
137. Формирование личности в переходный период: От подросткового к юношескому возрасту / Под ред. И.В. Дубровиной. - М.: Педагогика, 1987. - 184с.
138. Формирование личности: психолого-педагогические проблемы: Сб. науч. тр. / Под ред. А.В. Петровского. - М.: Изд-во АПН СССР, 1989.-73с.
139. Франк С.Л. Этика нигилизма // Вехи. Из глубины. - М.: Мысль, 1991.- 320 с.
140. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / Пер. с англ. и нем. /Общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева. - М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
141. Хабибуллин К.Н. Ценностные ориентации в системе социалистического образа жизни // Ценностные ориентации социали-

стического образа жизни.- Л.: Ленингр. пед. ин-т им. А. И. Герцена, 1979. - С. 3- 18.

142. Чумичева Р. М. Взаимодействие искусств в формировании личности старшего дошкольник. - Ростов н/Д Изд-во Рост. гос. пед. ун-та, 1995. -271 с.

143. Шарифзода, Ф. Педагогика: назарияи инсонифар ва ҷомеаи фарҳангӣ/ Ф. Шарифзода; муҳарр. масъул С. Сулаймонӣ; Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. - Душанбе: Ирфон. - 2010. - 544 с.

144. Шарифзода, Ф. Ҳикмати афкори педагогии ғиёгон / Ф. Шарифзода, Ҷ. Файзалиев. - Душанбе: Ирфон, 2012. - 415 с.

145. Шарифзода, Ф. Ҷаҳонишавии ҳаёти муосир, геополитика ва маориф / Ф. Шарифзода // Масъалаҳои маориф. – Душанбе, 2009. - №3. – С. 11- 19

146. Швейцер А. Культура и этика. - М.: Прогресс, 1973. – 344 с.

147. Шукуров, М. Мактаби одамият / М.Шукуров. – Душанбе: Адиб, 1991. – С. 4.

148. Щуркова Н.Е. Воспитание: новый взгляд с позиции культуры: Для директоров и зам. д-ров шк. по уч.-вос. работе. - М.: ОЦ Педпоиск, 1997.- 77 с.

149. Щуркова Н.Е. Практикум по педагогической технологии. - М.: Пед.общ-во России, 1988. – 34 с.

150. Эриксон Э.Г. Идентичность: юность и кризис. - М.: МПСИ, 2006. – 352 с.

151. Ястребицкая А.Л. Повседневной и материальная культура средневековья в отечественной медиевистике // Одиссей. Человек в истории. - М., 1991.

Мақола ва маърузаҳо

152. Аксенов В.С. Роль воспитательной работы в формировании специалиста среднего звена // Среднее профессиональное образование, 2006. - №3. - С. 11-13.

153. Ананьев А.Н., Степанищев А.А. Московскому государственному профессионально-педагогическому колледжу - 60 лет // Среднее профессиональное образование, 2003. - №9. - С. 26 - 27.
154. Анисимов П.Ф. Развитие среднего профессионального образования в контексте модернизации российского образования // Среднее профессиональное образование, 2004. - №2. - С. 10-14.
155. Артюхова И.С. Ценности и воспитание // Педагогика. - 1999. - № 4. - С. 117-120.
156. Бим-Бад Б.М. Обучение и воспитание через непосредственную среду: теория и практика // Труды кафедры педагогики, истории образования и педагогической антропологии Университета РАО, 2001. - №3. - С.28-48.
157. Богданова Н.А. Традиции и инновации // Среднее профессиональное образование, 2003. - №3. - С.29 - 30.
158. Бодалев А.А., Караковский В.А., Новикова Л.И. Психолого-педагогические проблемы воспитания в современных условиях // Советская педагогика. - 1991. - № 5. - С. 11 - 20.
159. Валиева Ф.М. Место средних специальных учебных заведений в социализации личности // Среднее профессиональное образование, 2003. - №9. - С. 40-44.
160. Валицкая А.П. Российское образование: Модернизация и свободное развитие // Педагогика. - 2001. - №7. - С.3-7.
161. Вахрушева Т.А., Зверева Т.В. Инновационное движение как основа реформ в образовании эволюционирования: Материалы IV Всероссийской научно-практической конференции: В 6 ч. Ч. 2 / Южно-Уральск. гос. ун-т; Ин-т доп. проф.-пед. образ.; Отв. ред. Д.Ф. Ильясов. - Челябинск: Изд-во «Образование», 2005. -281с. - С. 148- 150.
162. Вентцель К.Н. Нравственное воспитание // Свободное воспитание. - 1908.-№4. – 52 с. - С. 14-38.
163. Взгляд со стороны // Инновации в учебно-воспитательном процессе современной школы. - Начальная школа, 1997. - №3. - С. 15.

164. Виноградова С.А., Пимчев С.П., Савинкова Л.А. Учебные предпринимательские ситуации: проектный анализ и режиссура // Среднее профессиональное образование, 2004. - №2. - С. 50 - 52.
165. Габелко Т.Д. Воспитательная работа в условиях модернизации российского образования // Среднее профессиональное образование, 2006. - №7. - С. 10-11.
166. Гагарина Г.Г. Психолого-педагогические проблемы непрерывного образования // Среднее профессиональное образование, 2003. - №10. - С. 22 - 24.
167. Гайнулова П.А. Сценарное моделирование инновационных образовательных процессов: методологический и теоретический аспекты // Среднее профессиональное образование, 2004. - №2. - С. 44 - 48.
168. Гареев Р.А. Организация образовательного процесса и внеучебной работы: концепция и перспективы // Среднее профессиональное образование, 2006. - №5. - С. 9 - 14.
169. Гасанова Н.Б. Социально-психологический подход к профессиональному образованию // Среднее профессиональное образование, 2004. - №1. - С. 18-21.
170. Гериш Т.В., Герниченко А.А. Об алгоритме преобразования предшествующего технологического опыта воспитания и обучения в учреждении СПО // Среднее профессиональное образование, 2006. - №1. - С. 48-52.
171. Горшакова А.В. Инновации колледжа: республиканский сетевой педагогический лицей // Среднее профессиональное образование, 2003. - №3.-С. 31-33.
172. Демидюк Н.В., Барсукова Л.С. Воспитательная система в колледже // Среднее профессиональное образование, 2004. - №1. - С. 17-18.
173. Демин В.М. На приоритетных направлениях // Среднее профессиональное образование, 2003. - №2. - С. 7 - 13.

174. Демин В.М. Среднее профессиональное образование России - пути развития // Среднее профессиональное образование, 2003. - №3. - С. 8 -12.

175. Ермоленко Р.Е. Развитие педагогического колледжа как открытой образовательной системы // Среднее профессиональное образование, 2003.-№3.-С. 26-27.

176. Ермоленко В.А. Внедрение стандартов нового поколения как педагогическая инновация в среднем профессиональном образовании // Среднее профессиональное образование, 2003. - №1. - С. 9 - 11.

177. Зеньковский В.В. Русская педагогика в XX в. // Педагогика. - 1997. - №2.-С. 73-89.

178. Зимняя И.А. Личностно-деятельностный подход в обучении русскому как иностранному // Русский язык за рубежом. - 1985. - №5.

179. Зимняя И.А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека// Интернет-журнал "Эйдос". - 2006. - 4 мая. <http://www.eidos.ru/journal/2006/0504.htm>. - В надзаг: Центр дистанционного образования "Эйдос", e-mail: list@eidos ru.

180. Зубков В.Н. Организационно-методические проблемы профессионального воспитания студентов // Среднее профессиональное образование, -№11. - С. 32-37.

181. Иванов А.И. Инновации в содержании и технологиях обучения как средство обеспечения приоритетного развития среднего профессионального образования // Среднее профессиональное образование, 2003, -№3.-С. 2-4.

182. Киршин П.А. Опыт внедрения этических заданий в курс логики // Среднее профессиональное образование, 2003. - №12. - С. 17-18.

183. Климец Е.А., Зверева Т.В. К вопросу об анализе инновационной деятельности в практике отечественного образования эволюционирования: Материалы IV Всероссийской научно-практической конференции: В 6 ч. Ч. 2 / Южно-Уральск. гос. ун-т; Ин-т

доп. проф.-пед. образ.; Отв. ред. Д.Ф. Ильясов. - Челябинск: Изд-во «Образование», -281с. -С. 151-154.

184. Ковалёва М.И. К вопросу о духовно-нравственных ценностях российских школьников // Вестник «Святогор». - 2002. - №7(27).

185. Коган Л. Н. Духовный потенциал провинции вчера и сегодня // Социологические исследования. - 1997. - № 4. - С. 122 - 129.

186. Концепция модернизации российского образования на период до 2010 года: Распоряжение Правительства РФ от 29 декабря 2001 N 1756-р // Официальные документы в образовании. - 2002. - N 4. - С. 3-31.

187. Коршунов А.М. Социальное познание, ценность и оценки // Философские науки. - 1977. - № 6. - С. 49 - 60.

188. Краснова О.П. Образовательно-воспитательные стратегии и проекты: размышления о перспективах взаимодействия науки и практики // Среднее профессиональное образование, 2004. - №2. - С. 48 - 49.

189. Кудрявцев В.Т. Творческая природа психики человека // Вопр.психо-логии. - 1990. -№3. - С. 113-120.

190. Личность и ее ценностные ориентации: Инф. бюлл. Выпуск 1-й. - М., 1969. - №4(19) – 177 с.

191. Лось А.Н. Труд и социум // Среднее профессиональное образование, 2003.-№4. - С. 48-49.

192. Лукашева С.О. Воспитательная работа // Среднее профессиональное образование, 2004.-№10.-С. 17-18.

193. Муслимов А.Ф. Развитие стремлений к самосовершенствованию и творческой самореализации // Среднее профессиональное образование, 2003.-№9.-С. 24-25.

194. Назаров Ю.А. Реализация идей личностно-ориентированного подхода к профессиональному образованию в условиях его интеграции // Среднее профессиональное образование, 2003. - №5. - С. 2 - 5.

195. Нефедова Н.И. Студент в культурном пространстве социально-психологического тренинга // Вестник ВолГУ. - Сер. 7. - Вып. 1. - 2001. - С. 95-99.

196. Нехороших Н.А. К вопросу о модернизации профессионального образования // Модернизация системы профессионального образования на основе регулируемого эволюционирования: Материалы IV Всероссийской научно-практической конференции: В 6 ч. Ч. 2 / Южно- Уральск. гос. ун-т; Ин-т доп. проф.-пед. образ.; Отв. ред. Д.Ф. Ильясов. - Челябинск: Изд-во «Образование», 2005. - 281с. С. 31 - 34.

197. Никандров Н. Д. Духовные ценности и воспитание человека // Педагогика. - 1998. - № 4. - С. 3 - 8.

198. Никандров Н. Д. Ценности как основа целей воспитания // Педагогика. - 1998. - № 3. - С. 3 -10.

199. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Омӯзгор . – 2018. - № 52 (12173). – 27 дек.

200. Покалова А.Р. Об организации воспитательной работы в колледже // Среднее профессиональное образование, 2004. - №11. - С. 27 - 30.

201. Попова О.П. Воспитать личность // Среднее профессиональное образование, 2003. - №12. - С. 30 - 31.

202. Постановление III съезда Союза директоров средних специальных учебных заведений России // Среднее профессиональное образование, 2003.-№4.-С. 4-10.

203. Программа развития воспитания в системе образования России на 1999-2001 годы // Вестник образования. - 1999. - № 12. - С. 16 - 49.

204. Сенина В.П. Деятельность педагога в системе личностно ориентированного воспитания // Среднее профессиональное образование, 2003. - №10.-С. 48-49.

205. Скамницкий А.А. Формирование системы обеспечения качества подготовки специалистов среднего звена как основное направление модернизации среднего профессионального образования // Среднее профессиональное образование, 2003. - №6. - С. 3 - 8.

206. Соловьева Н.Н. Ценностно-деятельностная технология в формировании языковой и базовой культуры личности // Среднее профессиональное образование, 2004. - №9. - С. 19-21.

207. Сюзяева Е.Н. Инновационные формы и методы аудиторной и внеаудиторной самостоятельной работы студентов // Среднее профессиональное образование, 2003. - №7. - С. 33 - 35.

208. Филимонюк Л.А. Инновационная направленность формирования проектной культуры педагога: Материалы IV Всероссийской научно- практической конференции: В 6 ч. Ч. 2 / Южно-Уральск. гос. ун-т; Инт доп. проф.-пед. образ.; Отв. ред. Д.Ф. Ильясов. - Челябинск: Изд-во «Образование», 2005.-281с.-С. 156- 160.

209. Фомкин А.В. Роль и место инновационных процессов в повышении качества подготовки специалистов в системе хореографического образования: Материалы IV Всероссийской научно-практической конференции: В 6 ч. Ч. 2 / Южно-Уральск. гос. ун-т; Ин-т доп. проф.-пед. образ.; Отв. ред. Д.Ф. Ильясов. - Челябинск: Изд-во «Образование», 2005.-281с.-С. 160- 162.

210. Фрумин И. Д. Приятные и неприятные неожиданности программ развития // Директор школы. - 1998. - №1. - С. 12-16.

211. Чухно А.Г. Формирование творческой личности - актуальная задача современного российского образования // Среднее профессиональное образование, 2006. - №7. - С. 23 - 25.

212. Шарифзода, Ф. Чаҳонишавии ҳаёти муосир, геополитика ва маориф / Ф. Шарифзода // Масъалаҳои маориф. - Душанбе, 2009. - №3. - С.11- 19

213. Школьник Г. И. От единого мировоззрения к личностным ценностям // Педагогика. - 1994. - № 5. - С. 34 - 36.

214. Якименко Р.В. Южно-Сахалинский педагогический колледж СахГУ - ровесник Сахалинской области // Среднее профессиональное образование, 2004. - №2. - С. 21 - 26.

Диссертация ва авторефератҳо

215. Абдурахимов, К.С. Педагогические идеи Мир Сайида Али Хамадони: дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 / К.С. Абдурахимов. - Душанбе, 2006. - 321 с.

216. Акутина С.П. Воспитание нравственных ценностей у старшеклассников как направление деятельности классного руководителя в условиях целостного учебно-воспитательного процесса: Дис. ... канд. пед. наук.- Н.Новгород, 2003. – 228 с.

217. Ашуралиев, М.И. Нравственное воспитание учащихся на педагогических традициях таджикского народа: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / М.И. Ашуралиев. - Душанбе, 2007. - 147 с.

218. Аюбова, М.З. Асосҳои педагогии масъалаҳои тарбияи ахлоқӣ ва омӯзиши ҳунари мардумӣ ба насли наврас дар асари «Матлаъ-ул-улум ва маҷмаъ-ул-фунун»-и Вочидалии Мучмалӣ: дис.... барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ / М.З.Аюбова. - Хучанд, 2019. - 179 с.

219. Баранова, Е.К. Гуманитаризация образования в техническом вузе как фактор нравственного развития студентов: дис. ... канд. пед. наук / Е.К. Баранова. - Нижний Новгород, 2014. - 253 с.

220. Бобоева, М.Ҷ. Мавқеи анъанаҳои оилавӣ дар тарбияи ахлоқии донишҷӯёни синфҳои ибтидоӣ ва таҳаввули он ҳамчун масъалаи муҳими

педагогикаи муосир: автореф. дис.... барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ / М.Ҷ. Бобоева. - Душанбе, 2018. - 22 с.

221. Бобровская Н.А. Воспитание нравственных потребностей старшеклассников в процессе обучения: Автореф. ... дисс. канд. пед. наук. - Барнаул, 2006.-21с.

222. Бондаревская Е.В. Формирование нравственного сознания старших школьников: Дис.... докт. пед. наук.-Ростов-на-Дону, 1979.-39 с.

223. Васюков О.Г. Формирование ценностных ориентаций курсантов юридического вуза при изучении социальной информатики: Автореф. ... канд. пед. наук. - Самара, 2005. - 19с.

224. Гиёев, А.Х. Ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии педагогӣ дар дарсҳои забони русӣ: автореф. дис.... барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ / А.Х. Гиёев. - Душанбе, 2018. - 27 с.

225. Данилюк А. Я. Теоретико-методологические основы проектирования интегральных гуманитарных образовательных пространств: Автореф.... докт. пед. наук. - Ростов-на-Дону, 2001; Москва, 2001. – 20 с.

226. Джалилова, Дж.К. Этнопедагогические основы социокультурной традиции ислама: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Джалилова Джамиля Комёбовна. - Душанбе, 2006. - 170 с.

227. Ермоленко В. Д. Психологические особенности развития ценностных ориентации у детей, в периодах перехода в младший школьный и подростковый возраст: Автореф. дис. ... канд. пси- хол. наук. - М., 1984. - 24с.

228. Зиёзода, Т.Н. Теоретическая обоснованность и практическая эффективность системы школьного исторического образования в Республике Таджикистан: дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 / Зиёзода Таварали Нозимпур. - Душанбе, 2010. - 377 с.

229. Кадыров, К.Б. История воспитания, школы и педагогической мысли таджиков с древнейших времен до возникновения ислама: дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 / Кадыров Кадыр Бозорович. - Душанбе, 1999. - 392 с.

230. Каландаров, А. Патриотическое воспитание в педагогической деятельности учителей Республики Таджикистан: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Каландаров Абдуллохон. - Душанбе, 2006. - 178 с.

231. Каримова, И.Х. Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикской школы: дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 / Каримова Ирина Холовна. - Душанбе, 2000. - 358 с.

232. Корнева В.В. Развитие ценностных ориентаций студенческой молодежи в педагогическом процессе вуза: Автореф.... канд. пед. наук. - Хабаровск, 2005. - 23с.

233. Латипов, Д.Н. Социально-педагогические основы формирования этнокультуры молодёжи (на материалах Республики Таджикистан): дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 / Латыпов Диловар Назришоевич. - Санкт-Петербург, 2001. - 477 с.

234. Латипов, Д.Н. Социально-педагогические основы формирования этнокультуры молодёжи (на материалах Республики Таджикистан): дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 / Латыпов Диловар Назришоевич. - Санкт-Петербург, 2001. - 477 с.

235. Ложникова Н.А. Формирование творческого стиля взаимоотношений педагогов и старшеклассников в воспитательном процессе: Автореф. дис.... канд. пед. наук. - М., 1985. - 20с.

236. Маджидова, Б. Народные традиции и обычаи как средство формирования нравственных качеств детей в семье: дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 / Маджидова Бибихафиза. - Душанбе, 2004. - 298 с.

237. Маджидова, Б. Народные традиции и обычаи как средство формирования нравственных качеств детей в семье: дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 / Маджидова Бибихафиза. - Душанбе, 2004. - 298 с.

238. Малышев С.И. Социальная справедливость в системе ценностных ориентации современной молодежи России: Дис. докт. философ, наук. - М., 1996. - 218с.

239. Назиркулов, Т.А. Технологии педагогии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ: дис.... барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ / Т.А.Назиркулов. - Душанбе, 2020. - 179 с.

240. Петракова Т. И. Гуманистические ценности образования в процессе духовно-нравственного воспитания подростков: Автореф. ... д. пед.наук. - М., 1999.-39 с.

241. Пиров, С.А. Афкори педагогии Фахруддини Розӣ ва нақши он дар ташаккул ва тарбияи инсонӣ комил: автореф. дис.... барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ / С.А. Пиров. - Душанбе, 2019. - 26 с.

242. Пряникова Н.Г. Формирование ценностных ориентаций будущих учителей в процессе педагогической практики (на примере гуманитарного центра спорта и реабилитации инвалидов): Автореф. ... канд. пед. наук. - Самара, 2004. - 21 с.

243. Раҷабов, Ҷ.М. Таҳқиқи мероси педагогии Миробид Сайидо Насафӣ ва аҳамияти он дар тарбия ва рушди шавқу рағбати донишҷӯён ба касбу ҳунари мардумӣ: автореф. дис.... барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ / Ҷ.М. Раҷабов. - Душанбе, 2019. - 24 с.

244. Рогов М.Г. Ценности и мотивы личности в системе профессионального непрерывного образования: Автореф. дис. ... док. псих. наук. - Ярославль, 1999.-39с.

245. Рузиев, Ш.М. Педагогическая система технологической подготовки учителей технологии и предпринимательства в педвузе: дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 /Р.Ш. Мунавварович. - Душанбе, 2006. - 300 с.

246. Рыбина Г.В. Гуманизация профессиональной деятельности учителя как фактор духовно-нравственного воспитания учащихся: Автореф. ... канд. пед. наук. - Ставрополь, 2005. - 22с.

247. Самиев, Т.А. Формирование профессиональной компетентности учащихся профессионально-технических лицеев в процессе учебной и внеучебной работы: дис.... канд. пед. наук: 13.00.01 / Самиев Тохир Адбусамадович. - Душанбе, 2006. - 137 с.

248. Табаров, Н.С. Шароитҳои ташкилӣ-педагогии ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқии ҷавонон дар муассисаҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон: автореф. дис.... барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ / Н.С. Табаров. - Душанбе, 2018. - 24 с.

249. Табаров, Н.С. Шароитҳои ташкилӣ-педагогии ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқии ҷавонон дар муассисаҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон: автореф. дис.... барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ / Н.С. Табаров. - Душанбе, 2018. - 24 с.

250. Ходжаев, К.Т. Педагогические взгляды мыслителей таджикского народа в XI в.: дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 / Ходжаев Курбан Таирович - Душанбе, 2006. - 298 с.

251. Ходырева Е.А. Динамика ценностных ориентаций в процессе формирования профессиональной позиции психолога-практика: Автореф. ... канд. псих. наук. - Самара, 2002. - 25с.

252. Шарипов, А.А. Асосҳои педагогии ташаккули ҳамгироии донишҳои ахлоқӣ ва рафтори донишҷӯёни синфҳои ибтидоӣ дар муҳити мактаб ва оила: автореф. дис.... барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ / А.А. Шарипов. - Душанбе, 2019. - 24 с.

253. Шарипов, А.А. Асосҳои педагогии ташаккули ҳамгироии донишҳои ахлоқӣ ва рафтори хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар муҳити мактаб ва оила: автореф. дис.... барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ / А.А. Шарипов. - Душанбе, 2019. - 24 с.

254. Юсупов, С.М. Формирование графической культуры студентов высших технических учебных заведений посредством графических дисциплин: автореф. дис. ... канд. пед. наук / С.М. Юсупов. - Душанбе, 2019. - 26 с.

255. Зимняя И.А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека // Интернет-журнал "Эйдос". - 2006. - 4 мая. <http://www.eidos.ru/journal/2006/0504.htm>. - В надзаг: Центр дистанционного образования "Эйдос", e-mail: list@eidos.ru.

256. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». - Душанбе, 2013. - №537. - 4 июл [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.maorif.tj/storage/Dokument's/a583798348f677e3ee7b1bdff665973a.pdf> (санаи истифодабарӣ: 16.05.2019)

257. Муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи касбӣ [манбаи электронӣ]. URL: <https://ntc.tj/tj/ba-dovtalab/muassisaho.html?view=article&id=36> (санаи истифодабарӣ: 05.11.2021)

258. Паёми Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Электронный ресурс] // Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Режим доступа: <http://www.prezident.tj/node/13739> (Санаи мурочиат: 12.2016).

259. Таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.maorif.tj/asosi/tasiloti-ibtido-va-miyonai-kasb> (санаи истифодабарӣ: 08.11.2021).

МУҚАРРАРОТИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР ИНТИШОРОТИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ИНЪИКОС ЁФТААСТ:

1. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таърифи расидаанд:

[1-М]. Шарифова, Л. Тарбияи донишҷӯёни колечҳои техникӣ дар руҳияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар раванди корҳои тарбиявӣ / Л.Шарифова // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. - 2019. - №2(26). - С.148-154. ISSN 2617-5620.

[2-М]. Шарифова, Л. Ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ҳамчун проблемаи муҳимми педагогӣ-психологӣ / Л.Шарифова // Паёми

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. - 2020. - №2(30). - С.148-152. ISSN 2617-5620.

[3-М]. Шарифова, Л. Махсусияти рӯоварии донишчӯёни колечҳои техникӣ ба арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ / Л.Шарифова // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. - 2021. - №1(33). - С.90-95. ISSN 2617-5620.

[4-М]. Шарифова, Л. Меъёрҳо ва нишондиҳандаҳо оид ба ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишчӯёни колечҳои техникӣ дар раванди корҳои тарбиявӣ / Л.Шарифова // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. - 2021. - № 4 (36). - С. 122-127. . ISSN 2617-5620.

[5-М]. Шарифова, Л. Ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишчӯёни колечҳои дар раванди корҳои тарбиявӣ / Л.Шарифова // Донишгоҳи давлатии забонҳои Тоҷикистон. - 2021. - №4(44). - С. 181-188. . ISSN 2226 - 9355.

2. Мақола ва маводи дар дигар нашрияҳо батабърасида:

[4-М]. Шарифова, Л. Асосҳои назариявӣ ва методологии рӯоварии донишчӯёни колечи техникӣ ба арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ / Л.Шарифова // Маҷмуаи маводи конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Актуальное вопросы филологии и методики преподавания языков”. – Душанбе, ДДЗТ ба номи С. Улуғзода, 2020. - С.129-131.

[5]. Шарифова, Л. Фароҳамсозии шароитҳои муосири педагогии ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишчӯёни колечҳои техникӣ – талаби замони муосир. - Маҷмуаи маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Омӯзиш ва татбиқи афкори педагогии ниёгон дар таҳсилоти муосир”. – Душанбе, Матбааи “Фасл-4”, 2021. – С.136-138.

[6]. Истиқлолияти давлатӣ ва арҷгузориҳои ҷавонон ба арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ. - Маҷмуаи маводи конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Тарбияи арҷгузорӣ ба дастовардҳои замони истиқлол ва арзишҳои давлатдорӣ миллӣ дар муассисаҳои таълимӣ”. – Душанбе, “Сифат”, 2022. – С.45-47.